

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક: ૭૨૮૮

તારીખ:

પુસ્તકનું નામ: ઇંદુ ૩૧૧

વિષય: ૬૩૪૪:૩

ધન્દુકલા

પ્રોફેસર એફ. ડબલ્યુ. બેધનની રચેલી અંગ્રેજી કથાનું

સાધાન્તર

કરનાર

સ્વ. નલિનકાન્ત નરસિંહરાવ દીવટિયા

અમદાવાદ—ધી યુનિયન પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ કંપની લિમિટેડમાં
મોતીલાલ શામળદાસે છાપ્યું.

પ્રકાશક

નરસિંહરાવ ભોળાનાથ,
મુકામ વાંદરા, જિલ્લો થાણા.

ઈ. સ. ૧૯૧૭ સંવત ૧૯૭૪

આવૃત્તિ ૧ લી પ્રત ૫૦૦

કીમત આઠ આના

(સર્વ હક સ્વાધીન)

ગુજરાત વિધાપીઠ મંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાત જોપીરાઈટ-સંઘ

પ્રસ્તાવના.

‘ ઉપાનન્દિની ’ ની પ્રસ્તાવના લખતી વખતે મહત્તે સ્વપ્રામાણ્ય પણ ખ્યાલ નહોતો કે પ્રોફેસર બેધનની ખીજ વાર્તા—
A Digit of the Moon—નું ભાષાન્તર આદરનાર મહારા ખીજ સંતાનની કૃતિની પ્રસ્તાવના, હેવા જ કરુણ સંયોગના પ્રાગલ્ભ્યથી, મહારે લખવાનો વારો આવશે. સ્વ. સા. ઊર્મિલાએ ‘ ઉપાનન્દિની ’ લખી તે અરસામાં જ હેના બન્ધુ નલિનકાન્તે A Digit of the Moon નામની પ્રોફેસર બેધનની વાર્તાનું ભાષાન્તર કરવાનો મનોરથ કર્યો. ઈ. સ. ૧૯૧૩ ના જૂનની ૧૨ મી તારીખે ભાષાન્તરનો આરમ્ભ હેણે કર્યાની નોંધ છે. એ પૂર્ણ થયા પછી એક વર્ષ ઉપરાંત એ ભાષાન્તર પડી રહ્યું. તે પછી મૃત્યુની છાયાએ આક્રમણ કર્યું. આજ હવે એ પુસ્તક છપાઈ પ્રસિદ્ધ થાય છે.

ગુજરાતના રસિક વાચકગણને પ્રોફેસર બેધનની અ-

સાધારણ રસ ભરેલી વાર્તાઓનો કંટાળો હજી આવ્યો નહિ હોય એ આશાથી આ વાર્તા હેમની સમક્ષ રજૂ કરીએ. ભાષાન્તરમાં યોગ્ય ફેરફાર કરવાની છૂટ મહેલોવીએ; પરંતુ તે હેવી રીત્યની નથી કે જેથી એ કૃતિ સ્વ. નલિનકાન્તની મટીને મહારી થઈ જાય. એ યુવકનું નામ ગુર્જર સાહિત્યમાં છેક અજાણ્યું નથી. માટે વિશેષ કાંઈ લખવાની આવશ્યકતા નથી. 'મન્દુકલા'ના દર્શનથી એ તરુણ લેખક વાચકવર્ગના સ્મરણપટમાં પુનઃ આલેખાશે અને સદ્ભાવની ઊર્મિ ઉત્પન્ન થશે એ વાજના અતિ પ્રગટ્થ નહિ ગણાય એમ આશા છે. પુસ્તકનું ભાષાન્તર કરવાની પરવાનગી ઉદારભાવે આપવા માટે પ્રોફેસર બેંચનનો ઉપકાર—સ્વ. નલિનકાન્તની તરફથી—મહારે જ માનવાનો છે, તે અન્તઃકરણથી માનું છું.

વાંકરા

તા. ૧૭ મી ઓક્ટોબર ૧૯૧૭ } નરસિંહરાવ ભોળાનાથ

ઈન્દુકલા.

જગતના બચાવ માટે જે શિવે હલાહલ પીને
પોતાનું ગળું નીલરંગી કર્યું તે શિવ તહમારૂં રક્ષણ
કરે. ગણપતિ પોતાની સૂંઢવડે મહારા વિચારની
આડે આવનાર સર્વ વિઘ્ને ખશેડી નાંખે, અને
વાણીની દેવી સરસ્વતી દરેક વિચાર દર્શાવવાને
તહેને યોગ્ય જ શબ્દ જડે તહેવી મહેને પ્રેરણા કરે.

કોઈ એક દેશ ઉપર, અમુક સમયે, સૂર્યકાન્ત
નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તહેનું સૈન્ય
શૂરવીરતા અને નીતિથી દોરાઈને સર્વ દિશાઓમાં
સમુદ્રના કિનારા સૂધી જઈ પહોંચ્યું હતું. અને
રાજા પોતે સર્વ શાસ્ત્ર પારંગત હતો પણ એક

વસ્તુની તહેનામાં ખોટય હતી. સ્ત્રીજાતિની કદર
 તથા તેઓ પ્રત્યે પુરુષનો પ્રેમ એ તહેને પસંદ
 નહોતાં. પોતે જાત્યે ઘણો જ સ્વરૂપવાન હતો, અને
 પોતાની કીર્તિ જવલંત પ્રભાનાં ઉજ્જ્વળ કિરણોથી તહેની
 સ્થામે જોનાર કોઈપણ સ્ત્રીનું નિરાશા ભરેલું હૃદય
 તે ભસ્મ કરી નાંખતો. પણ હૃદય આકર્ષનારા સ્ત્રી-
 જાત્યના કટાક્ષોની તહેના હૃદય ઉપર કશી જ અસર
 થતી નહોતી. સ્ત્રીદ્વેષીનો સાક્ષાત્ અવતાર જ જાણે
 કે પોતે ન હોય તહેવો તે હતો. રાજાને કોઈ વારસ
 ન હોવાથી, તહેના મરણ પછી રાજ્યનું બધું ખરાબ
 ખસ્ત થઈ જશે, એવા વિચારથી તહેના મંત્રીઓ
 વગેરે સર્વ, શું કરવું તહેની ચિન્તામાં પડ્યા.
 તહેમણે સર્વ જગ્યાઓએથી સુંદરમાં સુંદર સ્ત્રીઓને
 ઓલાવડાવી અને રાજા ઉપર જાણે કે સ્ત્રીજાતિના
 સૌન્દર્યનો વરસાદ વરસાડ્યો, પણ કાલે તે કરો,
 રાજાને મન તો આ વરસાદ તે હાથીના વાંસા
 ઉપર પાંદડું પડ્યું હોય તેમ લાગ્યું. આખરે મંત્રીઓ

વગેરે નિરાશ થયા અને કહેવા લાગ્યા “ બહુ સદ્ગુણી થવું તે પણ ખોટું. બેશક રાજાઓએ સ્ત્રીર્જાતિના છળકપટથી ચેતતા રહેવું જોઇએ, પણ આ સ્ત્રીદ્વેષી રાજાથી તો તોખાહ. વારસ વગર રાજ્યનું શું થશે ?” બધાએ એક બીજાની સલાહ લઈ રાજાને લગ્ન કરવાની ઘણી વિનંતી કરી પણ બ્યર્થ. આખરે તે લોકોએ, રાજા ના જાણે તેમ ધૂપા જાલસો મારફત બધા દેશમાં ઢંઢારો પીટાવ્યો કે રાજાના વિચાર બદલી તહેમને લગ્ન કરવાને કોઈપણ લલચાવી સકશે તહેને એક કરોડ સોના મ્હોરો આપવામાં આવશે. આ સાંભળી ઘણા જંતર મંતર કરનારા ઢાંગી લોકો આવ્યા, મંત્ર વગેરે ભણ્યા, ઘણી યુક્તિઓ કરી પણ કાંઈ ફળ થયું નહિ. ઉલટો, રાજાનો સ્ત્રીદ્વેષ ખેલાં કરતાં એટલો બધો વધી પડ્યો કે કોઈપણ સ્ત્રી તહેની નજરે પડે તો તહેને તે દેશનિકાલની સજા કરવા લાગ્યો. આથી મંત્રીઓને ભય લાગવા મંડ્યો કે રાજ્ય સ્ત્રીઓ

વગરનું થઈ જશે તેથી તહેમણે રાજાની ઉપર ધૂપા
જાસૂસો રાખ્યા. તે લોકો રાજા જ્યાં જાય ત્યાં
તહેની આગળ જતા અને બધી સ્ત્રીઓને સંતાઈ
જવાનું કહેતા. આ કામ તલવારની ધાર ઉપર
ચાલવા જેવું કઠિન હતું, કારણ બધી સ્ત્રીઓ નવાઈ
ખાતર તેમજ કોઈક બીજી શક્તિથી લોહચુંબકથી
જેમ લોખંડના કડકા આકર્ષાય છે તેમ આ રાજાથી
આકર્ષાતી હતી.

એક દિવસ રાજનગરમાં એક ચિત્રકાર આવ્યો.
આવતાં વાંત જ તહેણે, ગામમાં જોવા લાયક વસ્તુઓ
શી છે તહેની તપાસ કરી ત્યારે નગરવાસીઓએ
કહ્યું કે “ હમારા નગરમાં તો હમારા રાજા સૂર્યકાન્ત
સૌથી વધારે જોવા લાયક છે. કારણ તે પોતે રાજા
છે છતાં તે સ્ત્રીઓને ઘણા જ ધિછારે છે. તે પોતે
તો બીજા કામદેવ જ જોઈ લ્યો. સ્ત્રીજાતિનાં હૃદયો
ઉપર આઘાત કરવાને, જે કામદેવે પોતાના છઠ્ઠા
અક્ષ તરીકે જેને સરજાવ્યા છે, તે કામદેવનું પણ

હામની આગળ કાંઈ ચાલતું નથી એ નવાઈ જેવું છે. હવે શું સૂર્ય તપતો ગંધ થઈ જશે ? અથવા પવન વાતો ગંધ થશે ?” પણ તે ચિત્રકાર આ સાંભળીને હસ્યો અને બોલ્યો “ મહને એક મંત્ર આવડે છે, તેથી સૂર્યકાન્ત મણી ઉપર સૂર્યની અસર થઈ સકશે. ” આ તહેની બડાશ મંત્રીઓએ રાખેલા જાસૂસે સાંભળી અને તહેણે જઈ મંત્રીઓને હાની ખબર આપી. તે લોકોએ ચિત્રકારને તરત જ બોલાવ્યો, સવાલો પૂછ્યા, રાજાની સર્વ હકીકતથી તહેને વાકેફ કર્યો, અને જો તે ક્તેહમંદ નીવડે તો તહેને ઇનામ આપવાનું વચન આપ્યું. પછી ચિત્રકારે કહ્યું “ રાજા મહને બોલાવડાવે હેવી ગોઠવણ તહમે કરાવજો. પછી બધું હું કરીશ. ”

પછી મંત્રીઓ રાજા પાસે ગયા અને કહ્યું “ હે નૃપતિ ! આપના નગરમાં એક ચિત્રકાર આવ્યો- છે તહેની કળાની ખરોખરી કરી સકનાર ત્રણે ભુવનમાં કોઈ નથી. ” આ સાંભળી રાજા ઘણો ખુશ

થયો કારણ બીજી બધી કળાઓની પેઠે ચિત્રકળા
 પણ તે સારી રીતે જાણતો હતો. તોણે તે ચિત્ર-
 કારને પોતાની હજૂરમાં બોલાવી લાવવાનું કહ્યું.
 ચિત્રકાર આવતાં વાંત જ રાજાનું અનુપમ સૌન્દર્ય
 જોઈ ચકિત થયો અને વિનંતી કરી કહ્યું “ હે
 નૃપ ! આપે આપની અનુપમ સૌન્દર્ય ભરી કાન્તિના
 દશનનો લાભ મહને આપી મહારો જન્મ સફળ
 કર્યો છે. નજીવા દર્પણમાં પ્રકાશતાં પણ સૂર્યનો
 પ્રભાવ ઓછો થતો નથી માટે ભવિષ્યને
 માટે, આપની સૌન્દર્યવાન્ કાન્તિની નકલ ઉતારી
 લેવાની મહને રજા આપવાની વિનંતી કરું છું. ”
 પછી રાજાએ કહ્યું “ તહારી કળાના નમૂના પહેલાં
 મહને બતાવ્ય. પણ એટલું યાદ રાખજે કે કોઈપણ
 સ્ત્રીની છબી મહને ના બતાવીશ, નહિં તો તહાં
 આવી બન્યું જાણજે. ” પછી તે ચિત્રકારે દુનિયાના
 સર્વ દેશોનાં ચિત્રોનો સંગ્રહ બતાવવાને કાઢ્યો
 અને તોણે અંદર એક સ્ત્રીની છબી વચમાં મૂકી

દીધી, અને રાજાને તે સંગ્રહ જોવાને આપ્યો. એક પછી એક ચિત્રો ફેરવતે ફેરવતે રાજાની દૃષ્ટિ પેલી સ્ત્રીની છબી ઉપર પડી. તે તરફ જોતાં જ તે એક-દમ મૂર્છા ખાઈ જમીન ઉપર પડ્યો.

આ જોઈ ચિત્રકાર હશ્યો અને મંત્રીઓને કહેવા લાગ્યો “ વ્યાધિનું ઔષધ થયું છે વૈદ્યને ત્હેના પૈસા આપો.” પણ તેઓ બોલ્યા “ પણ હમારી ખાતરી તો થવા દે કે વ્યાધિ તદ્દન જતો જ રહ્યો છે.” પણ ચિત્રકારે કહ્યું “ તે ત્હમને જલદી જ જણાશે. પહેલાં રાજાને શુદ્ધિમાં આણો અને પછી તે મ્હને અહિં ના જોઈને શું કહે છે તે સાંભળો. દરમ્યાન હું આ ખંડની બહાર જાઉં છું.”

પછી મંત્રીઓએ રાજાના અનુચરોને બોલાવ્યા. ત્હમણે ત્હને પંખો નાંખ્યો, સુખડનું પાણી મ્હોં ઉપર છાંટ્યું અને ત્હને શુદ્ધિમાં આણ્યો. તરત જ રાજાએ ચારે બાજુ જોઈને કહ્યું “ અરે! ચિત્રકાર ! પેલો ચિત્રકાર !” મંત્રીઓએ કહ્યું “ સાહેબ

તે તો આલ્યો ગયો છે.” આ સાંજળી રાજા રાતો પીળો થઈ ગયો અને હેનો અવાજ ધ્રૂજવા લાગ્યો. તે બોલ્યો “તહમે તહેને શા માટે જવા દીધાં ? હમણાં ને હમણાં તહેને બોલાવી મંગાવો, નહિતો તહમને બધાને સૂચારિત થયા પહેલાં તો હાથીના પગ નીચે કચરાવી નંખાવીશ.” તેથી તરત જ તહેમણે ચિત્રકારને બોલાવી લાવવાને માણસોને મોકલ્યા. ચિત્રકાર આવ્યો અને રાજાને પગે પડીને કહેવા લાગ્યો “હે નૃપતિ ! મહને ક્ષમા કરો, મહારા દુર્ભાગ્યે તે સ્ત્રીની છગી ણીજી છગીઓમાં ભળી ગઈ હશે.” પણ રાજાએ કહ્યું “હે મહા ચિત્રકાર ! તહારા જેવો ઉત્તમ ચિત્રકાર કોઈ થયો નહિં હોય, તેમ હાલ હશે પણ નહિં, અને ભવિષ્યમાં થશે પણ નહિં. હેં તે છગી બતાવીને મહને ઘણો લાલ કર્યો છે અને તહેના બદલા તરીકે હું મહારૂં આખું રાજ્ય તહેને આપું તો પણ બસ ના થાય. અને તે સ્ત્રી મહારા આ પૂર્વે જન્મમાં

મહારી પત્ની હશે એ નિઃશંક છે, કારણ તે વગર આટલી બધી લાગણી થવી અશક્ય છે. હવે, તે સ્ત્રીનો પિતા ક્રિયા દેશનો રાજા છે વગેરે સર્વ મહને કહે, કારણ મહને એટલી તો ખાતરી છે કે આ કોઈ કલ્પિત વ્યક્તિની છબી નથી. ઇશ્વરકૃત વ્યક્તિ હાવી સુંદર હોઈ શકે.” આ સાંભળી ચિત્રકાર હસ્યો અને કહેવા લાગ્યો “ હે નૃપતિ ! મહારી સલાહ માનતા હો તો આપના મનમાંથી આ સુંદરીના વિચારો કાઢી નાંખો, નહિં તો મહારા અસાવધપણાથી આપનો નાશ થવાનો પ્રસંગ આવશે.” પણ રાજા બોલ્યો “ હે ચિત્રકાર, ખસ વધુ ન બોલ્ય. આ સુંદરી કોણ છે તે મહને કહી સુવર્ણના ઢગલા લેવાનું અથવા ના કહી અન્ન પાણી વગર, અંધારી કેાટડીમાં, લોખંડની શૃંખલાથી બંધાઈ રહેવાનું એ બેમાંથી એક પસંદ કર્ય.” પછી ચિત્રકાર બોલ્યો “ હે નૃપતિ ! આપ મહને કહેવાની ફરજ પાડો છો તો હવે હું નિરુપાય છું. આપના ભાગ્યમાં

પણ તે જાણવાનું જ છે તો હું સર્વ તહમને કડીશ.
 નાગ લોકોના રાજના બન્ધુની પુત્રી અનંગરાગાની
 આ છબી છે. તે કુમારિકા એક વનમાં આવેલાં
 મહેલમાં એકલી રહે છે તે વન અહિંથી ત્યાં
 જતે બે માસ લાગે તેટલે દૂર છે. અને તે કુમારિકાના
 સૌન્દર્ય માટે તો મહારે શું કહેવું ? આપને તહેનો
 અનુભવ થયો જ છે. છબીમાં જ જે આટલી
 સૌન્દર્યવાળી દેખાય છે તે ખરેખરી કેવી હશે ?
 તહેને જોતાં વાંત જ સર્વ કોઈ તહેના પ્રેમ પાશમાં
 પડે છે, ઘણા લોકો તો આપની પેઠે મૂર્ચ્છિત
 થાય છે અને કેટલાક તો મરી પણ ગયા છે, પણ
 જગકર્તાએ હારી લાવણ્ય ભરેલી, અવર્ણનીય
 સૌન્દર્યની મંજૂષા બનાવી તહેની અંદર પથ્થર જેવું
 સખત હૃદય મૂક્યું છે. હજી સૂધી તે હૃદય ઉપર
 કામદેવનાં બાણની કશી અસર થવા પામી જ
 નથી. પૃથ્વીના દરેક ભાગમાંથી સંકડે પુરુષો તહેની
 સાથે લગ્ન કરવાની માંગણી કરી ચૂક્યા પણ તે કોઈ

ક્ષતેહમંદ થયો નથી. ને કુમારિકા તે સર્વેને હશી
 જ કાઢે છે. એકવીસ દહાડા સુધી તે દરેક પુરુષને
 ઘણીજ ભપકાબંધ રીતે ખવડાવે છે, પીવડાવે છે
 અને રાખે છે. અને હેવો કરાર કરે છે કે દરરોજ
 તે પુરુષે ત્હને એક એક કોહ્યડો પૂછવો હેનાથી
 ઉત્તર ના દેવાય હેવો કોહ્યડો પૂછવામાં કોઈ
 ઉમેદવાર વિજય મેળવે તો પોતે બદલામાં ઇનામ
 તરીકે તે પોતાને અર્પણ કરે; પણ ઠરાવેલી મુદતમાં
 એ ઉમેદવાર નિષ્ફળ થાય તો હેનો એ ગુલામ
 તરીકે રહે, અને ધારે તેમ હેની વ્યવસ્થા કરે.
 હજી સુધી તે જવાબ ના દઈ સકે ત્હેવો સવાલ
 કોઈ ત્હને પૂછી સકયું જ નથી. કારણ તે કુમારીકાનું
 જ્ઞાન અલૌકિક છે, અને સર્વ શાસ્ત્રની તે જ્ઞાતા છે
 ત્હેનું માગું કરતા જે ઘણા લોકો ગયા છે અને
 નિષ્ફળ થયા છે ત્હેમાંના કેટલાકને ત્હેણે પોતાના
 ગુલામ તરીકે રાખ્યા છે અને ત્હેમને ન મળનારી
 પોતાની સૌન્દર્યવતી મૂર્તિ રોજ બતાવીને ટટળાવે.

છે, તેથી તે પુરુષોની સ્થિતિ પણ કરતાં પણ વધારે દયાજનક છે. કેટલાકને તો તહેણે કાઠી મુક્યા છે અને તેથી જ, હે નૃપતિ ! આપને મહેં ચેતવણી આપી હતી. હજી પણ મહારી વિનંતિ છે કે તહેનો વિચાર જ મનમાંથી કાઠી નાંખો, કારણ કેાઇપણ માણસની પોતાની ઇચ્છિત વસ્તુ તહેની સમક્ષ જ હોઇ તહેને મળી સકતી નથી તહેવી સ્થિતિ કરતાં બીજી કેાઇપણ સ્થિતિ વધારે દયાજનક હોઇ સકે નહિં, કારણ એક તો તે વસ્તુ પોતે ખોઇ હોય છે અને રોજ પોતાની નજરે તે આવે છે પણ તે તહેને મળી સકવાની હોતી નથી. ”

સૂર્યકાન્ત રાજા આ સાંભળી ખડખડ હસ્યો અને બોલ્યો “ હે ચિત્રકાર ! તહારી કળામાં જેટલો તું પ્રવીણ છે તેટલો ન્યાય કરવાની શક્તિમાં નથી કારણ કેાઇપણ માણસને જો તે હિમત તથા નિશ્ચય કરી અમુક વસ્તુ મેળવી શકે તેમ હોય તો તે માટે પ્રયત્ન ન કરીને તે માટે દિલગીરી કરી બેશી

રહેલું અને આખી જીંદગી દુઃખમાં ગાળવી તે દશા
 તું વર્ણવે છે તે કરતાં પણ અત્યન્ત વધારે દુઃખ
 ભરેલી છે આવી સૌન્દર્યવતી મૂર્તિને મહારી કરવાનો
 પ્રયત્ન કરવાનું હિમત હારીને છોડી દેવા કરતાં
 હું તે સૌન્દર્યની મૂર્તિની સમીપમાં નિરંતર રહી
 દુઃખી થવાનું જોખમ ખેડવાને તૈયાર છું. પછી
 રાજાએ તે ચિત્રકારને તે કુમારિકાની છબીના
 બદલામાં ત્રણ કરોડ સોના મહોરો આપી અને
 પોતાની છબી ચીતરવાની રજા આપી ને તેમ તહેજે
 કર્યા પછી વઢાય કર્યો. પછી પોતાના મંત્રીઓને
 કહ્યું “ સર્વ તૈયારી કરો, કારણ આજે જ રાતે હું
 અનંગરાગા કુંવરીની શોધ કરવા નીકળું છું. ” આ
 સાંભળી મંત્રીઓએ માંહિં માંહિં મસલત કરી ને
 વિચાર કર્યો કે રાજા જે નિષ્કળ થશે તો પાછા
 નહિં આવે, અને ના જાય તો રાજ્યગાદી વારસ
 વિનાની રહે, તો તે બેમાંથી વખતે રાજા સફળ
 થાય એ આશાથી હેમને જવા દેવા એજ ઠીક છે.”

તેથી તે જ રાતે, વ્યથતારૂપી અગ્નિથી ભસ્મ થઈ જતા રાજાએ પોતાના મંત્રીઓને સર્વ રાજ્યનો કારભાર સોંપ્યો અને પોતાની ભાવિ પ્રિયાને છંતી આણુવા અથવા તો હારી જઈ તહેના ગુલામ બની ત્યાં જ રહેવાને તહેની છબી પોતાની સાથે લઈ રાતોરાત ઉપડ્યો. તે પોતાની સાથે કોઈને પણ લેવાનો નહોતો પણ ઉપડવાની તૈયારી કરતો હતો તેટલામાં તહેનો બાલમિત્ર રસકોશ આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો મહારાજ ! આપ એકલા જશો ? રાજા બોલ્યો “મહારા મિત્ર હું કદાચ નિષ્ફળ થાઉં અને પાછો ના પણ આવું, તો વિનાશના મુખમાં મહારે મહારી સાથે બીજાને શા માટે લેવા ? હું તો એકલો જ જઈશ.” રસકોશ બોલ્યો “હે રાજા ! તહમે શું કરો છો ? મહને મૂકીને જવું તે તહમને પોતાને જ બૂલીને જવા બરોબર છે. તહમારો પોતાનો દેહમાં અર્ધ ભાગ છે તે તો તે કુંવરીને તહમે આપી દીધો છે તેથી તદ્દન હેના ઉપર જ

લીન છે, અને અન્ય વિચાર કરી સકશે નહિ; તો મહારામાં જે તહમારો ખીજો અર્ધ ભાગ સમાયલો છે અને તહમારી સેવા માટે હમેશ તત્પર છે તહેના વગર તહમે કુંવરીને શી રીતે જીતી સકશે? અને હું મહારા એ વધારે મુલ્યવાન અર્ધ ભાગ શિવાય શી રીતે રહી સકીશ? અને તહમે નિષ્કળ થશે તો મહારા શિવાય તહમે શું કરશે? કારણ સંપત્તિ પણ મિત્ર વગર રસહીન છે, તો વિપત્તિમાં તો મિત્રની ખાસ અગત્ય છે. ” આ સાંભળી રાજા બોલ્યો “ આલ્ય, ત્યારે આપણે બે જઈશું. ” પણ રસકોશે કહ્યું “ પણ તહમારું ચિત્ત ત્યાં જ ભટક્યા કરે છે. હાવી ભયંકર મુસાફરીએ વિનાયક દેવની સ્તુતિ કરી તહેમની સાહાય્ય માગ્યા વગર જ નીકળવું છે? તહેની સહાયતા વગર કોણ સફળ થયું છે? રાજા કહે “ હા, તું કહે છે તે સત્ય છે. હું તો મહારી વ્યગ્રતામાં તે ભૂલી જ જાત. ” પછી ગણેશની પ્રાર્થના કરી કે “ જેમની સૂંઢ

નૃત્ય કરતે ઊંચી રહે છે, પ્રાતઃકાળના સૂર્યનાં કિરણો-
થી જેમ ધુમ્મસ ઊડી જાય છે તેમ જેમની પાસેથી
અધી વિપત્તિઓ દૂર જતી રહે છે, જે'મની સહાય-
તાથી દુર્બલ સબલને જીતી શકે છે, જે'મની ભક્તિ
બગર સર્વ જ્ઞાન વ્યર્થ છે, તથા સર્વ કહાપણુ તે
મૂર્ખાઈ જ છે, જે'મના કર્ણ પવનમાં ઊડતા વિજય
ચતાકાની પેઠે ફફડે છે, તહેવા હે ગમનન ! હું
તહમારી સ્તુતિ કરું છું. ”

પછી તેઓ મુસાફરીએ નીકળ્યા. અને સમુદ્ર
જેમ રત્નોથી ભરપૂર હોય છે તેમ જંગલી પ્રાણીઓ,
વાનરો તથા શબર જાતનાં જંગલી મનુષ્યોથી
ભરપૂર વનમાં થઈ, તેઓ રાતદિવસ મુસાફરી કરવા
લાગ્યા. રાજાએ ઘણા દિવસ સૂધી તો ખાધું નહિ,
વાતચીત કરી પણ કરી નહિ. તે તો આખો દિવસ
તેમ જ રાત્રી તે રાજકન્યાની છળી તરફ જ નિહાળ્યા
કરતો હતો.

એક દિવસ બપોરે એક કંઠંબ વૃક્ષ નીચે તેઓ વિશ્રાન્તિ લેવા બેઠા. તે વખતે રાજા તે રાજકન્યાની છત્રી તરફ થોડો વખત બેઠા રહ્યો. અને પછી એકદમ બોલ્યો “ રસકોશ, આ એક સ્ત્રી છે. હું બે કોઈ પણ વિષયથી અજ્ઞાત હોઉં તો તે સ્ત્રીનો વિષય છે. સ્ત્રીઓની પ્રકૃતિ કેવી હોય છે તે મહેને કહે. ” રસકોશે હસીને કહ્યું “ રાજા આ પ્રશ્ન ઘણો કઠિન છે. ત્હમે આ પ્રશ્ન તે રાજકન્યાને પૂછજો. સ્ત્રી તે ઘણી વિકટ વ્યક્તિ છે તે વિચિત્ર ગુણોની બનેલી છે. આ પ્રસંગને લગતી હું એક વાર્તા કહું તે સાંભળો.

“ જગતના આરંભકાળમાં. જ્યારે ત્વષ્ટાને સ્ત્રીને બનાવવાનો પ્રસંગ આવ્યો. ત્યારે ત્હને જણાયું કે પુરુષને બનાવવામાં ત્હણે સર્વ સાધનો વાપરી દીધાં હતાં અને હવે કાંઈ જ દૃઢ સામગ્રી શિલક રહી નહોતી. આખરે ત્હણે એક યુક્તિ કરી. ત્હણે ચન્દ્રની વર્તુલતા, વેલ્લાની વક્રતા, ત્હેમના તંતુઓની

અવલમ્બન શક્તિ, તૃણની કંપવાની શક્તિ, બરૂની તનુતા, પુષ્પોની પ્રકુલ્લિતતા, પર્ણનું વજનમાં હલકાપણું, હાથીની સૂંઠચના રેખાક્રમ, મૃગનાં કટાક્ષ, મધમાખીઓની પંક્તિયોનું સંમેલન સૂર્યનાં કિરણોનો આનંદ, વાદળાંનું રુદન, પવનની અસ્થિરતા, સસલાનું ખીકણપણું, મોરનો આડંબર, પોપટની છાતીની મૃદુતા, પથરાની કઠિનતા, મધની મધુરતા, વ્યાઘ્રની ક્રૂરતા, અગ્નિની હૂંફ, બરફની ઊખાહીનતા, આસની વાચાલતા, કોકિલાનું ફૂજન, બગલાની દાંલિકતા, તથા ચક્રવાકની સ્વામિનિષા, એટલાં લીધાં અને બધાને મિશ્ર કરી એક સ્ત્રી બનાવી અને તે એક પુરુષને આપી. પણ એક અઠવાડિયા પછી તે પુરુષ પાછો ત્વષ્ટા કને આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો “હે સ્વામિ ! તહમે મહને જે સ્ત્રી આપી છે તે તો મહારું જીવન દુઃખમય કરે છે. આખો વખત બોલ્ય બોલ્ય કરે છે, મહને ચીડવે છે, તે મહારાથી ખમાતું નથી, આખો

દહાડો તોની દરકાર મહારે રાખવી પડે છે, વગર કારણે રૂવે છે અને આળસુ છે. તેથી હું તો પાછી આપવા આવ્યો છું ” એટલે ત્રણ બોલ્યો “વારું લાવ્યું પાછી.” પાછો એક અઠવાડિયું રહી પેલો પુરુષ આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો “હે સ્વામી ! મહારું જીવન પેલી સ્ત્રી વગર મહને શન્ય જેવું લાગે છે. તે હતી ત્યારે કેવાં મધુર ગીતો ગાતી હતી, અને કટાક્ષથી મહારા રહામું જોતી હતી, મહારી સાથે રમતી હતી, અને મહને આનંદ આપતી હતી. તોનું હાસ્ય સંગીતમય હતું, તે દેખીતી સૌન્દર્યવતી અને કોમલ હતી. મહને તે પાછી આપો. એટલે ત્રણ બોલ્યો “વારું ત્યારે લે લઈ જા તોને ” પાછો ફક્ત ત્રણ જ દિવસ પછી તે પુરુષ આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો “હે સ્વામી ! મહને કાંઈ સમજણ પડતી નથી પણ આખર વિચાર કરતાં એમ જ લાગે છે કે તે સ્ત્રી મહને સુખને બદલે દુઃખ રૂપ જ થઈ પડી છે.

તેથી કૃપા કરીને પાછી લ્યો. ” પણ ત્વષ્ટા બોલ્યો
 “ આલ્ય નીકળ્ય અહિંથી. આમ વારંવાર, મ્હારે
 ના જોઈયે. ત્હારે ત્હેની સાથે નીભાવી લેવું પડશે ”
 પછી પેલા પુરુષે કહ્યું “ પણ હું ત્હેની સાથે રહી
 સકતો નથી. ” એટલે ત્વષ્ટા બોલ્યો “ અને ત્હેના
 વગર પણ રહી સકતો નથી ” એમ કહી એ પોતાનું
 કામ કરવા લાગ્યો. પછી પેલો પુરુષ બોલ્યો “ મ્હારે
 શું કરવું ? હું આ સ્ત્રીની સાથે પણ નથી રહી
 સકતો, તેમ ત્હેના વગર પણ નથી રહી સકતો. ”

તે પછી રસકોશ અટક્યો અને રાજા સ્હામે
 જોયું પણ રાજા મૌન જ ધારણ કરી રહ્યો, અને
 પેલી જ્ઞજકન્યાની છળી તરફ જોવા લાગ્યો.

આવી રીતે મુસાફરી કરતે કરતે અનંગરાગા
 રાજકન્યાના મ્હેલની પાસે તે લોકો આવી પહોંચ્યા.

પહેલો દિવસ.

ગણેશ અને ચાર્વાકની વાર્તા.

પછી જ્યારે પ્રભાતના સૂર્યનાં કિરણોથી સૂવ-
 ણી પેઠે ચળકતા, વૃક્ષોની ટોચોની ઉપર સુધી
 પહોંચતા, પ્રાસાદના ધુમટો સૂર્યકાન્ત રાજની દૃષ્ટિએ
 પડ્યા ત્યારે તે બોલ્યો “હા ! હવે થઈ ચુક્યું.”
 રસકોશે પુછ્યું “ કેમ શું થયું ? ” સૂર્યકાન્ત બોલ્યો
 “ અફસોસ. હું મહારી પ્રિયાના વિચારમાં રાત
 દિવસ, ઊઘટે તેમ જ જાગૃત અવસ્થામાં, એટલો
 બધો મગ્ન થઈ ગયો હતો કે મહેં બીજા કશાને
 વિચાર જ કર્યો નથી. અને આપણી મુસાફરી તો
 થઈ પણ રહી. પણ મુશ્કેલીઓ હવે શરૂ થઈ. તે
 રાજકન્યાને શા સવાલો પૂછવા તે પણ મહેં ગોઠવી
 રાખ્યા નથી. તે રાજકન્યાના વિચારથી જ આટલો
 ચિત્તભ્રમ થઈ જાય છે તો તહેને નજરે જોયા પછી
 તો મહેને લાગે છે કે હું તદ્દન જ નકામો થઈ જઈશ.”

આ સાંભળી રસકોશ બોલ્યો. “હે નૃપતિ તે રાજકન્યાની આ જ શક્તિ બધાને માત કરી દે છે. હેના સૌન્દર્યની બદ્ધ શક્તિથી લોકોની અંકુશ બંદર મારી જાય છે અને યુક્તિયો સોધવાની કળા ખોઈ બેસે છે. અને આખરે હેના ગુલામ બની જાય છે. હુમારો અર્ધો ભાગ તો તદ્દન હેને જ વશ થઈ ગયો છે તે બંહે, પણ બીજો અર્ધો ભાગ હજી ચિત્તભ્રમ નથી થયો. એટલું હુમારું સાંભળ્યું છે. હુમે લેશ પણ ચિંતા રાખશો નહિ, પણ જ્યારે હુમે હેની આગળ જાયો ત્યારે હેને કહેજો કે હુમે મહારી મારફત જ બોલો છો. અને મહેને બધું સોંપજો.” આ સાંભળી રાજા નિશ્ચિંત થયો અને બીજા વિચારો પડતા મૂકી પાછો પોતાની પ્રિયાના વિચાર કરવા લાગ્યો.

ધીમે ધીમે તેઓ પ્રાસાદના મુખ્ય દ્વાર આગળ આવી પહોંચ્યા. ત્યાં દ્વારપાળે તેઓ કોણ છે વગેરે હેમને પૂછ્યું, પછી અંદર જઈ રાજકન્યાને બળર

આપી કે સૂર્યકાન્ત રાજા, હેમનું માગું કરવા આવ્યા છે. તેથી હેણે પોતાના અનુચર વગેરેને મોકલ્યા અને રાજાને કીડાલવનમાં લઈ જવાનું કહ્યું. તે કીડાલવન ઘોળા આરસખડાણનું હતું. હેની આસપાસ નિર્મળ પાણીનાં સુંદર સરોવરો, ઉદ્યાન, વગેરે હતાં. વિવિધ પ્રકારનાં પુષ્પની સુગન્ધ સર્વત્ર ફેલાઈ રહી હતી અને વૃક્ષની ડાળીઓમાંથી પક્ષીઓ મધુર સ્વરે ગાન ગાતાં હતાં. આખો દિવસ રશકોશ તથા સૂર્યકાન્ત ત્યાં રહ્યા. સૂર્યકાન્ત તો તે રાજકન્યાની છત્રી શિવાય બીજું કંઈ જ જોતો નહોતો અને હેના વિચાર શિવાય બીજા વિચાર પણ કરતો નહોતો.

સૂર્યાસ્ત સમયે સૂર્યકાન્ત રાજા તથા રશકોશ રાજકન્યાના પ્રાસાદમાં ગયા અને દર્શનગૃહમાં પ્રવેશ કર્યો. તે ગૃહની જમીનમાં ભૂરાંગના સ્ફટિક જડેલા હતાં હેમાં તેઓના પગનાં પ્રતિબિम्બ પડતાં હતાં ભીંતોમાં પણ રત્નો જડેલાં હતાં હેમાંથી દીવાનો

પ્રકાશ અસંખ્ય દીવાઓ જેટલો થઈને પ્રકાશતો હતો. અનંગરાગા રાજકન્યા સમુદ્ર જેવા ઘેરા લીલા રંગની સાડી તથા પરવાળાં જડિત કંચુકી પહિરીને સોનાના સિંહાસન ઉપર બેઠી હતી. તે સમુદ્રમાંથી તરતની જ નીકળેલી લક્ષ્મી જેવી જણાતી હતી. મધમાખીની હાર્યના જેવાં ત્હેનાં નયનો લાંબા આકારનાં હતાં. ત્હેની પાંપણો કાજળથી કાળી દેખાતી હતી. ત્હેના હોઠ બાણે કે તાજા સિંદૂર જેવા લાલ હતા. ત્હેના ઉતુંગ વક્ષઃ સ્થળ ઉપરથી ચંદનની સુગન્ધ આવતી હતી. ત્હેની ક્ષીણ કટિની આસપાસ સુવર્ણની મેખલા હતી. હાથમાં સુવર્ણનાં કંકણ અને પગે સુવર્ણનાં નૂપુર હતાં, અને ત્હેના ન્હાના પગનાં તળિયાં ઉપર મેદી લગાડેલી હતી. ત્હેના કાળા કેશમાં લીલમના નંગની જીલવાળા, તથા માણેકની આંખોવાળા સર્પના આકારનો સુવર્ણનો મુકુટ હતો. ત્હેણે પોતાના સૌન્દર્યની પૂર્ણ પ્રભા બતાવી રાજા તરફ અવશાની દૃષ્ટિથી

જોયું અને પછી મ્હોં ફેરવીને બોલી “તુમારે જે પ્રશ્ન પૂછવો હોય તે પૂછો” પણ રાજા તો તે રાજકન્યાના મોહથી સ્તબ્ધ કરી નાંખનારા સૌન્દર્ય-રૂપી વજૂથી આઘાત પામી હેની સામેના આસન ઉપર મૂક થઈને પડ્યો અને એક સર્પથી અંતઃજર્જ પક્ષી હેની તરફ જ જોયા કરે છે, તેમ તે રાજકન્યા તરફ જોવા લાગ્યો. તેથી રસકોશ આગળ આવી સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરીને બોલ્યો “હે રાજકન્યા, આ નમ્રસેવકને રાજાની વતી બોલવાનું છે. આપની તે માટે રજા છે?” પછી રાજકન્યા બોલી “હા” એટલે રસકોશ ઊભો થયો અને બોલ્યો.

“હે ભગવતી, કોઈએક સમયે, કોઈએક દેશમાં એક ચાર્વાક વસતો હતો. અને હેનાં લગ્ન થવાનાં હતાં લગ્નની સર્વ તૈયારીઓ ચાલી રહી હતી હેવામાં તે ચાર્વાકનો એક મિત્ર આવી હેને કહેવા લાગ્યો. ‘હે મિત્ર! તારું લગ્ન નિર્વિધને પાર પડે માટે ગણેશની આરાધના કર્ય.’ આ સાંભળી ચા-

વાંક ધિક્કારથી હશ્યો અને બોલ્યો ‘ મહારા બલા મિત્ર, તું તો મૂર્ખ છે. હુઆ અને મૂર્ખ માણુ-સોએ પોતાના નિર્વાહને માટે વેદો, તથા યજ્ઞાદિ કાર્યો શોધી કાઢ્યાં છે. તે શું હું નથી જાણતો ? દેવલોકોની સર્વ વાતો તે ગાંડા માણુસોનાં સ્વમાં, અથવા તો હુઆનાં નિર્વાહનાં સાધન છે. અને વળી ગણેશનો પણ શો ઉપયોગ છે ? વળી હાથીના માથાવાળું તે માણુસ હોતું હશે ! જય અથવા પરાજય સાથે તેને શો સંબંધ છે !

જે માણુસ જ્ઞાનથી સર્વ ગોઠવણું કરી કહાપણુ ભરેલી રીત્યે કામ કરે છે, તેને હમેશાં જય મળે છે જ. માટે હું કાંઈ તહારા ગણેશની આરાધના નથી કરવાનો મહને જય મળવો ન મળવો મહારા હાથમાં જ છે.’

આમ તે બોલ્યો પણ ગજનને તેની સર્વ વાત સાંભળી અને ધીમે ધીમે પોતાની સૂંઢય હાવતા હાવતા તે હશ્યા. ચાર્વાકે બધી તૈયારીઓ કરવી

ચાલુ રાખી, પણ બધું તૈયાર થયું, લગ્નનો શુભ દિવસ નક્કી થયો એટલે લગ્નને દિવસે સ્થવારે ગણપતિએ સ્વચ્છંદી રીતે રસ્તામાં ફરનારી એક ગાયને કહ્યું, હે ગાય, તું જઈ ચાર્વાકના બારણા આગળના પગથિયા આગળ ત્હારું પવિત્ર છાણુ નાખી આવ્ય.' તે ગાયે તેમ કર્યું. ચાર્વાક પોતાના બારણામાંથી નીકળતો હતો, તેટલામાં તેનો પગ છાણુમાં પડ્યો અને તે લપસી પડ્યો, અને પડી જવાથી ત્હેનો એક પગ ભાગી ગયો પછી ત્હેને બધાં અંદર લઈ ગયાં, અને ત્હેના પગને ઔષધો-પચાર કર્યા, પણ તે સાજો થયો તે પહેલાં તે ત્હેની સાથે લગ્ન કરનાર કુમારિકા મૃત્યુ પામી.

પછી ત્હેનો મિત્ર ત્હેની કને આવ્યો અને બોલ્યો. 'જેયું' ગણપતિની આરાધના ન કર્યાનું પરિણામ ? પણ ચાર્વાક બોલ્યો ? ' અરે જા જા તું તે બેવકુફ છે. કોઈ એક રખડતી રમળતી ગાય આવીને મહારા બારણા આગળ જ છાણુ કરશે એવું કોણે

જાણ્યું હતું ! એને અને ગણપતિને શો સંબંધ છે ? શું કાંઈ ગણપતિ બધી ગાયોએ કચ્છાં કચ્છારે છાણ કરવું ત્હેનો નિયંતા છે ? વાહ ! વાહ ! એમ કહીં પોતાના મિત્રને કહાડી મૂક્યો અને પોતાનો પગ સાબો થયો એટલે પોતાને માટે બીજી કન્યા શોધી કહાડી. અને ફરી લગ્નની તૈયારીઓ કરી. આ વખત તેણે, પોતે જાય તે રસ્તો આગળ ચાલી સાફ કરવા માટે ઝાડુ વાળનારાની ટોળીને પૈસા આપી તૈયાર રાખી—

લગ્નનો દિવસ આવ્યો તે દિવસે ગણપતિએ એક કાગડાને બોલાવીને કહ્યું ‘ હે વાલસ, એક ચાર્વાકનું આજે લગ્ન થવાનું છે. પેલા રસ્તા ઉપર એક કમાન છે. તે કમાન નીચેથી એ ચાર્વાક જશે તે કમાન ઉપર મહારી પથ્થરની એક જૂની મૂર્તિ છે, તે વરસાદ તથા તાપથી પડુ પડુ થઈ રહી છે. પેલો ચાર્વાક તે કમાનની નીચેથી જાય તે જ ક્ષણે તું તે મૂર્તિ ઉપર જઈને બેસજે એટલે તે પડી

જશે. ' અને તે વાયસે ગણપતિના કહેવા પ્રમાણે કર્યું. તે કમાન નીચેથી જતા ચાર્વાક ઉપર પડી અને તેથી તે ચાર્વાકનો હાથ ભાગ્યો. તેને બધા અંદર લઈ ગયા અને હાથને દવાદાડ કર્યાં. પણ તે સાંભળે થયો તે ખેલાં તો તેની સાથે લસ કરનાર કન્યા મૃત્યુ પામી.

પછી તે ચાર્વાકને: મિત્ર પાછો તેની કને આવ્યો અને કહેવા લાગ્યો જો મહે શું કહ્યું હતું? ત્હારું કહાપણ ક્યાં ગયું? ત્હારા લગ્નમાં વિધિ કોણ નાંખે છે? તે હવે તો જણાયું કે નહિ? ' પણ ચાર્વાક ઘણોજ કોધે ભરાયો અને બોલ્યો ' બસ કર્ય ત્હારો લવારો બંધ કર્ય. હું ગણપતિની વિરુદ્ધ થઈને પણ લગ્ન તો કરવાનો જ. પણ જે ગામમાં ગાયો રસ્તામાં ગંદકી કરે, અને જે ગામમાં બધાં મકાનો પડુ પડુ થઈ રહેલાં હોય તેવા કંગાલ ગામમાં શા સારા બનાવની આશા રખાય. હવે તેવા અકસ્માત ન થાય તેવી હું યોજના

કરીશ. ' પછી જ્યારે તે સાંજે થયો ત્યારે હેણે
 બીજી કન્યા શોધી કહાડી. અને લગ્નની તૈયારી કરી,
 આ વળતે કન્યાને ત્યાં પોતે ગામના કોટની બહાર-
 થી લાંબે રસ્તે જવાનું નક્કી કર્યું. પણ લગ્નના દિવસ-
 ની રહવારે ગણપતિ ઇન્દ્ર કને ગયા અને બોલ્યા
 ' હે વજ્રધર! આજે એક ચાર્વાકનું લગ્ન થવાનું
 છે. પણ લગ્ન કરવા જવાને માટે હેણે રસ્તામાં
 નદી ઓળંગવી પડશે તે નદી હાલ સુકાઈ ગયેલી
 છે. આજનો દિવસ તારા મેઘથી ભરેલાં વાદળાં
 મહને આપ્ય, કારણ તે શ્રદ્ધાહીન ચાર્વાકને મહારે
 સાન આણવી છે ' પછી ઇન્દ્રે વાદળાં મોકલ્યાં અને
 ડુંગરોમાં પુષ્કળ વરસાદ વરસાવ્યો, તે ચાર્વાક
 તે નદી ઓળંગતો હતો તેટલામાં તે નદીમાં એક
 દમ પૂર આવ્યું અને તે પૂરમાં તે ચાર્વાક તણાઈ
 ગયો અને મૃત્યુ પામ્યો આ જોઈ ગણપતિ હસ્યા
 પણ તરત જ તે પુષ્કળ રોયા, હે ભગવતી ? ગણેશ
 હસ્યા શા માટે અને તરતજ રોયા શા માટે તે મહને

કહેશે ? આમ કહી રસકોશ ચુપ રહ્યો પછી તે રાજકુંવરીએ કહ્યું, “ પેલા મૂર્ખ માણસની મૂર્ખાઈ, અન્ધતા અને ગર્વમય તિરસ્કાર બુદ્ધિ ભેઈ ગણેશ હશ્યાં પણ તરત જ ત્હેમને ત્હેને થયેલી સજા ભેઈ, તથા ત્હેની પેઠે ગર્વ કરનારાઓને પોતાનાં કૃત્યથી બીજા લવમાં થનારી સજાઓનો વિચાર આવવાથી તે રાયા. ”

આટલું કહી તે રાજકુંવરી ઊઠી અને રાજા તરફ જવાની નિશાની કરવાનો હાથ હલાવી, ત્હેના સ્ક્રામું ભેયા વગર ચાલી ગઈ. રાજાનું ચિત્ત તો તે રાજકુંવરીમાં જ રહ્યું પણ રાજા અને રસકોશ પોતાના ખંડમાં પાછા આવ્યા.

બીજો દિવસ.

બ્રાહ્મણ અને ત્હેની ગાયો.

રાજાએ રસકોશને કહ્યું “ મહારા મિત્ર, રાજ-

કુંવરીએ તહારા પ્રશ્નનો ઉત્તર દીધો છે. અને એક દહાડો મહારો ગયો છે. પણ તહેણે જતી વખત હાથ હલાવ્યો હતો તે જોવાનું મળ્યું તે ખાતર હું તહને માફ કરું છું. કુલોથી નમી ગયેલી વેલીની ડાળી જેમ પવનથી હાલે છે તહેના જેવો એ હસ્ત દેખાતો હતો એ તો સાફ છે કે મહારી કને તે કુંવરીની છબી છે, નહિં તો કાલ સુધી વાટચ જોવી મહને અસહ્ય લાગત. ” રાત્રિએ આખી રાત તે રાજકુંવરીના સૌન્દર્યના વિચારમાં જ તહેની છબી રહામે જોતો જોતો તે રાજ ખેસી રહ્યો, અને કહેવા લાગ્યો “ખરેખર આ ચિતારાની કળા અનુપમ છે. આ કાંઈ છબી નથી પણ દર્પણ જ છે. તે કુમારિકાના હોઠ ઉપર જે ભાવના છાયા હતી, તેજ આમાં પણ છે ” આમ વિચાર કરતે કરતે રહવાર થયું. અને રાજા બિઠ્યો અને સંધ્યાકાળની વાટચ જોતાં તહેણે રશકોશની સાથે ઉદ્યાનમાં આખો દિવસ ગાળ્યો. સૂર્યાસ્ત સમયે પાછા એ

બે જણા રાજકુંવરીના દર્શનગૃહમાં ગયા. ત્યાં તે રાજકન્યા લાલરંગની સાડી, લીલા રંગની મોતી જડિત કંચુકી, મુકુટ, અને ખીજા સર્વ અલંકારો પહેરીને પોતાના સિંહાસન ઉપર બેઠી હતી. તે કુંવરીએ રાજા રહામું જોયું કે રાજાને કંપ થયો; અને વાગ્યાહીન તથા સ્તબ્ધ થઈને પાસેના આસન ઉપર તે કુંવરીનું સૌન્દર્ય જોતો બેસી રહ્યો. પછી રસકોશ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો.

“ હે લગવતી ! કોઈએક સમયે ધર્માસન નામના એક રાજાના દેશમાં એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને ત્રણ પુત્ર હતા તે વૃદ્ધ માણસની પુંજમાં ફક્ત એગણીસ ગાયો શિવાય બીજું કંઈ જ નહોતું. પોતાની મરણ વેળા પાસે આવી એટલે તેણે પોતાના ત્રણ પુત્રોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને કહ્યું “ મહારા પુત્રો, હું હવે મરણ પથારીએ છું, તેથી હું કહું તે લક્ષ આપીને સાંભળો. મહારી પાસે તમને આપવાને આ ગાયો શિવાય બીજું

કાંઈ જ નથી. આ ગાયો છે તે તહમે ત્રણે જણા
 ગુંડેચી લેજો. જ્યેષ્ઠ પુત્રને એકંદર સંખ્યાનો અડધો
 ભાગ આપજો બીજાને એક ચતુર્થાંશ આપજો અને
 કનિષ્ઠ પુત્રને એક પંચમાંશ આપજો. અને આખરે
 કાંઈ બાકી રહે તો તહમારે ત્રણે જણાએ તે બાકી
 જવું. નહિં તો બધી ગાયો રાજાને આપી દેજો
 પણ તેમ કર્યાથી મહારી અન્તકાળની આજ્ઞાનું ઉત્તર-
 ધન કર્યા માટે તહમારા ઉપર મહારો શાપ રહેશે.’
 આટલું બોલી તે મૃત્યુ પામ્યો. હેના પુત્રોએ રીતસર
 હેને અગ્નિસંસ્કાર વગેરે કર્યા. પછી તેઓ મિલકતની
 વહેંચણી કરવા લેગા થયા, સૌથી જ્યેષ્ઠ બન્ધુ બોલ્યો
 ‘આમાંથી અડધો ભાગ મહારો છે. એટલે સાડા
 નવ ગાયો મહારી છે. બીજાએ કહ્યું ‘અને એક
 ચતુર્થાંશ મહારો છે એટલે પૂણાપાંચ ગાયો મહારી
 છે’ વળી કનિષ્ઠ બન્ધુએ કહ્યું ‘એક પંચમાંશ
 મહારો છે. એટલે ત્રણ પૂર્ણાંક ચાર પંચમાંશ ગાયો
 મહારી છે.’ પછી જ્યેષ્ઠ બન્ધુએ કહ્યું ‘પણ એ

બધાનો સરવાળો કરીયે છીયે તો અઢાર ગાયો
અને કાંઈક અપૂર્ણાંક થાય છે. તેથી ઓગણીસમી
ગાયનો થોડોક ભાગ જ બાકી રહેશે અને તેથી
આપણે તે બાવો પડશે પણ બ્રાહ્મણના પુત્રથી
કદી પણ ગાયનું માંસ કેમ ખવાય ? અથવા તો
ગાયોના ભાગ કરીને પણ શી રીતે વહેંચાય ! ત્યારે
કરવું શું ! કારણ જો બરોબર ભાગ નહિ પાડીયે
તો બધી ગાયો રાત્રને આપવી પડશે અને આ-
પણા પિતાનો શાપ આપણને લાગશે આપણા
પિતાને આવી ગોઠવણ કરવાનું કારણ શું હશે ?
આમ વિચાર કરતે કરતે દિવસ વીતી ગયો, રાત્રિ
પડી પણ તેઓ કાંઈ જ નિર્ણય ઉપર ન આવી સક્યા.

“ હે ભગવતી ! પિતાની આજ્ઞા પળાય, ત્રણે
પુત્રોને સંતોષ થાય, અને રાત્રને પણ સંતોષ થાય,
એમ શી રીતે આ મિલકતની વહેંચણી કરવી, તે
મહુને કહેશે ?” એમ બોલી રસકોશ ચૂપ રહ્યા
રાજકુમારે વિચારમાં ડોકું નીચું નમાવ્યું અને એક

ક્ષણ વિચાર કરવા લાગી. આ જોઈ રાજા તો ગાંડા
જેવો થઈ ગયો. થોડીવાર પછી રાજકન્યા બોલી.
“એ ભાઈઓએ એક વધારાની ગાય ઉછીની લેવી.
એટલે વીસ ગાયો થશે. ત્હેમાંથી અડધો ભાગ
એટલે દસ ગાયો મોટા પુત્રે લેવી. એક ચતુર્થાંશ
એટલે પાંચ ગાયો વચલાએ લેવી અને એક પંચ-
માંશ એટલે ચાર ગાયો ન્હાનાએ લેવી. પછી
ઉછીની લીધેલી ગાય પાછી આપી દેવી એટલે
ઓગણીસ ગાયોની નહેંચણી શેષ રહ્યા વગર થશે,
અને તે છોકરાઓના પિતાને પણ સંતોષ થશે,
દરેકને પોતે ભાગ કર્યા હતા તેથી વધારે મળશે,
અને રાજા પણ ખુશી થશે; કારણ રાજા ઘણો ન્યાયી
છે, અને પોતાના રાજ્યમાં બ્રાહ્મણના પુત્ર ગાયનું
માંસ ખાય અથવા તો પોતાના પિતાની આજ્ઞાનું
ઉલ્લંઘન કરે એવું જોઈ તે ભાગ્યે જ ખુશ થશે,
એક તો શું પણ એક હજાર ગાયો ખોવાનું તે વધારે
ચોખ્ખ ગણશે”-આટલું કહી તે રાજકન્યા બીઠી અને

જતે જતે રાજા તરફ કટાક્ષ ફેંકી ચાલી ગઈ. અને રાજકુંડા હૃદયરાજકન્યાની સાથે ગયું પછી રાજા અને રસકોશ પોતાના ખંડમાં ગયા.

ત્રીજો દિવસ.

બાલ રાજા.

પછી રાજાએ રસકોશને કહ્યું “ મહારા મિત્ર, રાજકુંવરીએ તારા પ્રશ્નનો ઉત્તર દીધો છે અને મહારો બીજો દહાડો ગયો છે પણ જતે જતે મહારી મહામે તહેણે દૃષ્ટિ નાંખી છે તે ખાતર હું તહને માફ કરું છું. આહા ! સૂકાઈ ગયેલી અને તરશી જમીન ઉપર વરસાદનાં ટીપાં જેમ સુખરૂપ થાય છે, તેમ પ્રેમરૂપી અગ્નિથી બળતા મહારા હૃદયને તહેણે મહારી તરફ જોયું ત્યારે હંડક વળી હતી. આ છબી જો મહારી પાસે ન હોત તો કાલ્ય સહવાર સુધી જીવવું અશક્ય થઈ પડત. ” તે આખી રાત રાજાએ

દિલગિરી અને વિચારમાં અને રાજકુંવરીની છબી તરફ જોવામાં જ કાઠી. સહવાર થયું એટલે તે ઊઠ્યો. અને આખો દિવસ રસકોશ સાથે ઉદ્યાનમાં રહી, ફરી મળવાના સમયની ઉત્કંઠામાં ગાળ્યો. સૂર્યાસ્ત સમયે તે બે જણા રાજકુંવરીના દર્શનગૃહમાં ગયા. ત્યાં તે રાજકુંવરી પીળા રંગની સાડી, હીરા જડિત કંચુકી, મુકુટ તથા બીજા સર્વ અલંકારો પહેરીને સિંહાસન ઉપર બેઠી હતી. તે રાજા સ્હામે જોઈ રહી હતી, પણ રાજા તો તેના સૌન્દર્યથી અકિત થઈ જઈ સ્હામેના આસન ઉપર જઈ ને બેઠો. પછી રસકોશ આગળ આવીને બોલ્યો.

હે ભગવતી ! પૂર્વ સમયે કોઈએક રાજા તાવથી મૃત્યુ પામ્યો, હેનો વારસ બણો નહાનો હતો હેને બોલતાં કે ચાલતાં આવડતું નહોતું મૃત રાજાને એક ભાઈ હતો. હેની મરણ પોતે રાજ્ય લઈ લેવાની હતી. તેથી હેણે પેલા બાળ વારસને મારી નાખવાનું ધાર્યું, અને વિચાર્યું કે તે તો બાળક છે

એટલે ત્હને હજાર રીત્યે મારી નાંખવાનું બની સકશે.

આવા ઉદ્દેશથી એક દહાડો રતે તે બાળકના અનુચરને ત્હણે પુષ્કળ લાંચ આપી અને તે બાળકને ત્હનાં ખંડમાં એકલું મૂકી ખડાર જવાનું કહ્યું. પછી ત્હણે એક મારાને બોલાવ્યો અને મહેલમાં સંતાડી રાખ્યો અને ત્હને સમઝણ પાડી કે ‘અમુક વખતે તું રાજાના ખંડમાં જજે ત્હાં તે એકલા હશે ત્હમને તું મારી નાંખજે.’ આ જે મારો હતો તે દક્ષિણ-માંનો રજપૂત હતો. અને શહેરમાં થોડા દિવસથી જ આવ્યો હતો તેથી રાજા કોણ છે ત્હની ત્હને ખબર નહોતી, ત્હના મનમાં કે રાજા કોઈ મહોટી ઉમરનો હશે ત્હને કહ્યું તે વખતે તે રાજાના ખંડમાં ગયો પણ ત્હાં તો પેલા બાળકને એક ફળ લઈ રમતું જોયું ત્હના હાથમાંથી ફળ ગળડીને તે મારાના પગ આગળ ગયું એટલે લાંબો હાથ કરી તે બાળકે ભો. ભો કરી ખૂમ પાડી, તેથી પેલા મારાએ તે ફળ બાળકની તરફ ગળડાવ્યું. આથી તે બાળકને

આનંદ થયો, અને હશીને તહેણે તાળીઓ પાડી. આમ બે જણા રમવામાં મગ્ન થઈ ગયા. તેટલામાં બાળકના રક્ષકો આવી પહોંચ્યા અને મારાને ઢીઠો તહેમણે તહેને તું કોણ છે ? શા માટે આવ્યો છે ? વગેરે પૂછ્યું. તહેણે કહ્યું. “ મહારા શેઠે મહને રાજાને સંદેશો કહેવા મોકલ્યો છે ” આ સાંભળી તેઓ હસ્યા અને બોલ્યા “ રાજા તો મરણ પામ્યા છે. હવે તો પેલું બાળક છે તે રાજા છે ” આથી તે ઘણો આશ્ચર્ય પામ્યો અને કહેવા લાગ્યો “ ત્યારે તો મહારે જઈને મહારા શેઠને આ વર્તમાન કહેવા જોઈયે. કારણ બોલી ન સકતા હોય તહેવાને હું શો સંદેશો કહું. ” તે લોકે તહેને જવા દીધો. તે ખૂદાર ગયો અને પોતાની જીંદગી જોખમમાં આવ્યાનું લાગ્યાથી તે શહેર છોડી જતો રહ્યો.

મૃતરાજાના ભાઈને પોતાનું કાવતરું નિષ્ફળ ગયાની ખબર પડી તેથી તહેણે બીજી યુક્તિ કરી. તહેણે એક લુંટારાઓની ટોળીને પૈસા આપવાનું

કરાવી અમુક જગ્યાએ ઊભા રાખ્યા, અને ખાલ-
રાજા મંદિરે જાય તે વખતે તહેમને લૂંટીને મારી
નાંખવાનું કહ્યું. અને ખાળક રાજાને તો જરૂર મારી
નાંખવાની આજ્ઞા કરી. પણ આ ટોળી ખાળરાજાની
વાટચ જોતી સંતાઈ બેઠી હતી, તે દરમ્યાન બીજા
લૂંટારાઓએ રાજાનાં વસ્ત્રાલંકારોનો લપકો જોઈ
તેમના ઉપર ધાડ પાડી અને રાજાના બધા અનુ-
ચરોને મારી નાંખ્યા પણ એક જણ નાસી છૂટ્યો
ખાળરાજાના શરીર ઉપરથી લૂંટારાઓએ અલંકારો
કહાડી લીધા અને તે ખાળક હોઈ કોઈને કહી
નહિં સકે એમ કહી તહેને છોડી દીધો. પછી પેલા
નહાસી ગયેલા અનુચરે તે ખાળરાજાને રસ્તામાંથી
ઉપાડી લીધો અને એક વસ્ત્રમાં વીંટી લઈ ગયો.
રસ્તામાં પેલા મૃતરાજાના લાઈ એ રાખેલી લૂટારા-
ઓની ટોળીની નજર આગળથી આ બે જણા ગયા
પણ તે કોઈ લિખારી હશે એમ ધારી તેઓએ
તહેની તરફ લક્ષ દીધું નહિં. આમ તે ખાળરાજા

ખીજી વખત બચ્યા. પછી મૃતરાજના ભાઈ એ
 બાળરાજના રસોઈયાને લાંચ આપી ત્હેની પાસે દૂધમાં
 ઘણું જ જલદ વિષ નખાવ્યું. અને તે દૂધ એક
 સ્ફાટિકના ખ્યાલામાં તે બાળરાજને પીવાને અપાવ્યું.
 તે બાળક તે પીવા જતું હતું તેટલામાં ત્હેના રક્ષકે
 અકસ્માત્ છીંક ખાધી. આથી તે ખ્યાલો બાળરાજના
 હાથમાંથી પડી ગયો, દૂધ ઢોળાઈ ગયું, અને ખ્યાલો
 ફૂટી ગયો. તે બાળક તો નિર્દોષ આનંદથી તાળીયો
 પાડવા લાગ્યું. આમ ત્રીજીવાર તે બાળરાજ બચ્યો.
 અને ફરી બીજું કાવતરું રચે તે પહેલાં તો મૃત-
 રાજના ભાઈને એક ક્ષત્રિની સ્ત્રીની આગર લીધા
 માટે તે સ્ત્રીના ભરથારે મારી નાંખ્યો. “હે ભગવતી !
 તે રાજ બાળક હોવા છતાં ત્હેની સહામેનાં બધાં
 કાવતરાં કેમ નિષ્ફળ ગયાં તે મહને કહેશો ? આમ
 કહી રસકોશ ચૂપ રહ્યો પછી તે રાજકન્યા બોલી.
 “ મૃતરાજના ભાઈનાં બધાં કાવતરાં નિષ્ફળ ગયાં
 તેનું કારણ એ જ કે આ રાજ બાળક હતો. લોખં-

ડના શળિયા વાળી ઓરડીમાં ઘણી સંભાળથી સજેલા એક જાહીર કરતાં ખુલ્લા મેદાનમાં જમીન ઉપર પડેલો એક પથરો વધારે સહી સલામત રહી સકે છે. કારણ ત્હેનામાં લલચાવનારી આકર્ષકતા નથી હોતી. ઘણી જ ખળવાન રીત્યે સંભાળ રખાયલી સખળ વસ્તુ કરતાં ખીલકુલ સંભાળ ન રખાયલી નિર્ખળ વસ્તુ વધારે સલામત રહે છે. વિષના અભાવ જેવો ઝેરનો ઉતાર એકપણ નથી, સૌન્દર્યના અભાવ જેવો સદ્ગુણ એક પણ નથી; દુશ્મનોના અભાવ જેવો ખીલે કિલ્લો નથી; અને ખાલકની નિર્ખળતા અને નિર્દોષતા જેવું રક્ષક ખીલું કોઈ નથી. જુઓને નાજુક કમળને કંઈ દુશ્મનો હોય છે ?”

આટલું કહી તે રાજકન્યા ઊડી અને જતે જતે પાછા ફરી રાજા સહામું જોયું અને રાજાના મનના આનંદનો પાર રહ્યો નહિ પછી રાજા અને રસકોશ પોતાના ખંડમાં ગયા.

ચોથો દિવસ.

ખિમ્મ અને પ્રતિખિમ્મ.

પછી રાજાએ રસકોશને કહ્યું “ હે મિત્ર, ફરીથી રાજકન્યાએ તહારા સવાલનો ઉત્તર દીધો છે અને ત્રણ દિવસો મહારા ગયા છે. પણ તે રાજકન્યાએ જતે જતે મહારી તરફ કટાક્ષ ફેંક્યો તે ખાતર હું તહને ખરા મનથી માફ કરું છું. તહેના કટાક્ષે મહને જાણે કે પાશમાં પકડી ન લીધો હોય તેમ લાગે છે. એ તો સાચું છે કે વિયોગના સમયમાં મહને જીવતો રાખવાને તહેની છળી મહારી પાસે છે. નહિં તો કેાણ જાણે કાલ સુધીમાં શું એ થાત.” પછી તે રાત્રિએ આખી રાત તહેણે તે રાજકન્યાના પ્રેમ-મયચિત્તે વિચાર કર્યા અને તહેની છળી સહામે જોયા કર્યું. સૂર્યોદય થયો એટલે ઊઠ્યો અને રસકોશ સાથે આખો દિવસ ઉદ્યાનમાં ગાજ્યો. સૂર્યાસ્ત સમયે તેઓ પાછા રાજકન્યાના દર્શનગૃહમાં ગયા ત્યાં

તે રાજકન્યા શ્યામરંગી સાડી, નીલમણી જડીત
કંચુકી, મુકુટ તથા બીજા સર્વ અલંકારો પહેરી
સિંહાસન ઉપર બેઠી હતી. તેણે રાજા તરફ માયા
ભરતી દૃષ્ટિથી જોયું અને રાજા સહામેના આસન
ઉપર તે રાજકન્યાના સૌન્દર્યથી મન્ત્ર મગ્ધ થઈ
ધૂજતો, ધૂજતો બેઠો, પછી રસકોશ આગળ આવ્યો
અને બોલ્યો “ હે ભગવતી ! કોઈ એક સમયે કોઈ
એક દેશમાં બિમ્બ અને પ્રતિબિમ્બ નામના બે
જોડિયા ભાઈ રહેતા હતા. તેઓ જ્ઞાતિએ બ્રાહ્મણ
હતા. મહને લાગે છે કે વિધાતાએ એકને બનાવીને
પછી પાણીની અંદર જઈ બીજાને બનાવ્યો હશે.
કારણ તળાવમાં પડતા પ્રતિબિમ્બ અને ખરા ચંદ્ર
વચ્ચેનાં સરખાપણા તથા ઝાડના એકપર્ણ અને બીજા
પર્ણ વચ્ચેના સરખાપણા કરતાં પણ આ બે ભાઈઓનું
એક બીજા સાથેનું સરખાપણું ઘણું જ તદ્રૂપ હતું.
તેઓ ન્હાના બાળકો હતા ત્યારે નિશાની દાખલ
બેના ગળામાં જુદી જુદી જાતનાં માદળિયાં બાંધ્યાં

હતાં. તેઓ મ્હોટા થયા ત્યહારે પણ તે મળતા-
પણું તો કાયમ જ રહ્યું અને કોઈપણ તહેમને જોતું
ત્યહારે તહેને લાગતું કે જોનારની આંખોથી એક જ
જંથુની જે આકૃતિઓ દેખાતી હશે. તે જે બન્ધુઓ-
ના રૂપ વચ્ચે જેવું સરખાપણું હતું તહેવું જ તહેમના
અવાજ આચાર વિચાર અને હૃદયની લાગણિયોમાં
પણ હતું, ખહારની ચામડીથી તે હૃદયના ઊંડામાં
ઊંડા પ્રદેશ સુધી જંને જણા મળતા આવતા હતા.

એક સમયે એવું બન્યું કે ખિમ્બે વસન્તોત્સવને
દિવસે એક યુવતીને જોઈ. તે યુવતીએ પણ તે જ
વળતે ખિમ્બ તરફ જોયું. ત્યહારથી જ કામદેવે
જંનેના કટાક્ષને અસ્તરૂપે યોજીને જંનેના હૃદયમાં
પ્રવેશ કર્યો. તે યુવતીનું નામ, ઠામ તથા કુટુંબ
વગેરેની માહિતી મેળવ્યા પછી ખિમ્બ અઠવાડિયામાં
ત્રણ દિવસ તહેને ત્યહાં જવા લાગ્યો પણ પોતાની
પ્રિયાના અનુપમ સૌન્દર્યથી ઉપજેલા હર્ષમાં, અને
પોતાના સુખની તદ્દલીનતામાં પોતાના મનમાં વાત

રાખી સક્યો નહિં, અને પોતાનું સુભાગ્ય ગુપ્ત રખાયું નહિં; તેથી તહેણે પોતાના ભાઈને બધી વાત કરી. અને અનુકૂળ સમય જોઈ પોતાની પ્રિયા પોતાના ભાઈને બતાવી. તે કન્યાને આ શું કરે છે તહેની કાંઈ જ બળર નહોતી. પણ પ્રતિ-
બિમ્બ બિમ્બનો જોડિયો જ ભાઈ હોવાથી તહેના મનમાં પણ તે કન્યાને માટે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો. પ્રેમ આગળ સદ્વૃત્તિ કચ્છારે રહે છે ? અને તેથી તહેણે પણ અઠવાડિયાના બીજા ત્રણ દિવસોએ તે કન્યાને ત્યાં જવાનું શુરુ કર્યું તે કન્યાના મનમાં તો એમ જ હતું કે બિમ્બ જ તહેને ત્યાં હવે અઠવાડિયાના બધા દિવસો આવે છે. અને તેથી તે વધારે આનંદ પામવા લાગી.

થોડોક સમય વિત્યા પછી, બિમ્બથી પોતાની પ્રિયાથી છૂટા રહેવાનું ન બની સકવાથી તહેણે અઠવાડિયાના બીજા દિવસોએ પણ તહેની પાસે જવાનું ધાર્યું. ત્યાં જઈને જુવે છે તો પ્રતિબિમ્બ

ત્હેના પહેલાં આવી ત્હાં શય્યા ઉપર સૂતો હતો, અને તે કન્યાકા ત્હેને પંખો નાંખતી હતી. બિમ્બને આવતો જોઈ તે કન્યાએ આશ્ચર્ય અને ભયથી ચીસ પાડી. ત્હેથી પ્રતિબિમ્બ ઊઠ્યો. તે કન્યા ઘડીમાં બિમ્બ રહામું જુવે અને ઘડીમાં પ્રતિબિમ્બ રહામું જુવે. તે દરમ્યાન બે ભાઈ યો ક્રોધ અને ઈર્ષ્યાથી એક બીજા ઉપર ઘસી આવ્યા, અને મારામારી ચાલી, તેટલામાં તે કન્યાની ખૂમો સાંભળી રાજના અમલદારો આવી પહોંચ્યા અને ત્રણે જણાંને ન્યાયાધીશ પાસે લઈ ગયા. પછી બિમ્બ બોલ્યો આ મહારો ભાઈ છે અને ત્હેણે મહારી પ્રિયા મહારી પાસેથી લઈ લીધી છે ' પણ પ્રતિબિમ્બ કહે ના તે કન્યા તો મહારી છે. અને તું ચોર છે. ' પછી બિમ્બે ખૂમ પાડી કહ્યું ' હે દુષ્ટ, હું પહેલો ત્હેને ત્હાં ગયો હતો ' એટલે પ્રતિબિમ્બે પણ તે જ શબ્દો કહ્યા. તેથી ન્યાયાધીશે તે કન્યાને પૂછ્યું કે આ બેમાંનો કોણ ત્હારો પ્રણયી છે ?" પણ ત્હેણે ઉત્તર

ઉત્તર દીધો કે ભગવાન્ ! આ બેમાંથી કોણ ક્રિયો છે તે હું કહી શકતી નથી. આજ સુધી મ્હને તો ખબર જ નહોતી કે એ બે જણા તે જુદી જુદી વ્યક્તિ છે.”

“ હે ભગવતિ ! ન્યાયાધીશે શી રીતે આ બાબતમાં નિર્ણય કરવો તે મ્હને કહેશો ? ” આટલું બોલી રસકોશ ચૂપ રહ્યો. તે રાજકન્યા બોલી “ત્રણે જણાને છુટક છુટક લઈ જઈ તે કન્યાને તેમજ તે બે ભાઈઓને શી રીતે અને ક્યાં મળ્યાં હતાં તે વિગતવાર વર્ણન કરવાનું કહેવું. જો કે બેમાંનો એક જે ધૂતારો હશે તેણે સાંભળ્યું તો હશે કે મેળાપનો પ્રસંગ વસન્તોત્સવ હતો, પણ જે નયનોથી તે કુમારિકાનાં ખેલાં દર્શન થયાં હશે તથા જે હૃદયમાં પ્રેમરૂપી અગ્નિ ખેલો પ્રગટ્યો હશે તે ફક્ત સાંભળેલી વાતથી દોરાતા પુરૂષને પકડી આપશે. ”

આટલું કહી તે રાજકન્યા ઊઠી અને રાજા રહામી સિમન ભરેલી દૃષ્ટિથી જોઈ ચાલી ગઈ. અને રાજા અને રસકોશ પોતાના ખંડમાં ગયા.

પાંચમો દિવસ.

સૂવર્ણશીલા.

પછી રાત્રીએ રસકોશને કહ્યું “ હે મિત્ર, મહારી પ્રિયાએ તારા પ્રશ્નનો ઉત્તર દીધો છે. અને મહારા ચાર દિવસ ગયા છે. પણ તહેણે જતે જતે મહારી સહામે સ્મિત ભરેલી દૃષ્ટિએ જોયું હતું તોની ખાતર હું તોને માફ કરું છું. અહા ! ઘોર અંધકારવાળા વનમાં ચંદ્રના અજવાળાથી જેમ પ્રકાશ વ્યાપી રહે છે, તેમ તોના સ્મિતથી મહારા હૃદયનો સર્વ અન્ધકાર દૂર થઈ ગયો હતો; પણ તોના જવા પછી પાછો સર્વત્ર અન્ધકાર થઈ ગયો છે, સુભાગ્યે મહારી પાસે તોની છબી છે. નહિ તો સહવાર સૂધીમાં તો હું મૃત થાત. ” તે રાત્રિ તહેણે આખી રાત અધીરા થઈ તે રાજકન્યાની છબી સહામું જોઈ ને ગાળી. સૂર્યોદય થતાં તે ઊઠ્યો અને આખો દિવસ તહેણે રસકોશની સાથે ઉદ્યાનમાં ગાળ્યો. સૂર્યાસ્ત સમયે

તે બે જણા રાજકન્યાના દર્શનગૃહમાં ગયા. ત્યાં
તે રાજકન્યા આછાલાલરંગની સાડી, લીલમ જડિત
કંચુકી, મુકુટ અને બીજા સર્વ અલંકારો પહેરી
સિંહાસન ઉપર બેઠી હતી રાજાને જોઈને તહેણે
તરત પોતાની આંખો ઢાળી દીધી. રાજા તો તહેના
સૌન્દર્યથી મન્ત્ર મુગ્ધ થઈને સ્હામેના આશન ઉપર
મૌનચુકત અને ધડકતે હૃદયે બેઠો. પછી રસકોશ
આગળ આવીને બોલ્યો.

“ હે ભગવતિ ! પૂર્વે કોઈ એક સમયે, એક રા-
જાએ પોતાની પાસેના રાજ્યના રાજા સ્હામે ચઢાઈ
કરી મહા યુદ્ધ કર્યું. તહેના સૈન્યમાં એક ક્ષત્રી સૈનિક
હતો, તે આખો દિવસ લઢ્યો. અને એકલાએ ઘણા
જણને મારી નાંખ્યા. પણ આખરે તે થાકી મૂર્છા
ખાઈ જમીન ઉપર પડ્યો. આ જોઈ દુશ્મનોએ
તહેને ઘણા ઘા કર્યા અને મરી ગયેલો ધારી રણ-
ક્ષેત્રપર પડતો મૂકી ચાલ્યા ગયા, પણ ચંદ્રોદય થતાં
તે ક્ષત્રીને લાન આવવા માંડ્યું. અને મહા મહેનતે

તે પાસેના એક ગામડામાં ગયો, પણ પાછો મૂર્છા ખાઈ એક ઘરના બારણા આગળ પડ્યો. પડતાં, પડતાં તહેણે તે બારણું ખૂબજોરથી ઠોક્યું. જે ઘરનું બારણું પેલા ક્ષત્રીએ ઠોક્યું હતું, તે ઘરમાં એક પ્રાદ્ધણ સ્ત્રી રહેતી હતી. તહેનો ભરથાર ગામમાં નહોતો. તે સ્ત્રી જૂઠ્ઠીની કળી જેવી સુંદર અને ખરફ જેવી નિર્મળ હતી. તહેનું નામ સૂવર્ણશીલા હતું. ભર રાત્રીએ બારણું ઠોક્યાનો અવાજ સાંભળી, ભય પામી તહેણે બારી ઉઘાડી જોયું તો પોતાના બારણા પાસે જ બહાર એક પુરૂષને જમીન ઉપર સ્થિર પડેલો ચન્દ્રના અજવાળાથી જોયો. પણ તહેને એમ લાગ્યું કે તે કાંઈ કપટ હશે. મહારા પાડોશીઓ મહારા સૌન્દર્યનાં વખાણ કરેછે, અને સૌન્દર્યથી કોણ મોહ ન પામે? સૌન્દર્યવાન મનુષ્ય અને મોતી તહેના રક્ષક વગર શી રીતે સલામત રહી સકે? તોપણ ફરી તહેણે બારીમાંથી બહાર જોયું તો તે પુરૂષના શરીર ઉપરથી કાંઈક ઘેરા રંગનું નહેતું લાગ્યું.

આ જોઈ ત્હેને દયા આવી અને ત્હેને લાગ્યું કે તે માણસ ધવાયલો છે અને મરી જશે, અને ત્હેને બહાર રાખી મરી જવા દેવો તે વધારે પાપકારક કહેવાશે. એમ વિચાર કરી ત્હેણે પોતાની પરિચારિકાને બોલાવી, તે ધવાયલા માણસને અંદર આણ્યો અને ત્હેના ધાને મલમપટા કર્યા અને તે સાંજે થયો ત્યાં સૂધી ત્હેને પોતાના ઘરમાં રાખ્યો. પેલા ક્ષત્રી તે પ્રાદ્વણીનું સૌન્દર્ય જોઈ રોજ મનમાં બળ્યા કરતો હતો. અને આખર ત્હેણે તે સ્ત્રીને લગ્ન કરવાનું પૂછ્યું પણ તે સ્ત્રીએ પોતાના કાન બંધ કરી દઈ કહ્યું ‘ મહેં ત્હારી સેવાચાકરી કરી ત્હેનો બદલો શું તું અકૃતજ્ઞતા અને વિશ્વાસઘાતથી વાળવાનું ધારે છે ? ત્હેને શું બખર નથી કે સદ્ગુણી સ્ત્રીને મન ત્હેનો પતિ તે દેવની બરોબર છે ? માટે તું અહિંથી ચાલ્યો જા. ’ પેલા ક્ષત્રીએ કહ્યું. “ ત્હારો પતિ દેવ નહિં પણ તું જ દેવી છે. ત્હારું સૌન્દર્ય જોઈ સાધુનું મન પણ ચળે. ત્હેં મને નવું જીવન આપ્યું છે ખરું,

પણ તે પાછું તહે લઈ લીધું છે. એમ હું માનું છું.
 પણ હવે મહારે જલદી જતા રહેવું જોઈએ નહિ.
 તો મહને કામ વશ કરી લેશે, કારણ કૃતજ્ઞતા કરતાં
 પ્રેમ વધારે બળવાન હોય છે.' એમ કહી તે નિ-
 રાશ થઈ ચાલ્યો ગયો. પણ તે સ્ત્રીનો પતિ બહાર
 ગામથી આવ્યો. ત્યારે સૂવર્ણશીલાના સૌન્દર્યની
 અદેખાઈ કરતી એક હજમની બાયડીએ તહેને કહ્યું.
 ' ધનવાન લોકોને શેની ખોટય હોય, ભાઈ ? તું
 બહારગામ હતો તહેવામાં કેમ બીજો પુરૂષ ત્હારા
 ઘરમાં રહેતો હતો ! આ સાંભળી તહેને ઇર્ષ્યા આવી
 તે ઘેર ગયો. અને પોતાની સ્ત્રીને બોલાવીને સર્વ
 વાત પૂછી. તે બોલી ' હા વાત ખરી છે, પણ
 ત્હમ્ને જરા સાંભળશો ? ' એમ કહી તહેણે અથથી
 તે ઇતિ સુધી બધી વાત કહી. પણ તહેના પતિયે
 તે માની નહિ. પછી તહેની સ્ત્રીએ અગ્નિ ઉપર હાથ
 લંબાવી કહ્યું. ' સ્વપ્નામાં પણ મહે મહારા મનમાં
 અપવિત્ર વિચાર આણ્યા હોય તો અગ્નિદેવને પૂછો.'

જેતજેતામાં અગ્નિનો મોટો ભડકો થયો, એક ભડકો છાપરાને જઈને અડક્યો, અને એક ત્હેના હૃદયને જઈને અડક્યો, પણ ત્હેનો પતિ ઇર્ષ્યા અને ક્રોધના આવેશમાં હોવાથી ત્હેણે વાત સાચી માની નહિ, અને બોલ્યો આમાં કાંઈ છિતરપંડી છે' ત્હેણે પોતાની તરવાર લીધી. અને પોતાની સ્ત્રીને કહ્યું. 'ચાલ્ય મહારી પછવાડે પછવાડે આવ્ય' તે બોલી 'જેવી મહારા નાથની આજ્ઞા' પછી તે ત્હેને વનમાં લઈ ગયો. ત્હાં ત્હેને એક વૃક્ષ સાથે બાંધી ત્હેના હાથ, પગ, નાક કાપી નાંખ્યાં અને ત્હેને ત્હાં મૂકી પોતે ચાલ્યો ગયો.

થોડા સમય પછી રક્તના વહેવાથી ટાઢચથી તથા દરદથી તે સ્ત્રી મરણ પામી. પેલા ક્ષત્રીને આની ખબર પડી. અને ક્રોધ અને નિરાશાયુક્ત થઈ તે તે બ્રાહ્મણ કને ગયો. અને કહ્યું 'અરે મૂર્ખ! ત્હે એક પતિવ્રતા સ્ત્રીનું ખૂન કર્યું છે ત્હેની ત્હેને કાંઈ ખબર છે? ત્હેને મરણ કરતાં જીવન જ વધારે શા-

સનકારક છે. તેથી જ હું ત્હને નથી મારી નાંખતો. નહિં તો હું અહીંનો અહીં ત્હને પૂરો કરી દેત. જા હવે તું વારસ વગર મૃત્યુ પામીશ. પેલા પ્રા-
 દ્ધણુને પોતાની બૂદ્ધ્ય, મૂર્ખાઈ અને પેલી હજમની સ્ત્રીની દુષ્ટતા જણાયાં અને તે ઘણું જ દિલગીર થયો. ત્હણે સંસાર વ્યવહાર સર્વ ત્યાગ કરી દીધો, અને સંન્યાસ લઈ ગંગા નદીને તીરે જઈને વસ્યો. પણ પેલા ક્ષત્રીએ તો પોતાની તરવાર વડે આત્મ-
 ઘાત કર્યો. “હે ભગવતિ ! નિર્દોષ મનુષ્ય ઉપર કર્મ આવી સખત વિપત્તિયો શા સાડ આણું છે તે મને કહેશો ?” એમ કહી રસકોશ ચૂપ રહ્યો. તે રાજકન્યા બોલી “મોક્ષને લાયક હોય છે ત્હમને જ મોક્ષ મળે છે. અગ્નિ વગર સુવર્ણની પરીક્ષા થતી નથી. સૂવર્ણશીલાની કસોટી લેવાઈ અને ત્હમાં ત્હનું સતીત્વ સાબીત થયું. ત્હને મોક્ષ મળ્યા વગર રહેવાનો જ નથી. આપણા નજીવા કૃત્યોનાં પરિણામ મૃત્યુ કરતાં પણ વધારે બળવાન હોય છે.”

એટલામાં એકાએક આકાશ વાણી થઈ કે “હે પ્રિય
બાલિકા ! તું કહે છે તે સર્વસ્વ સત્ય જ છે. ” પછી
તે રાજકન્યા ઊઠી અને રાજા તરફ ઝળઝળીમાં ભરી
દષ્ટિથી જોઈ ચાલી ગઈ અને રાજાનું હૃદય ત્હેની જોડે
ગયું; અને રાજા અને રસકોશ પોતાના ખંડમાં ગયા.

છટો દિવસ.

ત્રણ રાણીઓ.

પછી રાજાએ રસકોશને કહ્યું “ મહારા મિત્ર તે
રાજકન્યાએ તારા પ્રશ્નનો ઉત્તર દીધો છે. અને
મહારા પાંચ દિવસ જતા રહ્યા છે. તો પણ ત્હેની
આંખમાં જે અશ્રુમિંદુ ભરાઈ આવ્યું હતું, તે
આતર હું ત્કને માફ કરું છું. ખીલેલા નીલકમળની
પુષ્પની અંદર ઝાકળનું બિન્દુ જેવું દેખાય છે, ત્હેવું
તે અશ્રુબિન્દુ દેખાતું હતું. નિશ્ચય મહારી પાસે તે
કુમારીકાની છબી ના હોત તો રહવાર સુધીમાં

મ્હારૂં જીવન જાત. તે રાત્રિ તહેજે પ્રિયાની છાત્રી તરફ જોયાકરી બેભાન અવસ્થામાં ગાળી. સૂર્યોદય થતાં તે ઊઠ્યો અને આખો દિવસ તહેજે જેમ તેમ કરી રસકોશ સાથે ઉદ્યાનમાં ગાળ્યો.

સૂર્યાસ્ત સમયે તેઓ રાજકન્યાના દર્શનગૃહમાં ગયા. ત્યાં તે રાજકન્યા રુધિર જેવા રાતારંગની સાડી, લસણિયા રત્નજડીત કંચુકી, મુકુટ અને બીજા સર્વ અલંકારો પહેરી પોતાના સિંહાસન ઉપર બેઠી હતી. રાજા જ્યહારે અંદર દાખલ થયો તે વખતે તે રાજકન્યા તહેની વાટચ જોતી હતી. રાજા હેના સૌન્દર્યથી મન્ત્રમુગ્ધ થઈ મૂક રહી સ્હામેના આસન ઉપર બેઠો. પછી રસકોશ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો. “ હે ભગવતિ ! કોઈ એક સમયે એક રાજા હતો, તહેને ત્રણ રાણીઓ હતી. તે ત્રણે રાણીઓ એવી તો અવહર્ય રૂપવતી હતી કે શુકલપક્ષમાં તે ચારમાંથી ખરેખરો ચન્દ્ર ક્રિયો તે નિર્ણય કરવો કઠણ પડતો. હુનાળાની એક રાત્રિએ રાજા પોતાની રાણીઓ

સાથે પોતાના પ્રાસાદની અગાશીમાં સૂતો હતો. બધી રાણીયોના સૂઈ જવા પછી રાજા ઊઠ્યો અને ચંદ્રના અજવાળામાં પોતાની ત્રણ રાણીઓમાંથી સૌથી સૌન્દર્યવતી કોણ જણાતી હતી, તે જોવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો ‘ ખરે સ્ત્રીઓનું સૌન્દર્ય વિવિધરૂપનું હોય છે. પણ મહારી આ ત્રણ રાણીઓમાંથી સૌથી સૌન્દર્યવતી કોણ છે તે હું સમજી શકતો નથી. ’ એમ કહી પહેલીથી તે ત્રીજી સુધી બધીને બરોબર ધ્યાનપૂર્વક જોવા ગયો. એક રાણી ચતી સૂતી હતી. ચંદ્રનું અજવાળું તહેના મુખ ઉપર પડતું હતું. એક હાથ માથા ઉપર હતો. વક્ષઃસ્થળ ઉપરથી સાડી કોઈ કોઈવાર વાયુની લહરીથી ઊડતી હતી અને તહેની સુંદરતા બતાવતી હતી. બીજી રાણી સુતી હતી તહેના ઉપર લાકડાની જાળીનો પડછાયો પડતો હતો. તેથી પ્રકાશ અને અંધકારના પટા તહેની ઉપર પડેલા જણાઈ તે જાણે કે અબનુસ અને હાથીદાંતની બનેલી ના હોય તહેમ જણાતું

હતું. ત્રીજી તદ્દન કાંઈક વસ્તુના પડછાયામાં જ સૂતી હતી તેથી ત્હેના ન્હાના કાન ઉપર જ ફક્ત ચન્દ્રના અજવાળાની રેખા પડતી હતી. આખી રાત્રી રાજાએ ત્રણે રાણીઓને જોયા કરી પણ પ્રભાત થતા સૂધી તે નિર્ણય કરી શક્યો નહિં.

રોજના સમયે જ્યારે રાજા પોતાના રાજ્યાસન ઉપર બેસવા જતો હતો ત્યારે ત્હેના પ્રધાન મંત્રી નયનેતાએ કહ્યું ‘હે નૃપતિ આપની આંખો આજે નિદ્રાના અભાવે લાલ દેખાય છે, ત્હેનું શું કારણ ?’ રાજા બોલ્યો નયનેતા ! કાલ રાત્રે મહેને એકદમ વિચાર આવ્યો કે મહારી ત્રણ રાણીઓમાંથી સૌથી રૂપવતી કોણ ત્હેનો નિર્ણય કરવો. એ વિચારને લીધે હું ઊઘી સક્યો નહિં. તેમજ હજી સુધી હું તે બાબતનો નિર્ણય કરી શક્યો નથી.’

પછી નયનેતાએ કહ્યું ‘હે રાજા આપની બધી રાણીઓ એવી સૌન્દર્યવાળી છે કે ત્રણેમાંથી કોઈ એક બીજાથી ચઢતી કે ઉતરતી નથી અને કોઈને

ધર્મ્યાનું કારણ નથી. તો આપ તે વાત ધ્યાનમાં આણી સંતોષ કેમ નથી માનતા ? નજીવા વિચારેથી મનની શાન્તિનો નાશ થાયછે.’ પણ રાજાએ કહ્યું ‘ જમે તે થાય પણ મ્હારે આ બાબતનો નિર્ણય કરવોછે.’

રાજાનો દૃઢ નિશ્ચય જોઈ નયનેતા બોલ્યો ‘ હે નૃપતિ મન્ત્રીઓની સ્થિતિ ઘોડેસ્વાર જેવી હેય છે. ઘોડાને તાબામાં ન રાખી સકાય તો પણ ત્હોને તેઓને સંભાળથી ચલાવવો પડે છે, નહિં તો ખંને જણાને પસ્તાવાનું થાયછે. આપે આપની રાણી-ઓના સૌન્દર્ય બાબત નિર્ણય કરવાનું ધાર્યું જ છે તો હું કહું તે સાંભળો. આપના નગરમાં હાલ અન્તિગૃહ નામનો એક વિષયી પ્રાક્ષણ આવ્યોછે. ત્હોના જેવો સ્ત્રીઓના સૌન્દર્યની પરીક્ષા કરનારો ત્રણે ભુવનમાં બીજો કોઈ નથી. ત્હોને બોલાવો અને આપની રાણીઓ તેને જોવા દો પછી તે કહેશે; કારણ હુંસ જેવું દૂધમાંથી પાણી બુદ્ધું, બીજું કોણ

કરી શકેછે ? આથી રાજાએ કાન્તિગૃહને તેડાવ્યો, અને તેની આગળથી ત્રણે રાણીઓ એક પછી એક એમ ચાલી ગઈ. પહેલી રાણી તેની આગળથી ગઈ ત્યહારે, તે બ્રાહ્મણ જમીન ઉપર જાણે ચઢોટી ગયો હોય તેમ સ્થિર જ ઊભો રહ્યો. બીજી રાણી ગઈ ત્યહારે તે જરાક હાલ્યો, અને ત્રીજી ગઈ ત્યહારે તહેના મુખનો રંગ બદલાઈ ગયો, બધી રાણીઓ ગઈ પછી, રાજાએ કાન્તિગૃહને કહ્યું ‘ હે બ્રાહ્મણ, હવે તું મહને કહે, કે ત્રણ રાણીઓમાંથી સૌથી સૌન્દર્યવતી કેઈ છે, કારણ તે બાબતનો તું સારો પરીક્ષક કહેવાય છે’. પણ કાન્તિગૃહે વિચાર કર્યો કે ‘હું મહારો અભિપ્રાય આપું, અને વખતે તહેની માનીતી રાણીની વિરુદ્ધ તે અભિપ્રાય હોય તો રાજા નાખુશ થાય; વળી બીજી બે રાણીઓ તે જાણે તો મહને ઝેર અપાવે’. તેથી તેણે નમન કરીને કહ્યું ‘મહારાજ ! નિર્ણય કરવાને મહને કાલ સુધીની મુદત આપો.’ તેથી રાજાએ તહેને જવાની

રાજા આપી. કાન્તિગૃહે તેજ રાત્રે રાજનગર છોડી જવાનો ઘણી લાચારીથી ઠરાવ કર્યો, કારણ ત્રણ રાણીઓમાંની એકને જોઈ તે મોહિત થઈ ગયો હતો. પણ નયનેતા મ્હોં ઉપરના બાહ્ય ચિન્હોથી માણસના મનના વિચારો જાણી જતો હતો. તેથી તે બોલ્યો. ‘મહારાજ આ બ્રાહ્મણ મુદત માગીને આજ રાત્રે રાજનગરમાંથી જતો રહેશે. કારણ તે ભય પામ્યોછે. પણ ત્હોનો અભિપ્રાય શી રીતે જાણવો ત્હોનો ઉપાય હું આપને બતાવું.’ પછી રાજાએ પોતાના મંત્રીના કહેવા પ્રમાણે કર્યું. અને સૌથી સૈાન્દર્યવતી નિર્ણીત થયેલી રાણીને તે વધારે મ્હાવા લાગ્યો. આથી બીજી બેને ત્હોની ઇર્ષ્યા આવી. અને ત્હોને વિષ આપી મારી નાંખી. તેથી રાજાએ તે બેને મારી નંખાવી. આખરે પરિણામ એ થયું કે રાજાએ ત્રણે રાણીઓને ગુમાવી.

“હુ રાજકન્યા ! કાન્તિગૃહનો અભિપ્રાય જાણવાને રાજાએ શું કર્યુંતે મ્હને કહેશે ?” એમ કહી

રસકોશ ચૂપ થયો. પછી રાજકન્યા બોલી “તેને કશું પણ કરવાની જરૂર નહોતી. ત્રીજી રાણી સૌથી વધારે સૌન્દર્યવતી હતી. કારણ તે પહેલી રાણીનું સૌન્દર્ય જોઈ તે બ્રાહ્મણ ચકિત થયો. બીજીનું સૌન્દર્ય જોઈ ને આશ્ચર્ય પામ્યો. પણ ત્રીજીના સૌન્દર્યે તેના હૃદય ઉપર અસર કરી. તે છતાં નય-નેતાને ખાત્રી કરવી હતી. તેથી કાન્તિગૃહનો સ્વ-ભાવ તે જાણતો હતો તે ઉપરથી તેણે, તેને દરેક રાણી તરફથી મોકલાયલી હોય તેવી પ્રેમ-પત્રિકાઓ મોકલવાનું કહ્યું અને અમુક વખતે મળવાનું લખાવ્યું. દરેક પત્રિકામાં મળવાનો વખત એક જ લખાવ્યો. એટલે એ તો પોતે એક જ તેથી જે રાણીને એ મળવા જાય તે રાણી સૌથી સૌન્દર્ય-વતી હોય માની હોવાની, અને રાજાએ મૂકાવેલા ચોકીદારો હેને પકડી લેવાના”. એમ કહી રાજા તરફ ગમગિની ભરેલી દૃષ્ટિ કરી રાજકન્યા ચાલી ગઈ, અને રાજાનું હૃદય તેની સાથે ગયું; પણ રાજા અને રસકોશ પોતાના ખંડમાં ગયા.

સાતમે દિવસ.

દંભી સાધુ અને રાજકન્યા.

પછી રાજાએ રસકોશને કહ્યું “ મહારા મિત્ર, રાજકન્યાએ આજ પણ તને હરાવ્યોછે, અને મહારા છ દિવસ ગયાછે, તથાપિ મહારી પ્રિયાને પોતાનું બુદ્ધિચાતુર્ય બતાવવાનો પ્રસંગ ત્હારી વાર્તાથી મળ્યો છે તે ખાતર હું ત્હને માફ કરૂં છું. જાણે કે સ્ત્રીના રૂપમાં બૃહસ્પતિએ અવતાર લીધો હોય, તેમ જણાયછે. પણ જતી વખતે તેના નયનમાં દિલગીરી જોઈ મહારું હૃદય દુઃખથી વીંધાયું હતું. છત્રી છતાં પણ મહારાથી વિરહ કેમ ખમાશે તે સમજાતું નથી.” તે રાત્રિયે તે બધો વખત અસ્વસ્થ રહ્યો, અને ત્હેણે છત્રી તરફ જોયા કર્યું. સૂર્યોદય થતાં તે ઊઠ્યો, અને આખો દિવસ ત્હેણે રસકોશ સાથે ઉદ્યાનમાં ગાળ્યો. સૂર્યાસ્તસમયે તેઓ પાછા રાજકન્યાના દર્શનગૃહમાં ગયા. ત્યાં તે

રાજકન્યા આસમાની રંગની સાડી તથા સ્ફટિક જડિત કંચુકી, મુકુટ તથા બીજા સર્વ અલંકારો પહેરી પોતાના સિંહાસન ઉપર બેઠી હતી. તહેણે રાજાને જોઈ નિઃશ્વાસ નાંખ્યો. પણ રાજા તો તંદિના સૌન્દર્યથી મન્ત્ર મુગ્ધ બની મૌન ધારીને સ્હામેના આસન ઉપર બેઠો. પછી રસકોશ આગળ આગ્યો અને બોલ્યો.

“ હે ભગવતિ ! કોઈ એક સમયે એક ધુતારો હતો. તહેણે બીજા ધુતારાઓની સાથે જુગાર રમવામાં પોતાની સર્વ, પૂંજી ગુમાવી હતી. તેથી ધાર્મિક પુરુષનો ઢાંગ કરી પોતાની ઉપજીવિકા, પેદા કરવાને તહેણે સાધુનો વેશ લીધો. શરીરે રાખ ચોળી, શણના વાગની જટા માથે પહેરી, ભગવાં ધારણ કરી, ગંગામાં-હાડકાંની માળા, તથા સુદ્રાક્ષની માળા પહેરી અહિં તહિં ભટકવા લાગ્યો, અને લોકો જોતા હોય તે વખતે સાધુતાનો ઢાંગ કરી બીજા માગવા લાગ્યો. એક દિવસ તે રસ્તાની બાજુ

ઉપર બેઠો હતો. તેટલામાં તે રસ્તે થઈ રાજની કુંવરી પોતાના હાથી ઉપર બેસીને જતી હતી. તેટલામાં પવનથી તેની અંબાડીનો પડદો ઉડ્યો, અને તે કુંવરી પેલા દંભી સાધુની નજરે પડી. તરત જ તે મોહિત થઈ ગયો, અને ત્હોને મેળવવાની ત્હોના હૃદયમાં તીવ્ર ઇચ્છા થઈ. તેથી તે કહેવા લાગ્યો ‘ખરે આ કુંવરીની પ્રાપ્તિ તે જ મારા જીવનનું સાક્ષ્ય ગણાય, પણ તે શી રીતે બને !’

તે બાબત ઉપર ઘણો વિચાર કરી આખરે ત્હોણે એક યુક્તિ કરી. રાજના પ્રાસાદની ખડાર જ એક મહોટા આડ ઉપર તે ઊંધે માથે લટકવા લાગ્યો. અને એ સ્થિતિમાં કલાકોના કલાકો રહી મંત્રો ઉચ્ચારતો હોય તેમ બડબડવા લાગ્યો. આમ તે રોજ કરવા લાગ્યો, તે સાંભળી લોકોનાં ટોળેટોળાં ત્હોને જોવાને આવવા મંડ્યાં. રાજને જઈને કોઈએ બખર આપી કે ત્હોના—આપના પ્રાસાદની પાસે જ એક મહાન યોગી આગ્યોછે, અને તે આડ ઉપ-

રથી જાંધે માથે લટકી તપ કર્યા કરેછે. આ સાંભળી રાજા ઘણો આનંદ પામ્યો, અને પોતાને ભાગ્ય-શાળી માની ત્હને જોવા ગયો. તે યોગીએ રાજાને જાંધે માથે લટકતી સ્થિતિમાં રહીને આર્શીવાદ દીધો. રાજાને ઘણો સંતોષ થયો, અને તે યોગીને ત્હોણે અન્ન વગેરે મોકલ્યું.

એક દિવસ તે રાજાની કુંવરી હાસમૂર્તિ પોતાના હાથી ઉપર બેસી જતી હતી તેટલામાં ત્હોણે પેલા યોગીને જાંધે માથે લટકતો જોયો. તેથી ત્હને હસવું આવ્યું તે પેલા યોગીએ સાંભળ્યું, તેથી ઝાડ ઉપરથી ઊતરી મહેલમાં પ્રવેશ મેળવી તે રાજા પાસે ગયો. અને કહેવા લાગ્યો, ‘હે રાજા ત્હમારી કુંવરી મ્હારી સ્હામું જોઈ હસે છે. અને તેથી મ્હારી યોગ-સમાધિમાં વિઘ્ન પડેછે, પૂર્વ સમયમાં મહાન્ ઋષિઓ ત્હેમની યોગસમાધિમાં કોઈ વિઘ્ન કરતું ત્હને સખત શાસન કરતા, પણ હું તો સહનશીલતાવાળો છું. તેથી ત્હમારી કુંવરીને કાંઈ સજા નથી કરતો.

પણ તહમારા રાજ્યમાં વીસ વર્ષ સુધી દુકાળ રહે
 એવો શાપ દેવાનો મારો વિચારછે ! રાજા તદ્દન
 ભલો માણસ હતો, તે આમાં વચનો સાંભળી, ઘણો
 ગભરાંયો, અને તે યોગીના ઘણા કાલાવાલા કરવા
 લાગ્યો, તેથી તે યોગી જાણે શાન્ત થયો હોય તહેવો
 ડાળ કરી બોલ્યો, ‘ વારૂં, આ વખત તહમારા રાજ્ય
 ઉપર દયા કરી હું શાપ નથી દેતો, અને ક્ષમા
 કરુંછું. પણ હવે ફરીથી તેમ ન થાય, તે સંભા-
 ળજો ! પછી તે પાછો તે વૃક્ષ ઉપર ગયો, અને
 રાજાએ પોતાની કુંવરીને ખાનગીમાં ઠપકો દીધો.
 પણ બીજે જ દિવસે તે રાજકન્યા તે વૃક્ષ પાસેથી
 જતી હતી ત્યારે તહેણે તે યોગીને ઊઘે માથે
 લટકતો જોયો, અને તેના સ્વભાવ પ્રમાણે તેનાથી
 હશી જવાયું. પાછો તે યોગી રાજા પાસે ગયો
 અને તહેણે ફરિયાદ કરી, રાજાએ ઘણી માફી માગી
 અને તેને શાન્ત પાડ્યો. તે યોગી પાછો તે વૃક્ષ
 આગળ જઈ ઊઘે માથે લટક્યો.

પછી બે દિવસ સુધી હાસમૂર્તિ, તે યોગીને કોપ થવાનો પ્રસંગ ટાળવાને માટે બીજે જ રસ્તે ફરવા ગયું; પણ વળી પાછી ત્રીજે દિવસે તે બૂલી ગયું અને તે યોગી વાળા વૃક્ષ પાસેથી ગયું તે વૃક્ષ આગળ આવતાં જ તે યોગીને ભેઠને હાસમૂર્તિ ખડખડાટ હસી પડી, અને મહેલમાં ગયું ત્યાં સુધી હસ્યાજ કર્યું.

તેથી તે યોગી વૃક્ષ ઉપરથી નીચે આવ્યો, અને રાજા પાસે જઈ બોલ્યો. ‘હે રાજા તહમારા રાજ્યની માઠી દશા છે. તહમારી કુંવરીને ભૂત વળગ્યું છે. કારણ પહેલાં કરતાં આજે તો તે ઘણા જ ભેરથી હસી અને મહારી સમાધિમાં લંગ પડ્યો. તેથી હવે તો હું નક્કી શાપ દેવાનો.’ રાજા ગભરાઈ ગયો અને બોલ્યો. ‘હે પવિત્ર યોગી, તે શિવાય બીજો કાંઈ ઉપાય નથી ?’ તે યોગીએ કહ્યું ‘શું-દરરોજ આમ મહારી સમાધિમાં લંગ પાડવાનો ! હવે બીજો કશો ઉપાય નથી રહ્યો. તહમારી કુંવરી સુધરે તેમ નથી’.

પણ રાજાએ કહ્યું. ‘મહારી કુંવરીને સુધારી શકાય તેવા કાંઈ મંત્ર તહમારી કને નથી ? આ સાંભળી તે દંભી યોગી મનમાં ખુશ થયો, અને બોલ્યો. ‘વારું-તહમારા ઉપર દયા આણીને તે હું અજમાવીશ. તહમારી કુંવરી ઉપર હું જંત્ર મંત્ર અજમાવીશ. અને જો તહેને વળગેલું ભૂત જતું રહેશે તો ઠીક છે નહિં તો તો પછી શાપ શિવાય બીજો માર્ગ નથી જ. ’

તેથી રાજા તે યોગીને પોતાની કુંવરીના ખંડમાં લઈ ગયો. અને કુંવરીને કહ્યું. ‘મહારી પુત્રી, તહારા હસવાથી આ પવિત્ર યોગીની સમાધિમાં વિઘ્ન પડે છે, તેથી આપણા ઉપર દયા કરી તે તહેને જે ભૂત વળગ્યું છે, તે કહાડી નાંખવાને આજ્ઞા છે, નહિં તો મહારા રાજ્યને તે શાપ દેવાના હતા.” પછી તે યોગી બોલ્યો, હવે તહમે બધા અહિંથી ચાલ્યા જાઓ. કુંવરીને હું બે જ રૂક્ષ અહિં રહેવાં જોઈએ’ પણ રાજાએ કહ્યું ‘મહારાજ !, મહારી પુત્રીને હું

કોઈ પુરુષ સાથે એકલી રહેવા નહિ દેઉં'. પછી યોગી બોલ્યો 'તહમે લગારે ચિંતા કરશો નહિ'. હું તો સાધુ છું'.

પણ હાસમૂર્તિએ આ બધું સાંભળ્યું. અને તે વિચારવા લાગી કે 'મહારા પિતા તો ભોળાછે, અને આ સાધુ કહેવડાવતા માણસને કાંઈ દુષ્ટ કર્મ કરવાનો વિચાર લાગેછે. પણ તહેને પણ બખર પડશે કે, હું ફક્ત હશી જાણું છું એટલું જ નથી'. પછી તહેણે તહેના પિતાને કહ્યું 'પિતાજી, તહમે કાંઈ ચિંતા કરશો નહિ. આ પુરુષ તો પવિત્ર માણસ છે ! પણ ખાનગી રીતે પાસેના ઓરડામાં પોતાની બધી દાસીઓને રહેવાનું કહ્યું. રાજકુંડરી અને પોતે એમ બે જણાં ખંડમાં રહ્યાં. એટલે તે દંભી યોગીની દુષ્ટ વૃત્તિ એકદમ હેવી જાગૃત થઈ આવી કે મન વશ રહ્યું નહિ. છતાં તહેણે ધૂજતે હાથે એક ચક્ર દોર્યું. અને કુંવરીને તહેમાં ઊભી રાખી. થોડીવાર મંત્ર બખડ્યો, અને પછી કહ્યું 'બેટા ! આ વસ્ત્રાદિક તહારા શરિર-

ઉપર હશે તો મહારા મંત્રની કાંઈ અસર નહિ થાય, માટે હું કહું તેમ કર્ય ' પણ હાસમૂર્તિએ કહ્યું 'મહારાજ ! તેમ હું નહિ કરી શકું' પછી તે દુષ્ટ યોગીએ કુંવરીને ઝાલી પણ એટલામાં જ તે કુંવરીએ તાળી પાડી એટલે પાસેના ખંડમાંથી તહેની દાસીઓ દોડી આવી અને તે દુષ્ટ યોગીને પકડ્યો.

પછી હાસમૂર્તિએ તહેને કહ્યું. 'હવે જાઓ, મંત્ર ખંત્ર બધું થઈ ગયું. તહમારે ફરિયાદ કરવી હોય તો મહારા પિતા-રાજા પાસે જઈ કરજો. તહમને પકડાવવાનાં સખળ કારણો મહારી પાસે છે. અને તહમારી વિરૂદ્ધ પુરાવો પણ છે.' તેથી દાસીઓએ તહેને જવા દીધો. જેવો તહેને છોડ્યો કે તરત જ તે હસવા મંડ્યો. અને રાજા પાસે જતા સૂધી તે હસવાનું ચાલૂ રાખ્યું, અને રાજાને કહ્યું. 'હે રાજા ! મહને રોકશો નહિ. મહેં મંત્ર ભણ્યા ને કુંવરીમાંથી ભૂત કહાડ્યું છે. અને જીવોને, તે હવે મહને વળગ્યું છે.' એમ કહી તે હસતો હસતો ચાલ્યો. પણ

મનમાં તો ઘણો નિરાશ થયો હતો.

“હે ભગવતિ ! તે યોગી હસ્યો શા માટે તે મહને કહેશે ?” એમ કહી રસકોશ ચૂપ રહ્યો. પછી રાજકન્યા થોડી વાર પછી બોલી. “પોતાના હૃદયના આયલાપણાને લીધે દાસીઓના ઝંડાથમાંથી પોતાને જીવતો બચેલો જોઈને તે દંભી યોગી હસ્યો. કારણ પોતાને થયેલું અપમાન, તથા પોતાની દુષ્ટ કામના ફળીભૂત ના થઈ ત્હેના કરતાં પોતે મોતમાંથી બચી ગયો, તે ત્હેને વધારે ગમ્યું, કારણ આયલા પુરૂષો હમેશાં મોતથી બહુ બહીએછે. પણ બહાદુર પુરૂષો તો પોતાના ધારેલા કામમાં નિષ્ફળ થવા કરતાં મોત વધારે પસંદ કરેછે.” એટલું કહી તે રાજકન્યાએ રાજા તરફ મર્મભરી દૃષ્ટિ કરી અને તે ખંડમાંથી ચાલી ગઈ. અને રાજાનું હૃદય હેની સાથે ગયું. પણ રાજા અને રસકોશ પોતાના ખંડમાં ગયા.

આઠમો દિવસ.

યાત્રાળુ અને ગંગાનદી.

પછી રાજાએ રસકોશને કહ્યું “ મહારા મિત્ર, મહારી પ્રિયાએ તારા સવાલનો જવાબ દીધો છે. અને મહારા સાત દિવસ ગયા છે. તોપણ તહેલે ત્હને જવાબ દેતા પહેલાં જે મુખાકૃતિ કરી હતી તે જોવાની મળી તે ખાતર તથા ત્હેનાં વચનો સાંભળવાનાં મળ્યાં તે ખાતર હું ત્હને માફ કરું છું. આહા ! તહેલે કેવી મુખાકૃતિ કરી હતી તળાવના શાન્ત પાણી ઉપર જેમ એક કુંડાળું દેખાય છે તેમ ત્હેની મુખાકૃતિ જણાતી હતી. તે મ્હને મહારા પ્રયત્નમાં ઉત્તેજન આપતી હોય એમ હેનાં વચનથી જણાયું. આહા ! તેતો જ્ઞાનનો ભંડાર છે, પણ તે જ જ્ઞાનને લીધે તે મળવી મુશ્કેલ છે. ત્હેની છબી છે પણ તે જોયા છતાં પણ રાત્રિ કહાડવી કઠીન છે.” તે રાત્રિયે તે આખી રાત્રિ બેચેન રહ્યો. સૂર્યોદય

થતાં તે ઊઠ્યો. અને રસકોશ સાથે આખો દિવસ ઉદ્યાનમાં કાઢ્યો. સૂર્યાસ્ત સમયે તે બે જણા પાછા રાજકુંવરીના દર્શનગૃહમાં ગયા. ત્યાં તે રાજકન્યા ભગવા રંગની સાડી તથા તે જ રંગની શોણ રત્ન જડિત કંચુકી, મુકુટ, અને બીજા સર્વ અલંકારો પહેરી પોતાના સિંહાસન ઉપર બેઠી હતી. રાજાને આવતો જોઈ, તેની રહામું જોઈને તહેણે સ્મિત કર્યું. અને રાજા તો તે રાજકન્યાના સૌન્દર્યથી અંજાઈ જઈ રહામેના આસન ઉપર બેઠો. પછી રસકોશ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો.

“ભગવતિ ! કોઈ એક દેશમાં પૂર્વ સમયે એક મૂર્ખ બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તહેણે ભૂલ્યમાં કાંઈ ઘોર પાપ કર્યું તેથી તહેના ધર્મગુરુએ, તે પાપ ધોવાઈ જાય અને પશ્ચાતાપ થઈ તહેની માફી મળે માટે તે બ્રાહ્મણને ગંગાને તીરે જઈને તહેનું બાકીનું જીવન ગાળવાનું કહ્યું. તેથી તહેણે પોતાની બધી પૂંજ પોતાના પુત્રને આપી અને પોતે એક વાસણ અને

એક લાકડી લઈ યાત્રાએ જવા નીકળ્યો. થોડાક દિવસ પછી તે એક ન્હાના સરખા ઠેંગા પાસે આવી પહોંચ્યો. હુનાળાના દિવસ હોવાને લીધે, તે ઠેંગાનું પાણી ઘણું જ ઓછું હતું. આ ઠેંગો જોઈ તે કહેવા લાગ્યો, ‘અચિત, આ જ પવિત્ર ગંગા નદી હોય એમ લાગેછે’ ! એમ કહી તેને તીરે વાસ કર્યો. રોજ તેના થોડા થોડા પાણીવડે સ્નાન કરવા લાગ્યો. એમ ત્યાં તે પાંચ વર્ષ સૂધી રહ્યો.

તેટલામાં એક દિવસ તે રસ્તે થઈને પાશુપત પંથનો એક સાધુ જોતો હતો. તેણે પેલા પ્રાદ્યુને પૂછ્યું. ‘અચ્ચા, અહિંયાં તું શું કરે છે ?’ તે પ્રાદ્યુને જવાબ દીધો ‘પૂજ્ય મહાશય, ! હું પાપ ધોવાઈ જાય માટે ગંગાનદીને તીરે તપ કરુંછું’ આ સાંભળી તે સાધુ બોલ્યો ‘ગંગાનદીને અને આ કંગાલ ઠેંગીઆને શો સંબંધ છે ?’ પછી પ્રાદ્યુ બોલ્યો, ‘ત્યારે શું આ ગંગાનદી નથી ?’ આ સાંભળી તે સાધુ હસ્યો અને કહેવા લાગ્યો. ‘હું

આટલો વૃદ્ધ થયો પણ આના જેવી મૂર્ખાઈ મહેં કદી સાંભળી નથી. અરે ભલા માણસ, ત્હને કાણે છેતર્યો છે ? ગંગા નદી તો સેંકડો ગાઉ દૂર છે. કીડીઓના રાફડાની મેરુપર્વત જોડે સરખામણી થાય તો આ બહેજાની ગંગા નદી સાથે સરખામણી થાય’.

તેથી બ્રાહ્મણે કહ્યું—‘પૂજ્ય મહાશય ! ત્હમે મહારા ઉપર ઘણો ઉપકાર કર્યો છે.’ એમ કહી પોતાનું વાસણ અને લાકડી લઈ તહેણે આગળ ચાલવા માંડ્યું. થોડા દિવસ પછી એક પ્હોળી નદી આવી આ જોઈ તે ખુશ થયો, અને કહેવા લાગ્યો, ‘આતો ગંગા જ છે.’ એમ કહી ત્હને તીરે તહેણે વાસ કર્યો રોજ ત્હેના પાણીમાં તે સ્નાન કરવા લાગ્યો. એમ પાંચ વર્ષ તે ત્હાં રહ્યો. તેટલામાં કાપાલિક પંથનો એક સાધુ ત્હાં આવ્યો, અને તહેણે તેને પૂછ્યું, ‘તું ગંગાનદીને તીરે જઈને રહેવાને બદલે આ નદીને તીરે તું શું કામ વખત ગુમાવે છે ?’ બ્રાહ્મણ આ સાંભળી નવાઈ પામ્યો, અને કહેવા લાગ્યો,

“ત્હારે આ શું ગંગા નથી ?” તે સાંભળી સાધુએ કહ્યું,—‘શિયાળ શું સિંહ થઈ સકે ? અથવા ચાંડાલ કદી પ્રાદ્યણ થઈ સકે ? મહારા મિત્ર, ત્હને તે સ્વ-
નું આનું છે કે શું ?’

પ્રાદ્યણ દિલગીર થઈ બોલ્યો, ‘મહાશય ! હું ત્હમારો ઘણો ઉપકાર માનું છું. સાફ થયું કે ત્હમે મ્હને મળ્યા; એમ કહી પોતાનું વાસણ તથા લાકડી લઈ લીધાં અને આગળ ચાલવા લાગ્યો. થોડા દિવસ પછી તે નર્મદા નદી આગળ આવી પહોંચ્યો. અને ખુશ થઈ કહેવા લાગ્યો, હાશ, આખરે હું પવિત્ર ગંગા નદીને તીરે આવી પહોંચ્યો છું’. તે પછી ત્હેના પાણીમાં રોજ સ્નાન કરવા લાગ્યો. એમ તે ત્હાં પાંચ વર્ષ રહ્યો. પણ એટલામાં એક દિવસ એક બીજા યાત્રાળુને, તે નદીમાં કુલ નાંખી, ત્હેનું નામ બોલીને પૂજા કરતો જોયો, તેથી તે ત્હેની પાસે ગયો ને બોલ્યો, ‘હો ભગવન્ ! આ નદીનું નામ શું છે ?’ તે યાત્રાળુ કહેવા લાગ્યો, ‘શું તું પવિત્ર નર્મદા

નદી, નથી જાણતો ?' આ સાંભળી તે બ્રાહ્મણે નિઃશ્વાસ મૂક્યો; અને બોલ્યો, 'ભગવન, આપનો હું આભારી થયો છું. તહેમે મહને જ્ઞાન આપ્યું છે'. એટલું કહી તે પોતાનું વાસણ તથા લાકડો લઈ આગળ ચાલવા લાગ્યો.

પણ તે હવે ઘણો વૃદ્ધ અને અશક્ત થઈ ગયો હતો. અને પંદર વર્ષના તપથી તહેનું શરીર ક્ષીણ થયું હતું. તોપણ તહેણે ચાલવા માંડ્યું. પણ જમીન સૂર્યના તાપથી ઘગધગતી હતી, અને ઉપરથી ઇન્દ્રના વજ્રની પેઠે, સૂર્યનાં કિરણો તહેના માથા ઉપર પડતાં હતાં. આથી તહેને તાવ આવવા લાગ્યો. તોપણ હિંમત ધરીને તહેણે ચાલવાનું જારી રાખ્યું, આખરે અશક્તિને લીધે, તે જમીન ઉપર પડ્યો, પણ એકવાર છેલ્લો પ્રયત્ન કરી તે ઊઠ્યો, અને થાસે આવેલી એક ટેકરી ઉપર ગયો, અને ત્યાંથી જીવે છે તો ગંગાનદી પૂર્ણ જોસમાં વહેતી તહેને જણાઈ. તહેને તીરે, અને તહેના પાણીમાં હજારો

યાત્રાગુઓ, તપ કરતા તથા ન્હાતા જણાયા. તે દુઃખી થઈને કહેવા લાગ્યો “ હે ગંગા માતા ! ધિક્, ધિક્, હું આટલાં વર્ષ ત્હમને સોધતો ફર્યો, પણ ત્હમે ન જડ્યાં અને હવે હું હમેશાં ત્હમારાં દર્શન કરતો મૃત્યુ પામું છું. પણ ત્હમારે તીરે પહોંચવાને અસમર્થ છું ”. એમ કહી તે શોકથી મૃત્યુ પામ્યો.

મૃત્યુલોકમાં તે ગયો ત્ય્હારે યમ ચિત્રગુપ્તને પૂછ્યું, ‘આ બ્રાહ્મણની વિરુદ્ધ શું શું છે ?’ ચિત્રગુપ્તે કહ્યું ‘ત્હેણે ઘોર પાપ કર્મ કર્યું હતું પણ ગંગા નદીને તીરે પંદર વર્ષ રહી ત્હેણે તપ કર્યું હતું તેથી તે હવે પાપમુક્ત થયો છે’. બ્રાહ્મણ આ સાંભળી આશ્ચર્ય પામ્યો. અને કહેવા લાગ્યો ‘હે પ્રભુ ! હું ગંગા નદીને તીરે પહોંચતા પહેલાં તો મૃત્યુ પામ્યો હતો !’ પણ યમ હસ્યો.

“હે રાજકન્યા ! યમ શું કરવા હસ્યો તે મ્હને કહેશો !” એટલું કહી રસકોશ ચૂપ રહ્યો. પછી

રાજકન્યા બોલી. “યમ ન્યાયી છે, અને કદી ભૂલ્ય કરતો નથી, અને ચિત્રગુપ્ત કદી છેતરાતો નથી. કારણ આ સંસ્કાર તે માયા નહિં તો બીજું શું છે? ગંગા નદીને તીરે રહીને ખરા મન વગર, કરેલા તપ કરતાં આ બ્રાહ્મણની પેઠે એક-બહેળીઆને તીરે રહીને પણ ખરી શ્રદ્ધાથી કરેલું તપ વધારે સફળ થાયછે. મનુષ્ય જાતિ બાહ્યરૂપ ઉપરથી ન્યાય કરેછે. પણ દેવલોકો અંતરનું સ્વરૂપ જોઈ ન્યાય કરેછે”.

એમ કહી તે રાજકન્યા ઊઠી અને રાજા-સ્થાને જોઈને હસીને ચાલી ગઈ. પછી રાજા અને રસ-કોશ પોતાના ખંડમાં ગયા.

નવમો દિવસ.

અનુત્તમ ભાર્યા.

પછી રાજાએ રસકોશને કહ્યું. “મહારા મિત્ર, પાછી રાજકન્યા વિજયી નિવડીછે, અને મહારા આઠ

દિવસ ગયાછે. પણ જતી વખતે તે મહારા સ્હામું
 જોઈને હશી ત્હેની ખાતર હું ત્હને માફ કરુંછું.
 માનસરોવર ઉપર તરતી રાજહંસીની ધવલતા ઉપર
 સૂર્યનો પ્રકાશ જેમ ચળકેછે. તેમ ત્હેનું સ્મિત જ-
 ૼણાતું હતું. અરે ! તે રાજકન્યાની છળી મારી પાસે
 છે તોપણ રાત્રિ કાઢવી કદળ પડશે”. તે રાત્રિયે
 આખી રાત્ર રાજા વિચારમાં ને વિચારમાં બેસી
 રહ્યો. સૂર્યોદય થતાં તે ઊઠ્યો, અને ત્હેણે રસ-
 કોશની સાથે આખો દિવસ ઉદ્યાનમાં ગાળ્યો. સૂર્યા-
 સ્ત સમયે તેઓ, રાજકન્યાના દર્શનગૃહમાં ગયા.
 ત્યાં તે રાજકન્યા જાંબુડા રંગની સાડી તથા ચક્ર-
 ચક્રિત સોનાની કંચુકી અને મુકુટ તથા બીજા સર્વ
 અલંકારો પહેરીને પોતાના આસન ઉપર બેઠી હતી.
 ત્હેણે રાજા તરફ હર્ષ ભરેલી દૃષ્ટિ કરી પણ રાજા
 તો ત્હેના સૌન્દર્યથી ચક્રિત થઈ સ્હામેના આસન
 ઉપર જઈને પડ્યો. પછી રસકોશ આગળ આવ્યો
 અને બોલ્યો.

“હે ભગવતિ ! કોઈ એક નગરીમાં એક શ્રીમંત નહેપારી હતો. તેની પત્ની ઘણી, જ રૂપવતી હતી. તે તેને ઘણો જ ચ્હાતો હતો. પણ તે પતિવ્રતા સ્ત્રી નહોતી. અને પરપુરુષો તરફ વધારે ભાવ બતાવતી હતી. દાવાનળમાં એક ઘાસનું તણુબહું જેમ અબલ હોય, તેમ તે સ્ત્રીના સદ્ગુણ લાલચો આગળ અશક્ત થઈ જતા હતા. તેનો પતિ તેના ઉપરના પ્રેમને લીધે તેના સર્વ દેશની ક્ષમા આપતો. તે પણ તે તેને ચ્હાવાને બદલે ધિક્કારતી હતી.

એક દિવસ એ બારીમાંથી ખુલાર જોતી હતી. તેટલામાં એક સૌન્દર્યવાન રજપૂત યુવકને જતાં જોયો. કામાવેશથી દોરાઈ જઈ તરત તે ઘરમાંથી નીકળી. અને પેલા રજપૂતને ત્યાં ગઈ. પોતાની પત્ની ગયાની ખબર પડ્યાથી પેલો નહેપારી ઘણો જ શોકાતુર થયો, પણ કોઈક દિવસ તે પાછી આવશે, એમ આશા રાખી જીવવા લાગ્યો. વિયોગના દુખથી જેને સંસાર દુઃખી લાગેછે, તેને જીવાડનારું

તત્ત્વ કક્ત આશા, જ હોયછે. પોતાની પત્ની ગઈ
તે દિવસથી પેલા ંહેપારીને સર્વ વાત ઉપર અભાજ
ઉત્પન્ન થયો, ંહેપાર ઉપરથી પણ ચિત્ત ઊઠી ગયું
અને તે દિવસે દિવસે ગરીબ થવા લાગ્યો. ત્હેના
મિત્રો ત્હેની મશ્કરી કરવા લાગ્યા. તે સર્વ કામ
છોડી દઈ પોતાના ઘરમાં એકલો ખેશી, રાત્રી દિવસ
પોતાની ગયેલી પત્નીના જ વિચાર કર્યા કરતો
હતો. આમ! ત્હેણે ત્રણ વર્ષ કાઢ્યાં. વિરહના દુઃખને
લીધે ત્હેને આ ત્રણ વર્ષના દરેક કલાકો એક એક
કંઈ જોડલા લાગતા હતા.

પેલી સ્ત્રી પેલા રજપૂતને ત્હાં થોડા દિવસ રહી
અને પછી ત્હેનાથી કંટાળવાથી ત્હેને છોડીને ખીજને
ત્હાં ગઈ અને ત્હાંથી વળી ત્રીજને ત્હાં ગઈ.
એમ એક કૂલ ઉપરથી ખીજ કૂલ ઉપર અને ત્હાંથી
વળી ત્રીજ ઉપર જેમ ભમરી ઊડેછે. તેમ તે કરવા
લાગી. એક ંહેપારીના છોકરાને ત્હાં તે રહેતી
હતી. ત્હેવામાં એક રાત્રિયે તે છોકરો આ સ્ત્રીનું

સૌન્દર્ય જોઈ મોહિત થઈ ગયેલો હોવાથી ત્હને પગે ચુંબન કરવા જતો હતો. પેલી સ્ત્રીને આની ખબર ન હોવાથી ત્હણે પોતાનો પગ એકદમ ખસેડ્યો. તેથી પેલા ંહેપારીના છોકરાના કાનમાંની વાણી ત્હેના પગમાં વાગી અને જખમ થયો. તે જખમ રૂઝાઈ ગયો પણ ત્હેની નિશાની કાયમની રહી ગઈ.

ત્રણ વર્ષ વીત્યા પછી એક દિવસે પેલો ંહેપારી પોતાના મકાનમાં બેઠો હતો, અને પોતાની આલી ગયેલી પત્નીની છળી તરફ નિહાળ્યા કરતો હતો, તેટલામાં કોઈયે બારણું ઠોક્યું. પેલા ંહેપારીની સ્થિતિ ગરીબ થઈ ગયેલી હોવાથી ત્હેને ત્હાં કોઈ નોકર હતો નહિ. તેથી તે પોતે ઊડી બારણું ઉઘાડવા ગયો. બારણું ઉઘાડીને જુવેછે તો પોતાની પત્નીને જ દીઠી. તે વૃદ્ધ થઈ હતી, ત્હેનું સૌન્દર્ય પણ જતું રહ્યું હતું. મુસાફરીથી થાકી ગયેલી હતી. અને વસ્ત્ર પણ ચીથરે હાલ હતાં. ત્હણે પોતાના પતિ તરફ અશ્રુપૂર્ણ આંખ્યો સહિત જોયું.

અને ત્હેના મ્હોં ઉપર ભય અને શરમ જણાઈ આવતાં હતાં. તે ભૂખ તરશ અતે થાકથી હેરાન થયેલી હોવાથી ખારણાને અઠિંગીને ઊભી. ત્હેને જોઈને ત્હેના પતિનું હૃદય સ્તબ્ધ થયું. રોમાન્ચ થયાં. અને સાનંદાશ્ચર્ય પામ્યો. ત્હેને તે ઊચકીને અંદર લઈ ગયો, અને જે શય્યા તજીને તે ખેવફા થઈને ચાલી ગઈ હતી, તે શય્યા ઉપર સુવાડી આનંદના ઉદ્દાસથી લથડતે પગે જઈને અન્ન પાણી આણી આપ્યાં. ત્હેના ધૂળ્યવાળા પગ ધોઈનાંખ્યા. અને પાછા આવવા માટે તે ત્હેને આશીર્વાદ દેવા લાગ્યો. અને ત્હેની ચિન્તા અને ભય દૂર કર્યાં, ત્હેના હૃદયને પાછું જીવાડ્યું, અને જાણે કે તે સ્વપ્ને કાંઈ ગઈ જ નહોત્ય. તેમ કરી પણ દોષ ના દેતાં ત્હેની સાથે તે વર્તવા લાગ્યો. ત્હેને શરીરે અને પગે હાથ ફેરવતો હતો, તેટલામાં પેલા ધાની નિશાની ત્હેની નજરે પડી. તે જોઈ દયા આણીને તે બોલ્યો, ‘આહા ! બિચારો ઘવાયલો પગ-આખરે ત્હેને

વિશ્રાન્ત સ્થાન મળ્યુંછે. પણ પેલી સ્ત્રીએ પોતાના પતિ સ્હામું થોડી વાર સૂધી મૂગે મ્હોએ જોયું અને પછી એકદમ હશી—અને તરત જ લગ્નહૃદય થઈ તે મૃત્યુ પામી. પોતાની પત્ની મરી ગયેલી જોઈ ત્હેના પગ પાસે પોતે પણ પડ્યો અને મૃત્યુ પામ્યો.

“હિ રાજકન્યા, પેલી સ્ત્રી એકદમ શાથી લગ્નહૃદય થઈ તે મ્હને કહેશો?” એટલું કહી રસકોશ ચૂપ રહ્યો. પછી રાજકન્યા બોલી “તે સ્ત્રી શોકથી લગ્નહૃદય થઈ. કારણ પોતાની આવી ખરાબ વર્તણુંક હોવા છતાં, પોતાના પતિને પોતાની સાથે, દયા અને માયાથી વર્તતો જોયો, અને પોતાને પગે જખમ થયાનો પ્રસંગ ત્હેને સાંભરી આવ્યો. અને એકાએક પશ્ચાતાપ થઈ આવ્યો. પણ તે પશ્ચાતાપનો ઓઘ હૃદયમાં ન માયો તેથી લગ્ન થયું અને તે એકાએક મૃત્યુ પામી.”

એટલું કહી રાજકન્યાએ રાજા તરફ શોકભરી દૃષ્ટિથી જોયું અને પછી ચાલી ગઈ. રાજા અને રસકોશ પોતાના ખંડમાં ગયા.

‘દસમો દિવસ.

મદલ અને તડેનું પાળેલું પ્રાણી.

પછી રાત્રીએ રસકોશને કહ્યું “ મહારા મિત્ર, મહારા નવ દિવસ ગયાછે, અને તેથી હવે મને ભય લાગેછે. જો હું મહારી પ્રિયાને નહિં મેળવી શકું તો હું કદી તને ક્ષમા નહિં કરું. કારણ તે પહેલાં મહારી સ્હામું જોતી હતી, તેમ તે હવે નથી જોતી. પણ માયાળુ દૃષ્ટિથી જુવેછે. તેથી જણાયછે કે તહેને પણ ભય લાગવા માંડયોછે કે હવે વિરહનો વખત આવશે. માટે તું કાંઈ કઠિન પ્રશ્ન સોધી કાઢ્ય અને હું તહેની છળી સ્હામું જોઈને રાત્રિ કાઢીશ. તે રાત્રિએ રાત્ર આખી રાત્ર છળી સામું જોઈએશી રહ્યો. સૂર્યોદય થતાં તે ઊઠ્યો. અને તહેણે રસ-કોશની સાથે આખો દિવસ ઉધાનમાં કાઢ્યો સૂર્યાસ્ત સમયે તેઓ પાછા રાજકન્યાના દર્શન ગૃહમાં

ગયા. ત્યાં તે રાજકન્યા તેજસ્વી શ્વેત રંગની સાડી તથા તેજ રંગની યાકુત મણિ-જડિત, કંચુકી, મુકુટ તથા ખીન્ન સર્વ અલંકારો પહેરી પોતાના આસન ઉપર બેઠી હતી. રાજા રહામે જોઈ તહેણે દીર્ઘ શ્વાસ લીધો. અને રાજા તો તહેના સૌન્દર્યથી સ્તબ્ધ થઈ રહામેના આસન ઉપર જઈને પડ્યો. પછી રસ-કોશ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો.

“ હે ભગવતિ ! કોઈ એક સમયે કોઈ એક ગામમાં એક ભૂરિયા વાળવાળો મદ્દ રહેતો હતો. તહેની પાસે એક પાળેલું પ્રાણી હતું. એક દિવસે તે ઘેર આવ્યો. અને જુવે છે તો તે પ્રાણી દેખાયું નહિ. તેથી તે જહાર ગયો અને રસ્તામાં દોડવા લાગ્યો, રસ્તામાં એક માણસ મળ્યો. તહેને તહેણે પૂછ્યું ‘મહારું પાળેલું પ્રાણી તું દીકુંછે?’ તે માણસે પૂછ્યું, ‘તહેને ગળે દોરી બાંધેલી હતી?’ પેલા મદ્દે કહ્યું ‘હા’ પછી પેલા માણસે કહ્યું ‘હા તે આમ ગયુંછે.’ તેથી તે મદ્દ તે રસ્તે ગયો. રસ્તામાં

બીજો માણસ મળ્યો ત્હને પૂછતાં ત્હણે કહ્યું. ‘હા તે બે પગે ઊભું રહ્યું હતું અને પેલી ભીંત ઉપર ચઢવાનું કરતું હતું.’ બીજાએ કહ્યું ‘મહે ત્હને એ દિવાલ પાસે ચારે પગે ચાલતાં દીકું હતું.’ વળી ત્રીજાએ કહ્યું, ‘મહે એને ત્રણ પગે ઉભેલું અને ચોથે પગે માથામાં ખણતું જોયું હતું,’ તે મદદ આગળ ગયો. ત્હાં રસ્તામાં એક ધોળી મળ્યો ત્હણે કહ્યું, ‘તે આ રસ્તે આંચું હતું, અને પાણીમાં જોઈ અનેક પ્રકારની મુખાકૃતિ કરતું હતું.’ વળી આગળ જતાં કૂળ વેચનારો મળ્યો ત્હણે કહ્યું. ‘પેલા વૃક્ષ નીચે બેઠેલું મહે ત્હને જોયું હતું, તે ત્હાં એક ઘવાયેલા વાયસનાં પીંછાં ખેંચી કહાડતું હતું મહે ત્હને જોખો ભરી વડના ટેટા આપ્યા.’

આગળ ચાલતાં બે જણ ત્હને મળ્યા તેઓ માંહોમાંહે કાંઈ વાત કરતા હતા, ત્હમને પૂછ્યું.

અને તહેમાંના એકે કહ્યું. ‘મહેં તહેને તહેના જાત્યભાઈ
 જોડે જ બેઠેલું જોયું હતું. અને માથામાંથી ચાંચણ
 કાઢતું હતું’ બીજાએ કહ્યું ‘તહેના વાળનો રંગ કે’વો
 હતો ?’ પેલા મદલે જવાબ દીધો. ‘મહારા વાળના
 રંગ જેવો જ.’ તેથી બીજે બોલ્યો. ‘આ તે પેલા
 વૃક્ષની ડાળીઓમાં હીંચકા ખાય. ’

“હે રાજકન્યા, તે મદલનું પાળેલું પ્રાણી તે કિયું
 પ્રાણી હતું તે હવે મહને કહેશો?” એટલું કહી
 રસકોશ ચૂપ રહ્યો. પછી રાજકન્યા હસી અને
 બોલી.” તે પ્રાણી વાનર નહોતું પણ એક બાલક
 હતું, અને તે મદલનું પોતાનું જ સંતાન હતું.” એટલું
 કહી તે ઊઠી. અને જવું ન ગમતું હોય તહેવી રીતે
 રાજા તરફ દૃષ્ટિ કરી ત્યાંથી ચાલી ગઈ. અને
 રાજા તો પ્રેમ ઘેલો થઈ ગયો. પછી રાજા અને
 રસકોશ પોતાના ખંડમાં ગયા.

અગીઆરમો દિવસ.

ગૃહ પુરોહિત.

પછી રાજાએ રસકોશને કહ્યું. “મહારા મિત્ર, હજી સુધી રાજકન્યા હારતી નથી. મહારા દસ દિવસ ગયાછે. ને છતાં જો તું આજની વાર્તા એકદમ ટૂંકાવી દીધો નહોત તો તો હું તને માફ કરત, તું વાર્તા શરૂ કર્યે તો વાર નહોતી થઈ, તેટલામાં તે પૂરી પણ થઈ ગઈ. હવેથી જરા તારી વાર્તાઓ લંબાવજે, એટલે એટલા વખતનો મને મહારી પ્રિયાના દર્શનનો લાભ મળે. જેટલો વધારે વખત થાય તેટલું સારું. હવે તો છબીની કિંમત પણ મહારા મનથી એ છબીની અસલ મૂર્તિના પડછાને લીધે ઓછી થતી જાયછે. તે રાત્રિયે રાજા અસ્વસ્થ રહ્યો, અને છબીની સામું લેણું નિહાળ્યા કર્યું સૂર્યોદય થતાં તે ઊઠ્યો. અને મહા મહેનતે લેણું રસકોશની

સાથે આખો દિવસ ઉદ્યાનમાં કાઢયો. સૂર્યાસ્ત સમયે તેઓ પાછા રાજકન્યાના દર્શન ગૃહમાં ગયા. ત્યાં તે રાજકન્યા લીલમ વર્ણી સાડી તથા તેજ રંગની ચંદ્રમણિ જડિત કંચુકી અને મુકુટ તથા બીજા સર્વ અલંકારો પહેરી પોતાના આસન ઉપર બેઠી હતી. તહેણે રાજ રહામે પ્રેમ ભરીદૃષ્ટિ કરી પણ તે તે રાજકન્યાના સૌન્દર્યથી અંજાઈ રહામેના આસન ઉપર જઈને પડ્યો. પછી રસકોશ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો.

“હે ભગવતિ ! પૂર્વે કોઈ એક સમયે, કોઈ દેશનો એક રાજા હતો. તેને ત્યાં તેનો ગૃહ પુરોહિત હતો. તે પુરોહિત બીજા એક પુરુષની પત્ની ઉપર પ્રેમાસક્ત થયો હતો. તે સ્ત્રી પણ પતિવ્રતા નહોતી. અને તેથી પેલા પુરોહિતના પ્રેમને તે અનુકૂળ થતી હતી. પણ પોતાના પતિની ઈર્ષ્યા ચુકત સખ્તાઈથી તેને પેલા પુરોહિત સાથે એકાન્તમાં વાતો કરવાનો પ્રસંગ મળતો નહોતો. પોતે જાતે જ જઈ

પોતાની પ્રિયાને મળી શકવાની પેલા પુરોહિતે એક
યુક્તિ કરી. તહેણે તે સ્ત્રીના પતિ સાથે મિત્રાચારી
કરી. અને તહેની બહુ ખુશામદ કરવા લાગ્યો. અને
પોતે યોગવિદ્યામાં પ્રવીણ હોવાથી પોતાની અતિ-
માનુષી શક્તિના પ્રભાવથી તહેનું મન મેળવી લીધું.
એક દિવસ તે પુરોહિત તહેને કહેવા લાગ્યો. મહારી
કળાના પ્રતાપથી હું બીજાના શરીરમાં પેસી સકું છું.
અને તહમારે તે જાણવાની મરજી હોય તો તહમને
પણ બીજાના શરીરમાં પેસાડી બતાવું.” પેલા ભોળા
પતિયે, કાંઈ પણ કપટ છે તે ન જાણતો હોવાથી
હા, કહી.

તેથી તે પુરોહિત તહેને એક રાત્રે સ્મશાન ભૂ-
મિમાં લઈ ગયો અને જંત્ર મંત્રથી પોતે પણ પોતાનું
શરીર છોડી દીધું, અને પેલાને પણ તેનું શરીર
છોડાવ્યું, અને તરત જ પોતે તેના શરીરમાં પેઠો.
અને પેલા પુરુષની સ્ત્રીને ઘેર ગયો. અને પોતાની
યુક્તિ સફળ થયેલી જોઈને તે બહુ હરખાયો,

પેલો ભલો માણસ પોતાના શરીરમાંથી ખૂદારનીક-
ળાયાથી ખડું દિલગીર થયો. અને બોલ્યો, ‘અફ-
સોસ હવે મહારું શું થશે ?’ આખરે ન છૂટકે પેલા
પુરોહિતનું સ્થૂળ શરીર ત્યાં પડ્યું હતું તહેમાં તે
પેઠો અને નિરાશા ભેર પોતાના ઘર તરફ તે ચાલ્યો.
પણ પુરોહિતના શરીરમાં તે પેઠો હતો તેથી તહે-
ના જ ઘર તરફ વળી જવાયું.

દરમ્યાન પેલા ભોળા પુરૂષની સ્ત્રીથી રહેવાયું
નહિં. અને પોતાના પતિની ગેરહાજરીનો લાભ
લઈ, તે અભિસારિકાની પેઠે બ્રાહ્મણ કામીને ત્યાં
ગઈ, તેથી પેલો પુરોહિત તહેને ઘેર આવ્યો ત્યાં
તે ઘરમાં નહોતી. આખી રાત્ર અધીરાઈથી તે
સ્ત્રીની વાટચ ભેતો પોતાની ભાગ્યહીનતા માટે દિલ-
ગીરી કરવા લાગ્યો. તે સ્ત્રી પોતાના પતિના (જે,
પુરોહિતના શરીરમાં પેઠો હતો તહેના) થોડા વખત
મહેલાં જ પુરોહિતને ઘેર આવી પહોંચી. તે ભલો
પુરુષ ઘરમાં આવ્યો, અને પોતાની પત્નીને ત્યાં

જેઈ આશ્ચર્ય પામ્યો. પણ પેલીએ પોતાના પતિને
જાળખ્યો નહિ. અને પોતાનો કામીધારી તે ત્હેની
તરફ દોડી અને તેના કંઠની આસપાસ પોતાના
હાથ નાંખ્યા અને બોલી ‘આખરે ત્હમે મળ્યા
ખરા.’ આથી પેલા મૂર્ખ માણસને આનંદ થયો.
કારણ ઘણા વખતથી ત્હેની પત્ની ત્હેની તરફ બેદ-
રકારીથી વર્તતી હતી. આ આનંદમાંને આનંદમાં તે
પોતે કેાણ હતો તે બૂલી ગયો અને આખી રાત્ર
ત્હાં રહ્યો.

રહવારમાં પેલી સ્ત્રી નહેલી ઊઠી અને પેલો
ભોળો માણસ ઊઘતો હતો ત્હેવામાં તે પાછી પોતાને
ઘેર ચાલી ગઈ. પેલો પુરોહિત (જે પેલા બલા
માણસના શરીરમાં પેઠો હતો તે) આખી રાત્ર
પેલી સ્ત્રીની વાટચ જોઈને કંટાળી ગયો. અને તે
સ્ત્રીના આવતા પહેલાં તે ત્હેને ઘેરથી ઊપડી ગયો.
પોતાને ઘેર આવી જુએ છે તો પેલી સ્ત્રીના પતિને
ત્હેના પોતાના (પુરોહિતના) શરીરમાં પેઠેલો અને

ત્હેની પથારીમાં ઊઘતો દીઠો. ત્હેણે તેને જગાડ્યો, અને કહ્યું એ, મ્હારી પથારીમાં તું કેમ સૂતો-છે ?' પેલા ભોળા માણસે કહ્યું, 'મારું શરીર તું કેમ લઈ ગયો ?' પુરોહિત બોલ્યો:--હવે બહુ થયું. ત્હારા શરીરમાં રહી હું કંટાળ્યો. નરકમાં જેટલું દુઃખ ખમવું પડેછે, તેટલું દુઃખ મ્હેં ત્હારા શરીરમાં પ્રવેશ કરીને ખમ્યુંછે. હવે તો હું ત્હને બાળી નાંખવાનું ધારુંછું. આ સાંભળી પેલા ભોળા માણસે કહ્યું 'મ્હને ટાઢચ વાતી હતી, અને ત્હારા શરીર શિવાય બીજું કાંઈ મ્હારે રક્ષણ માટે નહોતું. તેથી ત્હારા શરીરમાં પેઠો. હવે મ્હને મ્હારું શરીર પાછું આપ્ય. અને ત્હારું લઈ લે.' પછી પુરોહિત ત્હને સ્મશાન બૂમિમાં લઈ ગયો, અને ત્હાં શરીર અદલ બદલ કરી નાંખ્યાં.

પોતાના શરીરમાં પાછો પ્રવેશ કર્યો કે તરત પેલા ભોળા માણસને જાણે સ્વપ્નામાંથી જાગ્યો હોય તેમ બધું યાદ આવ્યું. તે બોલ્યો, 'અલ્યા બ્રાહ્મણ,

તું લુચ્ચો છે. તહે મહારી સ્ત્રીને આલિંગન દીધું હતું’
 પણ તે પ્રાદ્વાણ બોલ્યો ‘મહારે ને તહારી સ્ત્રીને
 વળી શો સંગંધછે ? શું તું કહેછે ?’ પણ પેલા ભોળો
 પ્રાદ્વાણ કોઠે ભરાયો, અને પેલા પુરોહિતને રાજના
 અમલદાર પાસે ઘસડી ગયો. અને પોતાની પત્નીને
 પણ ત્યાં લઈ ગયો. ન્યાયાધીશને સર્વ હકીકત
 કહી. અને જાને જણને સજા કરવાની વિનંતિ કરી.
 તે ઉપરથી પુરોહિત બોલ્યો, ‘હું તહારી સ્ત્રીને
 અડક્યો સુદ્ધાં નથી.’ પેલા ભોળા માણસની સ્ત્રીએ
 કહ્યું શું છે ? તહમે શેની ફરિયાદ કરો છો ? શું હું
 જે પુરુષને ભેટી એ મહારા પતિ નહોતા !’ આ
 ભેઈ ન્યાયાધીશ ગૂંચવણમાં પડ્યો. અને શું કરવું
 તે તહેને સૂઝયું નહિં.

“હવે રાજકુમારી ! તહમે તહેનો નિવેડો આણો.
 એટલું કહી રસકોશ ચૂપ રહ્યો. પછી રાજકુમારી
 બોલી. “પુરોહિત લુચ્ચો હતો, દુષ્ટ કર્મ કરવાનો
 તહેનો હેતુ હતો, પણ કાયદા પ્રમાણે તહેને સજા

થઈ સકે નહિ. કારણ ઈરાદો હતો, પણ ત્હોને તે અમલમાં આણી સક્યો નહોતો. હવે સ્ત્રીની બાબત જોઈએ તો, ત્હોણે જોડું કૃત્ય કર્યું હતું. પણ તે પોતાના પતિની નજરો નજર કર્યું હતું, અને તે તે કાંઈ બોલ્યો નહોતો; એટલે ત્હોની તે કૃત્યને માટે સંમતિ હતી એમ સાબીત થાયછે. પણ તે સ્ત્રીનો પતિ જાણતો હતો, કે પોતાની તથા પોતાની સ્ત્રીની આબરૂને નુકસાન થાયછે, છતાં કાંઈપણ બોલ્યા વગર તેમ થવા દીધું, એટલો બધો તે કામને વશ થઈ ગયો હતો, તે માટે પોતાને હાથે જ પોતાના ઉપર સંકટ લાવવા માટે ધિક્કાર તથા ઉપહાસને પાત્ર થાયછે. તેથી ત્રણેને સજા કર્યા વગર છોડી દેવાં.”

એટલું બોલી રાજકન્યા નાખુશીથી ઊઠી અને ત્હાંથી ચાલી ગઈ અને રાજા અને રસકોશ પોતાના ખંડમાં પાછા ગયા.

બારમો દિવસ.

હાથી અને કીડીઓ.

પછી રાત્રીએ રસકોશને કહ્યું, “મહારા મિત્ર રાજકન્યા ને તું શી શી વાર્તાઓ કહેછે તે તો હું સાંભળતો નથી. કારણ ત્હેને જોઈને જ હું સ્તબ્ધ થઈ જાઉં છું, અને સાંભળવાની શક્તિ પણ ખોઈ બેસું છું. પણ એટલું તો મહને નહીં જણાયું છે. કે ત્હેનું બુદ્ધિચાતુર્ય મનુષ્ય જાતિ કરતાં વિશેષ છે, કારણ હજી સુધી તું ત્હેને ‘માત કરી શક્યો નથી’ મહારા અગીઆર દિવસ તો જતા રહ્યા છે. હવે ફક્ત દસ જ બાકી રહ્યા. જો તે મહને આખરે નહિં મળે તો હું ત્હેને ક્ષમા કરવાનો નથી. દિવસે દિવસે ત્હેની દૃષ્ટિ વધારે માયા ભરેલી થતી જાય છે. વિયોગના સમયનું દુઃખ વધતું જાય છે. અને મહને રાત્રે ટકાવી રાખનારી ત્હેની છાત્રીની પણ અસર ઓછી

થતી જાયછે, તેથી આવતી કાલ્ય સૂધી હું જીવતો રહીશ કે કેમ તે વિશે મહત્તે સંશય રહેછે.’

તે રાત્રિયે પણ રાજાએ છબી સ્હામે જોયા જ કર્યું. સૂર્યોદય થતાં તે ઊઠ્યો, અને આખો દિવસ તહેજે રસકોશની સાથે ઉદ્યાનમાં ગાજ્યો. સૂર્યાસ્ત સમયે તે બે જણા રાજકન્યાના દર્શનગૃહમાં ગયાં. ત્યાં તે રાજકન્યા ગુલાબી રંગની સાડી ગોમેદ નામના રત્નથી જડિત કંચુકી મુકુટ તથા બીજા સર્વ અલંકારો પહેરીને આસન ઉપર બેઠી હતી. રાજાને આવતો જોઈને તે આતુરતાથી ત્રેની સ્હામું જોવાને વાંકી વળી. રાજા તો ત્રેના સૌન્દર્યથી ચક્રિત થઈ જઈ સ્હામેના આસન ઉપર જઈને બેઠો. પછી રસકોશ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો.

“હે ભગવતિ ! કોઈ એક સમયે એક વનમાં મહોદ્દું હાથીનું ટોળું હતું અને ત્રેનો એક હાથી રાજા હતો, તે એક દહાડો મત્ત થઈને વનમાં ધ શ્યો ધશ્યો જતો હતો. અને ધન્દ્રના વજ્રની પેઠે

સર્વત્ર નાશ કરતો જતો હતો. ત્હેના કુંભસ્થળમાંથી મહ અર્ચા જ કરતો હતો. ન્હાનાં ન્હાનાં ઝાડ, છાડ, વગેરે ને છૂંદતો તે દોડતો હતો. આખરે તે ધીમે ધીમે એક ખીણમાં થઈને બધા હાથીના ટોળા સહિત જવા લાગ્યો. રસ્તામાં એક કીડિયોનો રા-ફડો આવ્યો. ત્હેમાં ત્હેણે પોતાના દંતશૂળ ખોડ્યા અને પુષ્કળ માટી ખોદી કાઢી પછી આગળ ચાલતાં પાણીનું તલાવડું આવ્યું ત્હેમાં પોતે નાહ્યો. અને સૂંઢમાં ખૂબ પાણી ભરી રાખ્યું અને એક માટીની કરાડમાં પોતાના દંતશૂળ ખોસીને, એક મ્હોટા વૃક્ષને અડિંગી, ધીમે ધીમે ઝૂલતો, આંખયો બંધ કરી. મ્હોટા સૂપડા જેવા કાન વાળી દઈ સૂંઢ ઝૂલતી રાખીને ઊભો. ત્હેના દંતશૂળ ત્હેના મ્હોટા અને કાળા શરીરના પડછામાં વરસાદથી પુષ્કળ ભરાયલા કાળા ભમ્મર જેવાં વાદળાંની આડે ઊડનાર એક બગલાના યુગ્મ જેવા લાગતા હતા.

આમ તે ઊભો હતો તે દરમિયાન પોતાના રાફ-

ડાનો નાશ થયેલો. જોઇ કીડીઓમાં પુષ્કળ ગલ-
રાટ ફેલાયો હતો. અને હજારો કીડીઓના મરણથી
તેઓમાં ક્રોધ ઉત્પન્ન થયો હતો. તેઓ કહેવા લાગી,
'શું હાથીના આનંદને માટે આપણે ખમવાનું ?'
તેથી તહેમણે હાથીને મળી નુકસાનનો ખદ્દલો માગવા
માટે પોતાના પ્રતિનિધિઓ નીમ્યા. સાત કીડીઓ-
ઓને પ્રતિનિધિ તરીકે મોકલી. હાથીઓનો રાજા
જે વૃક્ષની નીચે અડિંગીને ઊભો હતો, તે વૃક્ષ
ઉપર તે હાથીના કાન સુધીની જગ્યાએ બે કીડીઓ
ચઢી, અને પછી તે હાથીને કહ્યું. 'હાથીઓનો રાજા
સાહેબ ! કીડીઓએ, તહેમની જાતિની હજારો કીડી-
ઓ તહમે મારી નાંખીછે તહેની નુકસાની માંગવા
હમને મોકલ્યાંછે. અને જો તહેની નુકસાની નહિ
આપો, તો યુદ્ધ શિવાય બીજો માર્ગ રહ્યો નથી.
આ સાંભળી હાથીએ બાડી આંખે વૃક્ષના થડ
ઉપરની કીડીઓની હારથ તરફ જોયું અને મનમાં
કહેવા લાગ્યો. 'વાહ ! એ પણ ઠીક ! અહા ! આ

કીડિયો જેવા તુચ્છ જંતુઓ! હમારા જેવા હાથીને શું કરી સકવાનાં હતાં ?' એમ કહી સૂઢમાં પાણી ભરી રાખેલું હતું તે તહેમના ઉપર ભેરથી છાંટી તહેમને મારી નાંખી.

પોતાના પ્રતિનિધિયોના નાશ થયેલો ભેઈને ખીજી કીડિયો કોથે ભરાઈ રાત્રી સુધી રાહ ભેઈને, પછી બધા હાથી ઊંઘી ગયા એટલે અસંખ્ય કીડિયો પોતાના દરની બહાર નીકળી. અને હાથી પાસે જઈ તહેમના પગનાં આંગળાં તથા તળિયાં કરડી ખાધાં. રહવાર થતાં હાથીઓએ ચાલવા માંડ્યું ત્યહારે તહેમને પગે દરદ થવા માંડ્યું, અને તે સૂજી ગયેલા હોવાથી ચાલી સકાયું નહિ. તેથી કોથે ભરાઈને, આખા વનમાંના કીડિયોના રાફડા છૂંદી નાંખતા ચાલ્યા. પણ તેથી કીડિયોને કાંઈ ઈજા થઈ નહિ. કારણ તેઓ ઊઠી ચાલી ગઈ હતી. પણ હાથીઓના પગની ઈજા તો દોડવાથી વધતી ગઈ, તેથી આખરે બંધ રહ્યા. અને કીડિયો સાથે સલાહ

કરવાનું ધાર્યું. ખડાર એક પણ કીડિ નજરે ન પડવા-
થી એક ઊંદર મારફત સલાહનો સંદેશો કહાબ્યો.
પણ કીડિયોએ કહ્યું. ‘હમારા પ્રતિનિધિયોને, મારી
નાંખનાર હાથીઓનો રાજા હમારે શરણે આવી
હમે કહિયે તે સજા ખમશે, તો જ હમે હાથીઓ
સાથે સલાહ કરીશું નહિ તો નહિ.’ આ સંદેશો
ઊંદરે જઈ હાથીઓના રાજાને કહ્યો. ખીજો ઇલાજ
ન રહેવાથી તેઓ કમૂઘ થયા.

પછી હાથીનો રાજા એકલો, નરમ થઈને કીડિયો
પાસે ગયો, અને તહેમને શરણુ થયો. પછી કીડિ-
યોએ શમીના વેલાને કહ્યું ‘આ પાપીને તું ખાંધ્ય,
નહિ તો, હમે તારાં મૂળિયાં કરડી ખાઈ તારો
નાશ કરીશું’ તેથી વેલાએ હાથીને એવો સજ્જડ
જકડીને ખાંધ્યો કે તહેનાથી હલાય પણ નહિ. પછી
અસંખ્ય કીડિયોનું સૈન્ય એકદમ ઉભરાયું, અને
હાથીને માટી નીચે દાટી દીધો ત્યાં કીડાઓ માંસ
ખાઈ ગયા, અને ફક્ત હાડકાં અને દંતશૂળ રહ્યા.

ત્યહાર પછી કીડિયો નિશ્ચિન્ત રીતે વનમાં રહી.
અને હાથીઓએ ખીન્ને રાજા પસંદ કર્યો.

“હવે રાજકુમારી, આ વાર્તાનો સાર શો છે ?
તે મહને કહો.” એટલું કહી રસકોશ ચૂપ રહ્યો.
થોડીવાર વિચાર કરી રાજકન્યા બોલી. “નિર્બળ
લોકોની ગમે તેટલી મહોટી સંખ્યા હોય તો પણ
સખળ આગળ તહેમનું કાંઈ ચાલતું નથી. કારણ
હાથી તે હાથી જ, અને કીડિયો તે કીડિયો જ;
પણ સખળ લોકોના બળની અટકળ તહેમની નિર્બળ-
તા ઉપરથી થાયછે. હાથીઓને આમ ખમર હોત,
તો, તેઓ સાવચેત રહ્યા હોત, અને ગમે તેટલી
કીડિયો આવત પણ તહેમને કાંઈ કરી સકત નહિ.
અને બધી કીડિયોને એક જ હાથી પૂરો પડી સકત.”

આટલું બોલી રાજકન્યા, રાજા તરફ શોકમય
દૃષ્ટિ કરી ધીમે ધીમે ત્યહાંથી ચાલી ગઈ, અને,
રાજા અને રસકોશ પોતાના ખંડમાં ગયા.

તેરમો દિવસ.

મૃગતૃષ્ણાની શોધમાં ફરનાર.

પછી રાત્રીએ રસકોશને કહ્યું—“મહારા મિત્ર ! મહને તો લાગે છે કે રાજકન્યામાં મહારા ઉપર કૃપા કરવાની વૃત્તિનાં ચિહ્ન જણાયછે; પછી પ્રેમ અને આત્માભિમાનથી હું અન્ધ થયો હોઉં તો કોણ જાણે. પણ અરે ! મહારા બાર દિવસ તો ગયા. અને હવે ફક્ત નવ જ બાકી રહ્યાછે. માટે તું હવે સંભાળજે. મહારી પ્રિયા મહને નહિં મળે તો પછી તું જોઇ લેજે. તહેની છળી પણ હવે મહને ધૈર્ય આપતી નથી. દિવસે દિવસે તે છળી અને તહેનામાં ફેર જણાતો જાયછે. છળી મહારી તરફ ધિક્કારથી જુવેછે, પણ રાજકન્યા મૃદુભાવથી જુવે છે. રાત્રિનો સમય શી રીતે કાઢવો, તે મહને સૂઝતું નથી.” તે રાત્રી પણ રાત્રીએ અસ્વસ્થપણે કાઢી

સૂર્યોદય થતાં તે ઊઠ્યો, અને આખો દિવસ તહેણે રસકોશ અને ઉદ્યાનની મદદથી કાઢ્યો. સૂર્યાસ્ત સમયે, તે બે જણા રાજકન્યાના દર્શનગૃહમાં ગયા. ત્યાં તે રાજકન્યા નારંગી રંગની સાડી તે જ રંગની માણેક જડિત કંચુકી મુકુટ તથા ણીજા સર્વ અલંકારો પહેરીને આસન ઉપર બેઠી હતી. રાજાને જોતાં જ તે રાજકન્યાના મુખારવિંદ ઉપરથી શોકની છાયા ચાલી ગઈ. રાજા તો સૌન્દર્યથી સ્તબ્ધ થઈ પાસેના એક આસન ઉપર જઈને બેઠો. પછી રસકોશ આગળ આવીને બોલ્યો.

“હે ભગવતિ ! કોઈ એક સમયે, એક મહોટો વહેપારી મહોટો કાફલો લઈને મહોટા રણમાં થઈને મુસાફરી કરતો હતો તે જતો હતો તેટલામાં એકા-એક મહોટા શહેરના કિલ્લાની ભીંત્યો, અને એક સુંદર નીલરંગી સરોવર તહેની નજરે પડ્યાં. આ જોઈ તે આશ્ચર્ય પામ્યો. રણમાં આવો દેખાવ જોઈ તહેનો તહેને લાલ લેવાની તૃષ્ણા લાગી. અને તેથી

કેટલાંક ઊંટ લઈને તે તરફ ચાલ્યો. પણ તે તે
સ્થાને ગયો ત્યારે તો સર્વ હુમ થઈ ગયેલું જણાયું.
પોતાની આસપાસ જુએછે તો તડકો, રેતી શિવાય
કાંઈ જ જણાયું નહિં. સુંદર સરોવર પણ જણાતું
નહોતું. તેમ જ શહેર પણ કહિં દેખાતું નહોતું. આ
જોઈ તે બોલ્યો. અરે, આ કાંઈ વિચિત્ર બનાવછે.
ગમે તેટલું દ્રવ્ય ખરચીને પણ હું તે શહેરમાં
જઈશ.' તોના કાફલામાંના માણસોએ તોને કહ્યું,
'સાહેબ આ તો ભ્રમ જ છે એ તો ફક્ત મૃગ-
તૃષ્ણા છે. કાંઈ સરોવર કે શહેર આ રણમાં છે જ
નહિં.' પણ તોણે તોમનું માન્યું નહિં રણમાં પોતે
જ્યાં હતો ત્યાં આખી રાત્રી મુકામ રાખ્યો. બીજે
દહાડે પહેલા દિવસની પેઠે તે જ વખતે પાછો પેલો
દેખાવ તોની નજરે પડ્યો. તેથી પોતાનાં ઊંટો-
માંથી સૌથી ત્વરિત ગતિ વાળા ઊંટ ઉપર બેસી
પાછો તોની શોધમાં ગયો પણ તે નગર કે સરો-
વર પ્રાપ્ત થયાં નહિં: પ્રથમની પેઠે હુમ થયાં.

પછી તહેણે પોતાની મુસાફરી બંધ રાખી અને રણુમાં જ મુકામ કર્યો. રોજ તે પેલા શહેર અને સરોવરની શોધ કરવા જતો. અને રોજ નિષ્ફળ થઈ પાછો આવતો. જેમ જેમ તે નિષ્ફળ થતો ગયો, તેમ તેમ તહેની તૃષ્ણા વધતી ગઈ અને જગતમાંનું સર્વ તે ભૂલી ગયો.

હરમ્યાન, ધંધા ઉપર લક્ષ ના આપવાથી તહેના બહેપારને નુકસાન થયું. તહેનાં સગાંવહાલાં તહેની આવી વર્તણૂકનું સાંભળી રણુમાં તહેની પાસે આવ્યાં, અને કહેવા લાગ્યાં ‘અરે તું આ શું કરેછે? આ શી ઘેલછા તહેને લાગીછે? એ તો મૃગતૃષ્ણાછે, તહેની પછાડી તું આમ શું કરેછે? તકારો વખત અને પૈસો સર્વ ગુમાવેછે.’ પણ તે બોલ્યો, ‘મહે મહારી આંખોએ જોયેલું શું બોલું? જેમ તહેમને હું દેખી સકુંછું. તેટલી જ સહેજાઈથી હું તે દેખાવ જોઉંછું. તો પછી તે બ્રમ કેમ કહેવાય?’ આથી તહેનાં સગાં રનેડીઓ ગુસ્સે થયાં અને બોલ્યાં,

‘અરે મૂર્ખ તેતો મૃગતૃષ્ણા જ છે.’ તે બોલ્યો જો તે અરિતત્વમાં જ ન હોય તો હું જોઈ શકું જ શી રીતે તે મ્હને સમજાવો; પણ તેઓ તે સમજાવી સકયાં નહિ. ત્હને ગાળો દીધો ત્હની મફકરી કરી અને ત્હને રણમાં એકલો મૂકી આલ્યાં ગયાં. તે રણમાં રહ્યો, અને પોતાના સર્વ પૈસા ઊંટો ખરીદવામાં વાપરી નાંખ્યા. દિનપ્રતિદિન તે મૃગતૃષ્ણાની શોધમાં ફરવા લાગ્યો. આખરે ત્હનું ધન ખટી ગયું. ઊંટ મરી ગયાં, પોતે રણમાં ભૂલો પડ્યો, અને મરી ગયો અને ત્હનાં હાડકાં સૂર્યના તાપથી સૂકાઈને ઘોળાં થઈ ગયાં.

આ વાત બધે ફેલાઈ; લોકો કહેવા લાગ્યા ‘વળી ત્હમાં નવાઈ શી ? રણમાં પડતા સખત તાપથી તે ગાંડો થઈ ગયો.’ પણ ત્હનાં સગાં રનેહિયો બોલ્યાં. ‘અરે એ ગાંડો થયો તો થયો, પણ એની મૂર્ખાઈથી હમારું સર્વ ધૂળ ધાણી કરી નાંખ્યું.’ એક યોગીએ આ વાત સાંભળી. તે મનમાં હસ્યો અને કહેવા

લાગ્યો. ‘તૃષ્ણા વિષં મનુષ્યસ્ય. આતો આયણી કર-
વડાને કાણો કહે એવું થયું.’

“હવે રાજકુમારી પેલા યોગીને આમ કહેવાનું
શું કારણ તે મહને કહો.” એટલું બોલી રસકોશ
ચૂપ રહ્યો. પછી રાજકુમારી બોલી, “તે બહેપા-
રીનાં સગાં સ્નેહિયો, તે મૃગતૃષ્ણાની શોધ કરવા
જતો ત્હેને માટે ત્હેને ગાંડો ઠરાવતાં, પણ જગ-
તમાં ધન વગેરે સર્વ ક્ષણભંગુરછે, જે સર્વ માયા જ
છે, અસારતાથી પૂર્ણ છે. ત્હેને વાસ્તવિક ધાર્યાથી
પોતે પેલા બહેપારી કરતાં પણ વધારે ગાંડાં હતાં
ત્હેનું ત્હેમને કચ્છાં ભાન હતું? કારણ આ જગત
માયા નહિં તો બીજું શું છે? અને તેથી જ તે
યોગી કહેતો કે આયણી કરવડાને, કાણો કહે એવું થયું.

આટલું કહી રાજકન્યા ઊઠી અને રાજ તરફ
શોકમય દૃષ્ટિ કરી ધીમે ધીમે ત્હાંથી ચાલી ગઈ.
રાજ અને રસકોશ પોતાના ખંડમાં ગયા.

ચૌદમો દિવસ.

રક્તવર્ણા ઝોઠ.

પછી રાત્રીએ રસકોશને કહ્યું, “મહારા મિત્ર, તેરમો દિવસ પહોંચ્યો. અને હવે તો ફક્ત આઠ જ દિવસ રહ્યા. દિનપ્રતિદિન તહેનાથી છૂટા પડવાની ક્ષણ અને તહેના વિરહવાળો સમય વધારે ને વધારે દુઃખકારક થતા જાય છે. ચંદ્રની કળાની પેઠે રાજકન્યાની છાત્રીની શક્તિ પણ ક્ષય પામતી જાય છે. અને મહારા હૃદયને ઘોર અંધકારમાં મૂકી જશે એમ લય રહે છે. પણ અરે ! જો તે રાજકન્યા મહને નહિ જ મળે તો તો પછી આખી જિંદગીભરના વિયોગના દુઃખ આગળ એક રાત્રિના વિયોગનું દુઃખ શી વસાતમાં છે ? તે રાત્રિ પણ રાત્રીએ ચિંતામાં અને ચિંતામાં જ કાઠી સૂર્યોદય થતાં તે ઊઠ્યો. અને આખો દિવસ તહેણે રસકોશની સાથે ઉઘા-

નમાં ગાળ્યો. સૂર્યાસ્ત સમયે તે બે જણા રાજક-
ન્યાના દર્શનગૃહમાં ગયા. ત્યાં તે રાજકન્યા રૂપેરી
લપેટો, પિરોળ જડિત કંચુકી, મુકુટ તથા બીજા
સર્વ અલંકારો પહેરીને પોતાના આસન ઉપર બેઠી
હતી. રાજાને જોઈને તેની છાતી ઊછળવા લાગી.
રાજા તો મૂક થઈ ગયો હોય તેમ પાસેના આસન
ઉપર જઈને બેઠો. પછી રસકોશ આગળ આવ્યો
અને બોલ્યો.

“લગવતિ ! પૂર્વે કોઈ એક સમયે એક રાજા
હતો, તે દરેક દેશમાંની અને જુદી જુદી જાતની
નવાઈની વસ્તુઓ લેગી કરાને શોખીન હતો.
પછી તેનું મૃત્યુ ગમે તે હોય, આથી બધી નદીઓ
જેમ સમુદ્રમાં એકઠી થાયછે, તેમ તે રાજાના મહે-
લમાં, દેશવિદેશના ઠંડેપારીઓ એકઠા થતા હતા.
એક દિવસ એક ઠંડેપારી રાજા પાસે આવ્યો અને
કહેવા લાગ્યો. ‘હે રાજા, મહારી પાસે એક વસ્તુછે.
તેની સુંદરતા અને દુર્લભતામાં જરોબરી કરી સકે

એવી કોઇ ચીજ ત્રણે ભુવનમાં નથી. આપની ઉદાર પ્રકૃતિનાં વખાણ સાંભળવાથી મહારાજાએ જીવને જોખમે મૂકે તે મેળવી છે.’ પછી ત્રણે પેઢીમાંથી હાથીદાંતનો એક ખ્યાલો કાઢ્યો. તે ખરફ જેવો સફેદ હતો પણ ત્રણેની ઉપલી ધારની આસપાસ લોહીના જેવા લાલ રંગની પટ્ટા હતી. તે કાઢીને તે બહેપારી બોલ્યો:— ‘ત્રણે ભુવનમાં સૌન્દર્ય માટે અપ્રતિમ થયેલી લંકાના રાજાની રાક્ષસ કુંવરી બિમ્બોષા આ ખ્યાલો દરરોજ વાપરતી હતી. તે કુંવરી એટલી તો સુંદર છે કે સ્ત્રી જાતિનાં બધાં ઉત્તમ લક્ષણમાંથી લઈ ત્રણેના અવયવ બનાવ્યા હશે એમ ભાસ થાય છે. પણ સૌન્દર્યમાં બીજા સર્વ અવયવો કરતાં ચઢિયાતું તો ત્રણેનું મુખ છે. ત્રણેના આઠ સાથે સરખાવતાં સિંહરનો રંગ પણ આંગે લાગે છે. રુધિર કરતાં પણ લાલ હોઈ, ત્રણેની સ્થામે જોનારની મુખમુદ્રા ઉપરથી તમામ લોહી ઉરાડી દઈ ત્રણેને પ્રીકું પાડી દે છે. કુંવરી રંગની પેઠે ત્રણેના આઠના રંગનો પાસ પણ

જે કોઈ વસ્તુ તે વાપરેછે ત્હને બેસેછે. અને આપ જીવોછો જ કે આ ખ્યાલાને પણ તે કુંવરીના ઓઠનો રંગ લાગ્યો છે, જે રંગની બરોબરી સૃષ્ટિમાં કોઈ પણ ચીજ કરે એમ નથી. દરવાનને ઘણી મોટી રકમની લાલચ આપી ત્હની પાસે આ ખ્યાલો મ્હું ચોરાવડાવ્યોછે. અને ત્હાંથી એકદમ અહિં જીવને જોખમે ચાડ્યો આવ્યો છું. અને આ ખ્યાલો આપસાહેબને હું નજરાણા તરીકે આપુંછું.' તે ખ્યાલાનું અનુપમ સૌન્દર્ય, તથા વિચિત્રતા જોઈ રાજા ખુશ થયો, અને તે બહેપારીએ દરવાનને જે રકમ આપી હતી ત્હના કરતાં દસ ગણી વધારે રકમ, તે બહેપારીને આપવાને માટે પોતાના કોશાધિકારીને હુકમ કર્યો. અને બહેપારીને જવાની રજા આપી.

રાજા અને બહેપારી વચ્ચે આ વાત ચાલતી હતી તે વખતે રાજાનો કુંવર ત્હાં હાજર હતો. અને બહેપારીએ કહેલી સર્વ વાત ત્હણે સાંભળી હતી. તે કુંવરીના સૌન્દર્યનું વર્ણન સાંભળી તે કુંવરના

મનમાં તે રક્ત ઓષ્ઠ વાળી કુંવરી માટે પ્રેમ ઉલ્લસાઈ
આવ્યો. તે દિવસે બીજું કાંઈ કર્યા વગર તે રાત્રે
સૂવા ગયો, અને તહેને સ્વપ્ન આવ્યું. તે સ્વપ્નામાં
તે પોતે એક અશ્વ ઉપર ચઢ્યો, અને દોડતે ઘોડે
સમુદ્રને કિનારે ગયો. ત્યાં ઘોડા ઉપરથી ઊતરી
એક વહાણમાં બેસી લાંકા જવા ઉપડ્યો. બીજે
કિનારે પહોંચતાં જ તે વહાણમાંથી ઊતરી રસ્તામાં
દોડતો દોડતો તે કુંવરીના મહેલ આગળ જઈ પહોં-
ચ્યો. તે જ ક્ષણે એકબાજુએ સૂર્યાસ્ત થયો, અને
બીજી બાજુએ ચન્દ્રોદય થયો. આથી મહેલ ઉપર
તહેનો પૂર્ણ પ્રકાશ પડ્યો, અને અહા ! તે પ્રકાશ-
થી જોયું તે સૌન્દર્યમાં ચંદ્રને પણ હરાવતી તે
રાક્ષસની પુત્રીને અગાશીમાં ઊભેલી દીઠી તહેના
સૌન્દર્ય પૂર્ણ વહન ઉપર તહેના ઓઠ અમ્મિનો પેડે
ચળકતા હતા તહેના સૌન્દર્યથી રાજાનો કુંવર મૂર્છા
પામી ગયો, મૂર્છાવશ સ્થિતિમાં પણ તહેની નજરે
તે ઓઠ આવ્યા જ કરતા હતા. પછી તે ધીમે ધીમે

મહોટા થવા લાગ્યા અને વધતાં વધતાં બે મહોટા પર્વતો જેટલા થયા તહેમાંથી પછી લાગી જઈ બ-
બ્બેની જોડી થઈ તારાની પેઠે આકાશ છાઈ દીધું.
અને પછી પોતાના શરીર ઉપર બધે ચુમ્મન કરતા
હોય તેમ તે કુંવરને લાગ્યું. પાછો એકદમ તે કુંવ-
રીનો મહેલ તહેની નજર આગળ ખડો થયો તહેમાં
તે ગયો ત્યાં તે એક મહોટા ખંડને છેડે તે કુંવ-
રીને જોઈ તેની પાસે તે ત્વરાથી ગયો. અને તહેને
પગે પડ્યો. તે કુંવરી વાંકી વળી અને તે કુંવરને
ગાલ ઉપર ચુમ્મન કરવાનું ધાર્યું, જેમ જેમ તે
ઓઠ પાસે આવતા ગયા તેમ તેમ લયંકર ડાચું,
પાતળા અને ઘાસ જેવા લીલા ઓઠ હાથીદાંત
જેવા ઘોળા અને કરવત જેવા ધારવાળા દાંતની બે
હાર્યો, અને તે બે હારની વચ્ચેમાં ઊંડો અંધારો
ખાડો, એમ જણાતું ગયું આ બધો દેખાવ વધારે
પાસે આવતો જોઈ તે કુંવર ચીસ પાડી ઊઠ્યો. અને
જાગી ગયો.

“હવે રાજકુમારી તે કુંવરે ચીમ શા માટે પાડી હતી તે મહને કહો.” એટલું કહી રસકોશ ચૂપ રહ્યો. પછી રાજકન્યાએ હશીને કહ્યું. “તે કુંવરને રાક્ષસી કરડશે એમ ખ્હીક લાગી.”

એટલું કહી રાજકન્યા ઊઠી. અને રાજા તરફ આતુર દૃષ્ટિ કરી ચાલી ગઈ. રાજા અને રસકોશ પોતાના ખંડમાં ગયા.

પંદરમો દિવસ.

કમળ અને મધુકર.

પછી રાજાએ રસકોશને કહ્યું—“મહારા મિત્ર પેલા બહેપારીનું કહેવું સત્ય નહોતું. કારણ મહારી પ્રિયાના ઓઠની ખરોખરી કરી શકે એવા કોઇનાએ ઓઠ નહિ હોય, પણ અફસોસ ! તેના આવા મધુર સ્મિતથી મહારા મનને હર્ષ થવાને બદલે ખેદ

થાયછે કારણ આપણે પૂછેલા સવાલોના જવાબ તે રાજકન્યા ઘણી ચાલાકીથી દીધે જાયછે. અને દિવસે દિવસે મહારી આશાનો ભંગ કરેછે. હવે ફક્ત સાત જ દિવસ બાકી રહ્યાછે. રાજ તહેના દર્શનથી જે અમૃતનું હું પાન કરુંછું. તહેમાં તે નહિ મળે એવું ભય-રૂપી વિષ ભરેલુંછે. હવે તો છળી ઉપર પણ કંટાળો આવ્યોછે. તે છળી જાણે મહારી મશ્કરી કરતી હોય તેમ ભાસેછે.” તે રાત્રે રાજ ઘણો જ અસ્વસ્થ રહ્યો. સૂર્યોદય થતાં તે ઊઠ્યો, અને જેમ તેમ કરી. તહેણે રસકોશની સાથે દિવસ ઉદ્યાનમાં કાઢ્યો. સૂર્યાસ્ત સમયે તે બે જણા રાજકન્યાના દર્શનગૃહમાં ગયા. ત્યાં તે રાજકન્યા તામ્રવર્ણી સાડી ચકચકિત રૂપાની કંચુકી મુકુટ તથા બીજા સર્વ અલંકારો પહેરી પોતાના આસન ઉપર બેઠી હતી. રાજને જોઈને તહેની આંખોમાં પ્રેમ ચમકવા લાગ્યો. રાજ તો તહેના સૌન્દર્યથી ચકિત થઈ મૂગો મૂગો જઈ પાસેના આસન ઉપર બેઠો. પછી રસકોશ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો.

“હે ભગવતિ ! એક સમયે એક જુવાન અને સૌન્દર્યવાન મધુકર પહેલી જ વાર, મધ ખનાવવાને કૂલમાંથી નીકળતું અમૃત લેવાને ગયો. ઘણાં વર્ષ સૂધી તેનાં માળાપની દેખરેખ નીચે જ તે ઊછર્યો હતો. અને તેને લરણુપોષણ પણ તેનાં માળાપ જ કરતાં હતાં. જંગલમાં, એક તળાવમાં ઊગી નીકળેલા એક લાલ કમળના સૌરભથી આકર્ષાઈ તે તેની ઉપર બેઠો. અને માંડિંથી અમૃત ચૂસી લેવા જતો હતો. તેટલામાં તે કમળ ખીડાઈ ગયું અને બોલ્યું. ‘અલ્યા મધુકર ! તું ગીઝ મધુકરોની પેઠે જ એકદમ ધૂષ્ટતાથી મ્હારી પાસે આવી ધસારાળંધ અમૃત લઈ જવાનું કરેછે ? ત્હારે અમૃત જોઈતું હોય તો, તેના બદલામાં મ્હને કાંઈક આપવું પડશે ! આ સાંભળી મધુકર બોલ્યો. ‘ત્હારે શું જોઈએ છિયે ? આવા સરસ વનમાં, તળાવમાં તું ઊગ્યુંછે, ખીડ્યુંછે. અને ચોખ્ખી સુગંધમય હવા લેછે, તેથી વધારે ત્હારે શું જોઈએ ? તે સાંભળી

કમળે કહ્યું, ‘હજી પણ મ્હારે કશાકની ખોટયછે. તું મૂર્ખછે, મધુકરની જાત્ય થઈને મ્હારે શું જોઈએ તે અટકળી શકતો નથી. જા જતો રહે કોઈને પૂછીને આવ્ય, અને પછી મ્હારામાંથી અમૃત લઈજા.’

આથી તે મધુકર ચીઠાઈને ગણગણતો ત્હાંથી ભડી ગયો, અને કમળને શું જોઈયે છિયે તે સોધવા ગયો. રસ્તામાં એક વૃક્ષના મૂળ નીચે માટીમાં એક વંદાને દીઠો ત્હોને પૂછયું, — ‘અલ્યા વંદા, કમળને શું જોઈએ છિયે તે મ્હને કહીશ ?’ પણ વંદાએ જવાબ દીધો. ‘કમળને શું જોઈયે ત્હોની મ્હને શી ખબર ? જા બીજા કોઈને જઈને પૂછય મ્હને કુરસદ નથી.’ ત્હાંથી જાડની ડાળીમાં જાળી ખાંધતા એક કરોળીઆ પાસે એ ગયો અને ત્હોને પૂછયું ત્હોણે જવાબ દીધો નહીં. ‘તેને મધમાખી જોઈતી હશે.’ પણ મધુકરે વિચાર્યું કે ‘કમળને માખી તો ના જોઈયે કરોળિયો પોતાના સ્વભાવ ઉપરથી બીજાનું ધારેછે.’ તેટલામાં આકાશમાં એક વાદળું જોયું. ત્હોને પૂછયું

‘અરે વાદળા, કમળને શું જોઈએ છેયે તે મ્હને કહે.’ વાદળાએ કહ્યું,—‘વરસાદનાં ટીપાં.’ તેથી મધુકર કમળ પાસે ગયો. અને પાણી આપવાનું પૂછ્યું, કમળે જવાબ દીધો. ‘તેતો મ્હને વાદળામાંથી અને આ ખાખોચિયામાંથી મળેછે. તું શું આપતો હતો! ફરી પ્રયત્ન કર.’ તેથી મધુકર પાછો ઊડી ગયો. અને ઘાસ ઉપર પડતા સૂર્યના કિરણને પૂછ્યું કે ‘કમળને શું જોઈએ છેયે ?’ સૂર્યના કિરણે જવાબ દીધો. ‘હૂંફ’ મધુકર પાછો ઊડીને એક આગીઆ કીડા પાસે ગયો અને ત્હને લઈને કમળ પાસે ગયો. અને કહેવા લાગ્યો. ‘ત્હને હૂંફ આપવા માટે હું આગિયો લાવ્યો છું’ પણ કમળે કહ્યું ‘તે તો મ્હને સૂર્ય તરફથી જોઈયે તેટલી મળેછે હજી પ્રયત્ન કર.’ તેથી ભમરો ઊડી ગયો જતેજતે ત્હણે એક વૃક્ષની ડાંગિયોમાં એક ધ્રુવડને ઊઘતું જોયું. તે ત્હના કાન પાસે જઈને ગણગણ્યો. અને ઊઠાડીને કહ્યું, ‘અરે ધ્રુવડ ! કમળને શું જોઈયે છેયે

તે મહને કહીશ ?' ઘુવડે જવાળ દીધો 'ઊઘ' મધુ-
કર પાછો ઊડીને કમળની પાસે ગયો. અને બોલ્યો.
'હું ત્હને હાલરડાં ગાઈને ઊઘાડીશ અને મહારી
પાંખો વડે પવન નાંખીશ.' પણ કમળે કહ્યું 'તેતો
મહને રાત્રિ તરફથી મળેછે. તું શું આપતો હતો ?
જા, ફરી વિચાર કરય.'

આખરે નિરાશ થઈ મધુકર ઊડી ગયો, અને
મહોદેથી બોલવા લાગ્યો,—'આ અનુદાર અને તરંગી
કમળને તે મહારી પાસેથી શું જોઈતું હશે ? મહને
'કાંઈ સમજણ પડતી નથી' સુભાગ્યે, આ ત્હેનું
વચન તે વનમાં વસતા યોગીને કાને પડ્યું. તે યોગી
પશુ પક્ષી જીવ જંતુઓની ભાષા સમજતો હતો.
ત્હેણે મધુકરને બોલાવ્યો, અને કમળને શું જોઈતું
હતું તે કહ્યું. મધુકર તે સાંભળી ખુશ થયો, કમ-
ળને જે જોઈતું હતું તે આપ્યું. એટલે કમળ ઊઘડ્યું.
અને અમૃત લેવા દીધું.

“હવે રાજકુમારી ! તે મધુકરે કમળને શું આપ્યું

તે કહો.” એટલું કહી રસકોશ ચૂપ રહ્યો. રાજ-
કન્યા લજ્જાચુકત થઈને બોલી “મધુકરે કમળને
ચુમ્બન આપ્યું.”

આટલું કહી તે ઊઠી અને રાજા સ્હામે જોયા
વગર ત્યાંથી ચાલી ગઈ. રાજા અને રસકોશ પો-
તાના ખંડમાં ગયા.

સોળમો દિવસ.

નાગની ક્ષણમાંનું રત્ન.

પછી રાજાએ નિરાશા અને ઉન્માદથી રસકોશને
કહ્યું, “મહારા મિત્ર રાજકુમારી તો જવાળ દીધે જ
જાય છે. અને તેથી હવે આપણા પાંચ જ દિવસ
રહ્યા છે, તોપણ આજનો તહેનો ઉત્તર તો હવે હતો,
કે મહારું રાજ્ય આપીને પણ એથી જુદો ઉત્તર
મહને ઇષ્ટ ના થાત.

તેથી હું તહને ક્ષમા કરું છું. તે રાજકુમારીને તે

ઉત્તર દેતાં લજ્જાથી જૂંચવાડામાં પડેલી જોઈને
મહારું હૃદય ચીરાઈ જતું હતું; અને મહને તો
લાગેછે કે તે મહને પ્રતિકૂળ નહિં થાય. પણ રાત્રિ
મહારે શી રીતે કાઢવી. તે સમજાતું નથી. હેની
છબી જોતાં તો મહારા કામજ્વરથી તમ્મ હૃદયને
શાન્તિ આપતી હતી. પણ હવે તો તે જોઈને મહારા
હૃદયમાંનો અગ્નિ વધારે પ્રજ્વળેછે. ” તે રાત્રિયે
રાજાએ, ઘડીકમાં છબી સ્ક્રીનમાં જોયા કરે અને ઘડી-
કમાં તે ફેંકી દે એમ કર્યા કર્યું. સૂર્યોદય થતાં તે
ઊઠ્યો. અને મહા મહેનતે આખો દિવસ હેણે રસ-
કોશની સાથે ઉદ્યાનમાં ગાળ્યો. સૂર્યાસ્ત થતાં તે
એ જાણુ રાજકન્યાના દર્શનગૃહમાં ગયા. ત્યાં તે
રાજકન્યા મોતી જેવા ઘેરા ઘોળા રંગની સાડી
તથા તે જ રંગની અકીક જડિત કંચુકી મુકુટ તથા
ખીન્ન સર્વ અલંકારો પહેરીને પોતાના આસન
ઉપર બેઠી હતી. રાજા સ્ક્રીનમાં હેણે શરમાતે શર-
માતે દૃષ્ટિ નાંખી, પણ રાજા તો સ્તબ્ધ થઈને પા-

સેના આસન ઉપર જઈને બેઠા. પછી રસકોશ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો.

“હે ભગવતિ, કોઈ એક નગરના કિશ્કિની ખડાર એક મોટું પવિત્ર વડનું વૃક્ષ હતું. તેના મૂળ આગળ મોટી બખોલ હતી. તેમાં એક કાળો નાગ રહેતો હતો. દરરોજ તે ખડાર આવી તડકામાં ગૂંચળું વળીને બેસતો અને તે નગરના લોકો તેને દૂધ અને મેવા મીઠાઈ ચઢાવતાં તે નગરમાં એક જનવાનું ઝવેરી રહેતો હતો. તેને એક ઘણી જ રૂપવતી પુત્રી હતી તે જવાહિર તથા રત્નોની ઘણી જ શોખીન હતી અને તેની પાસે જાત જાતનાં રત્નો હતાં પણ એક રત્ન તેની પાસે નહોતું તે રત્ન નાગની કણ્ઠામાંનું જ રત્ન, તે મેળવવાની તેની એટલી બધી ઇચ્છા હતી કે તેની સરખામણીમાં પોતાની પાસેનાં રત્નો તેને કીમત વિનાનાં લાગતાં હતાં. તે છોકરીએ પેલા પૂજનીય નાગની વાતો સાંભળી અને હેના રત્નનો લોભ લાગ્યાથી તેણે ચાંડાલ

જાતિના એક માણસને અમુક પૈસા આપવાનું ઠરાવીને, પેલા નાગને મારી હેની કણામાંનું રત્ન આણવા મોકલ્યો. તે રત્ન મળ્યા પછી જાણે પોતાના જીવનનું ઉત્તમોત્તમ ક્ષણ પોતાને મળ્યું હોય તેટલો આનંદ પેલી છોકરીને થયો. અને તે રત્નને પોતાના વાળમાં ચૂડામણિ તરીકે ખેરવા લાગી.

પણ નાગ લોકોના રાજા વાસુકિને, તે નાગના મરાયાની ખબર પડી તેથી તે બહુ ક્રોધાયમાન થયો, અને હેને મરાવનારને સજા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેથી હેણે મનુષ્યનું રૂપ લીધું. અને તે નગરમાં જઈને રહ્યો. તપાસ કરાવતાં હેને ખબર પડી કે તે રત્ન તે જ નગરમાંના એક ઝવેરીની પુત્રી પાસે હતું, તેથી હેણે એક સૌન્દર્યવાન અને જીવાન ઝવેરીનું રૂપ લીધું. અને પેલા ઝવેરીના ઘર પાસે જ એક મકાન ભાડે રાખી હેમાં એક મુસાફરી કરતા કરતા ઝવેરી તરીકે રહ્યો. પછી પોતાને ત્યાં ઘણુંખરું મહોટા જમણુવાર કરવા લાગ્યો. થોડા સમય

પછી પેલા ઝંરી સાથે ત્હને ઓળખાણ થવાથી ત્હને ત્હણે કેટલાંક અમૂલ્ય અને ક્વચિત જ મળે ત્હવાં રત્નો મોકલાવ્યાં. પછી ધીમે ધીમે તે ઝવેરીની પુત્રી માટે માણુ કર્યું. પેલો ઝવેરી તો આ સાંભળી ખુશ થઈ ગયો. અને આવો સારો તબંગર જમાઈ ખીજે નહિ મળે, એમ ધારી માણુ કબૂલ રાખ્યું પેલા ઝવેરીએ પોતાની પુત્રીને આ વાત જણાવી તે તો હર્ષથી ઘેટી જ થઈ ગઈ. કારણ પેલા તરુણ સૌન્દર્યવાન ઝવેરીને ત્હણે ઘણીવાર બારીએથી જોયો હતો. અને ત્હનાં વખાણ પણ બહુ સાંભળ્યાં હતાં તે છોકરીએ તો ધાર્યું કે હવે તો પોતાને રત્નનો સાગર જ મળી જશે.

લગ્નનો મંગળ દિવસ નક્કી કરવામાં આવ્યો તે દિવસ સૂધી તરુણ ઝવેરીને વેશે રહેલો નાગનો રાજા, રોજ પોતાની ભાવિ પત્નીને રત્નના ટોપલાના ટોપલા મોકલાવ્યે જ જતો હતો આથી પેલી છોકરી તો ઘણી જ હર્ષ પામતી ગઈ. લગ્નનો દિ-

વસ આંચો, લગ્ન વિધિ થઈ ગયો. પછી વરકન્યા પોતાને ઘેર ગયાં, પેલા તરુણ અવેરીએ પોતાની નવોઢાને તેડીને પલંગમાં સુવાડી અને ત્હેને ત્હેનું નામ દઈ બોલાવી. ત્હેણે ફરીને પોતાના પતિ સ્કામે બેથું તે વખતે ત્હેના મુખ ઉપર સ્મિત જણાયું.

સ્મિતના જણાવાની સાથે જ ત્હેના મ્હોમાં ઝીણી, પાતળી, ન્હાની સાપના જેવી જીભ હાલતી બેઈ.

સ્કુવારના પહોરમાં વરકન્યાને જગાડવાને વાઘ વાગવા લાગ્યાં દહાડો ચઢતો ગયો પણ કોઈ બહાર આવ્યું નહિં. આથી પેલો અવેરી (કન્યાનો પિતા) અને ત્હેના મિત્રો ગભરાયા તે પેલા અવેરીના ખંડ આગળ ગયા અને બારણું તોડીને ઉઘાડ્યું કારણ અંદરથી તાળું વાશેલું હતું. અંદર જુવેછે તો, પેલી નવોઢા પુત્રી પલંગ ઉપર મૃત અવસ્થામાં, પડેલી જણાઈ તે ખંડમાં તે એકલી જ હતી અને ત્હેની છાતી ઉપર બે ડંબ હતા. આખા ખંડમાં બેથું તો પણ વરરાજ મળે નહિં પણ એકાએક પથારીમાંથી

એક કાળે નાગ નિકળી આવ્યો અને ભીંતમાં એક દર હતું તેમાં પેશી ગયો. અને અદૃશ્ય થઈ ગયો.

“હવે રાજકુમારી, પેલા ઝવેરીની પુત્રીને મોહ પમાડે એવું તે નાગની ક્ષણામાંના રત્નમાં શું હતું તે મહેને કહો.” એટલું કહી રસકોશ ચૂપ રહ્યો. પછી રાજકન્યા બોલી, “તે રત્નમાં કાંઈ આકર્ષે એવું હતું નહિ, તેમ ત્હેનામાં કાંઈ જાદૂઈ શક્તિ પણ નહોતી પણ પેલી છોકરી પાસે તે જ રત્ન નહોતું, તેથી ત્હેને માટે ત્હેને મોહ થયો હતો. કારણ સ્ત્રીઓનો સ્વભાવ જ ત્હેવો હોયછે. પોતાની પાસે જે કાંઈ હોય ત્હેની ત્હેમને મન કિંમત હોતી નથી અને પોતાની પાસે ના હોય ત્હેને માટે ઇચ્છા કરી અસંતુષ્ટ રહેછે.”

આટલું બોલી રાજકન્યા ઊઠી અને રાજા તરફ જોઈ નિઃશ્વાસ નાંખી ચાલી ગઈ રાજા અને રસ-કોશ પોતાના ખંડમાં ગયા.

સત્તરમો દિવસ.

રાજાનું સ્વપ્ન.

પછી રાજાએ રસકોશને કહ્યું. “મહારા મિત્ર, હવે તો કાંઈ શંકા રહી નથી. મહારું આવી બન્યું છે. કારણ રાજકુમારીની બુદ્ધિનો પરાજય થયો અશક્ય છે. પણ હજી પણ તે બોલી અને નિઃશ્વાસ નાંખે, તે પોતાનાં વચન મહને ઉદ્દેશીને હોય એમ જણાવવા માટે હશે એમ મહને તો લાગે છે; પછી હું મોહાન્ધ થયો હોઉં ત્હને લીધે તેમ લાગતું હોય તો કોણ જાણે. અરે ! શું હું ત્હને નહિં મેળવી શકું ? આ વિચારથી મહારી બુદ્ધિ લુપ્ત થતી લાગે છે. પછી તો મદથી મસ્ત થયેલો હાથી પોતાના મિત્ર મહાવતને જેમ કરતાથી મારી નાંખે છે. તેમ ત્હારો હું નાશ કરીશ. અને મહારી પોતાની સ્થિતિ તો મોત કરતાં પણ વધારે દુઃખકારક થશે. કારણ

મહને ન મળનારી વ્યક્તિ. રાજ મહારી નજરે આવશે. અને હુંતો રીખાઈ રીખાઈને મરીશ. અન્નના લંડાર રહામે જ હું ભૂખથી મરી જઈશ. જે છળીએ મહને આવી સ્થિતિએ આણ્યોછે, અને જે ચિત્રકારે તે છળી ચીતરીછે, તે બંનેને ધિક્ક છે. કારણ છળી અને રાજકુમારી પ્રત્યક્ષ એ બે વચ્ચે ઘણો જ તફાવત છે. રાજકુમારી જાતે તો માયાળુ છે. પણ તહેના બુદ્ધિ ચાતુર્યનું રૂપ લઈને વિધાત્રી તે જે આશાઓને ઉત્તેજન આપી પૂરી પાડી શકત તે જ આશાઓને નિષ્ફળ કરેછે.” તે રાત્રિએ રાજાએ છળી રહામે જોવાનું પણ ટાળવાનો પ્રયત્ન કર્યો. અને અસ્વસ્થતામાં રાત્રિ કાઢી. સૂર્યોદય થતાં તે ઊઠ્યો અને તહેણે રસકોશની સાથે આખો દિવસ ઉદ્યાનમાં કાઢ્યો. સૂર્યાસ્ત સમયે તે બે જણા રાજકન્યાના દર્શનગૃહમાં ગયા ત્યાં તે રાજકન્યા, કપિશ વર્ણુની સાડી તે જ રંગની તૂણમણિ જડિત કંચુકી મુકુટ તથા બીજા સર્વ અલંકારો ખેરી પોતાના

આસન ઉપર બેઠી હતી ત્હેની આંખયો ઊંઘના અભાવે
લાલ હતી. ત્હેણે રાજા સ્હામે જોયું, પણ રાજાતો
ત્હેના સૌન્દર્યથી ચકિત થઈ પાસેના આસન ઉપર
બેઠો પછી રસકોશ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો.

“ભગવતિ, કોઈએક સમયે, એક રાજા હતો. તે
પોતાનાં રાજા કર્તવ્યો તરફ બેઠરકારી બતાવતો હતો,
બ્રાહ્મણોની દરકાર રાખતો નહોતો, શિકાર, મદ્ય-
પાન, અને દુરાચારમાં તથા સુંદર રમણીઓના સહ-
વાસમાં આખો વખત ગુમાવતો હતો. કોઈ પણ
ત્હેને તે વિશે કાંઈ કહેતું, તો ત્હેને તે દેશપાર
કરાવતો. દિવસે દિવસે ત્હેની સ્થિતિ વધારે ને વધારે
ખરાબ થતી ગઈ; કેમકે અસંતોષ અને અતૃપ્તિ તથા
સંતૃપ્તિયે હેને ઘેર્યો, અને દુઃખનીયન્ત્રણામાંથી
છુટવાનો ઉપાય વધારેને વધારે નિન્દ્રા દુરાચારોમાં
પડીને વિચાર શક્તિને ગુમ કરી નાંખવામાં સોધ્યો.

એક વખતે તે શિકારે ગયો. મૃગયાની ધૂનમાં
ને ધૂનમાં તે પોતાના મહેલથી ઘણો દૂર જતો રહ્યો.

અને એક ગાઠ વનમાં ગયો, અને સૂર્યાસ્ત થયો. રાત્રિ કચ્છાં અને કે'વી રીતે કાઢવી. તહેનો એ વિચાર કરતો હતો તેટલામાં, એક વૃદ્ધ યોગીની પર્ણકુટી આગળ તે આવી પહોંચ્યો. પોતાના અનુચરોને છોડી દઈ તે પેલા સત્કારશીલ યોગીની પર્ણકુટીમાં રાત્રિ રહ્યો. કંદ અને વનફળ ખાધાં, અને રાત્રે કુશ ઘાસની શય્યા ઉપર સૂતો.

ઉંઘમાં તહેને સ્વપ્ન આવ્યું કે પોતે એક મહોટી નદીને તીરે ઊભો છે. તે ઊભો હતો તે જ જગ્યાએ અંધકારમાંથી પ્રકાશી નિકળતા સૂર્યનો પ્રકાશ પડતો હતો. તહેના હાથમાં એક બી હતું, તેણે પોતે એક ખાડો ખોદ્યો, અને બી તહેમાં રોપ્યું નદીમાંથી પાણી લઈ તહેને સીંચ્યું. તે બીમાંથી એક છોડ થયો, થોડા સમયમાં તહેનું એક મહોટું વૃક્ષ થયું. તહેને પાંદડાં તથા ફૂલ થયાં, અને આખરે ફક્ત એક ફળ તહેના ઉપર આવ્યું. તે ફળ દિવસે દિવસે મહોટું થતું ગયું. અને તુંબડા જેટલું મહોટું થયું. ખેલાં તે લીલ-

મના જેવું લીલા રંગનું થયું. પછી માણેકની પેઠે લાલ રંગનું થયું. અને સૂર્યના પ્રકાશથી ચળકવા લાગ્યું. તે ભારે હોવાથી લચી પડ્યું અને તે રાજાને હાથ ખેંચે તેટલું નીચું આંચું. તેથી રાજાએ હાથ લંબાવી તે તોડ્યું, અને ખાધું.

ખીજી જ ક્ષણે અંધકારમાં એક રાક્ષસી કદને હાથ હેની નજરે પડ્યો. હેણે રાજાને પકડ્યો. અને ઘણી જ ત્વરાથી હેને તે લઈ ગયો. અને એક ભયંકર ઊંડાણુ વાળી ખીણ ઉપર ઝીણી દોરી વડે હેને લટકાવ્યો. નીચે જુવેછે તો ભયંકર ઊંડાણુ, ઉપર જુવેછે તો એક ગીધ દોરી કરડી ખાવાની તૈયારીમાં છે. આસપાસ જુવેછે તો ગાઢ અંધકાર સર્વત્ર વ્યાપી રહેલો છે. આ સર્વ જોઈ હેનું હૃદય ખરફ જેવું ઠંડું થઈ ગયું. હાગ પગમાં બળતરા થવા લાગી. આવી સ્થિતિમાં અગણિત વર્ષો વીત્યાં એમ હેને લાગ્યું. પછી એકદમ તે ચીસ પાડીને જાગી ઊઠ્યો. અને જુવેછે તો પેલા યોગીને, પર્ણકુટીન

છાપરામાંથી આવતા ચન્દ્રના અજવાળામાં ઊભો રહેલો દીઠો. તે યોગી ધ્યાનમગ્ન હતો. અને કાંઈક અડળડતો હતો.

પાછો રાજા ઊંઘી ગયો અને પાછું ત્રેને સ્વપ્ન આવ્યું કે પોતે એક બી રોખું પાણી પાયું અને ત્રેમાંથી એક વૃક્ષ થયું. તે વૃક્ષને પાંદડાં તથા ફૂલ આવ્યાં અને એક ફળ થયું. તે પેલા ફળની પેઠે જ લીલું અને લાલ થયું હતું. આ વખતે પણ તે ફળ રાજાનો હાથ પહોંચે તેટલે આવીને ઝૂકી રહ્યું. ત્રેણે તે તોડ્યું, અને ખાધું બીજી જ ક્ષણે રાજા અવર્ણનીય સુખ અનુભવવા લાગ્યો. ત્રેના આત્માને શાન્તિ મળી. અને તે ભર ઊંઘમાં પડ્યો. અને સહવારે પેલા યોગીએ પર્ણકુટીમાં સૂર્યનાં કિરણો આવ્યાં, ત્રેહારે ઉઠાડ્યો ત્રેહારેતે ઊઠ્યો. પછી રાજા ઘેર ગયો; અને પોતાની વર્તાણુક સુધારી દીધી.

“હવે રાજકન્યા, તે રાજાએ પોતાની વર્તાણુક શા માટે ખદલી દીધી. તે મહને કહો.” એટલું કહી

રસકોશ ચૂપ રહ્યો. પછી રાજકન્યા બોલી. “તેને
ભય લાગ્યો હતો. કારણ સ્વપ્નમાં દીકરું વૃક્ષ જે
તેનાં ખરાબ કૃત્યોનું વૃક્ષ હતું. તેના કૃષ્ણને આ
સ્વાદ તે તેનાં ખરાબ કૃત્યોનો પરિપાક હતો. અને
તેની સજા કેવી થશે તેનો તો કૃષ્ણ આજો ખ્યાલ
લ જ તેને સ્વપ્નમાં અનુભવેલા દુઃખથી આગ્યો
હતો. પણ હેણે બીજી રીતની ઝિંદગી ગાળી હોત
અને પાપને બદલે પુણ્યનો સંગ્રહ કર્યો હોત તે
તે બીજી વાર સૂતો તે વખતે હેનું વ્યક્ત જીવન
લુપ્ત કરનારી ગંભીર નિદ્રાને મળતું મોક્ષનું સુખ
અન્તે પ્રાપ્ત કરત.”

એમ કહી અશ્રુ પૂર્ણ આંખે વડે રાજકન્યાએ
રાજા સહામે જોયું, અને ત્યાંથી ઊઠીને ચાલી ગઈ
રાજા અને રસકોશ પોતના ખંડમાં ગયા.

અઢારમો દિવસ.

પ્રેમ અને મૃત્યુ.

પછી રાજાએ રસકોશને કહ્યું, “મહારા મિત્ર; ખરે હું મહારાં પૂર્વ જન્મનાં પાપનાં ફળ આ જન્મમાં ભોગવું છું. કારણ હવે ફક્ત ચાર જ દિવસ રહ્યાછે. ત્હેં કહ્યું હતું તેમ જ હું પણ ઊંડી ખીણની ઉપર લટકી રહેલો છું, અને હૃદય તે ખરફ જેવું ડંડું થયુંછે. કારણ કે મહને તો લાગેછે કે રાજકન્યા કસોટીમાંથી સફળ થઈ નીકળશે. ત્હારા બુદ્ધિયુક્ત સવાલોરૂપી તીર રત્ન જડિત કંચુકીને બદલે જાણે કે લોખંડનું બખ્તર ખેરીને ન બેઠી હોય તેમ ત્હેને અથડાઈ પાછાં આવેછે. ત્હેની છબી તો હવે મહને વિષરૂપ થઈછે, અને સહવાર ખેલાં મહારો તે અન્ત આણશે. ” આમ રાજાએ તે રાત્રિ નિરાશામાં કાઢી અને છબી તરફ પૂંડ ફેરવીને બેસી રહ્યો. સૂર્યો-

દય થતાં તે ઊઠ્યો. અને જેમતેમ આખો દિવસ
તહેણે રસકોશની સાથે ઉદ્યાનમાં કાઢ્યો. સૂર્યાસ્ત
સમયે તેઓ રાજકન્યાના દર્શનગૃહમાં ગયા. ત્યાં
તે રાજકન્યા લોહિત રંગની સાડી તે જ રંગની
મુક્તા જડિત કંચુકી મુકુટ અને ખીન્ન સર્વ અલં-
કારો પહેરી પોતાના આસન ઉપર બેઠી હતી. તહેણે
રાજા સ્થામે જોયું અને ફૂલની પેઠે માથું નીચું નાંખી
દીધું. રાજા તો તહેના સૌન્દર્યથી ચકિત થઈ. મુગ્ધ
થઈ પાસેના આસન ઉપર જઈને બેઠો. પછી રસ-
કોશ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો.

લગવતિ, કોઈ એક પ્રેમી પુરૂષ પોતાની પ્રિયાના
મૃત્યુથી શોક કરતો કહેવા લાગ્યો, ‘હિ મૃત્યુ તું
બલવાન છે, પણ પ્રેમ ! તું તહેના કરતાં પણ બલ-
વત્તરછે.’ આ તહેનું બોલવું યમે સાંભળ્યું. તેથી
તહેણે જે દેવના ધનુષ્યની પણ છ મધમાખીઓની
બનેલી છે, તે દેવ (કામદેવ) ને કહ્યું, ‘જે પેલો
મૂર્ખ માણસ શું લવે છે ?’ પણ કામદેવે કહ્યું, ‘ના

તે કહે છે તે લવારો નથી પણ સત્ય જ છે. હું તારા કરતાં વધારે બલવાન છું.' તેથી તે બે જણા વચ્ચે તકરાર થઈ. થોડી વાર રહી કામદેવે કહ્યું, 'ફક્ત પોલીને તકરાર કરવામાં શો ફાયદો છે? ચાલો, આપણે આપણી શક્તિની પરીક્ષા કરવા પ્રયોગ કરી જોઈએ, યમ તે કબૂલ કર્યું. પોતાના પ્રયોગો અજમાવવા હેમણે ત્રણ વાનાં પસંદ કર્યાં, એક શૂરવીર ચોદો, નવગ્રોધ વૃક્ષ અને એક યોગીનું હૃદય.

પછી યમ વૃક્ષ પાસે પહોંચ્યો ગયો. અને હેનાં મૂળને મૃત્યુવશ કર્યાં. પણ જેવાં મૂળ નાશ પામ્યાં કે તરત જ કામદેવની સ્ફુરણાથી પ્રેરાઈ ડાળીઓએ વલવાઈઓ નીચી નાંખી. અને તે જમીનમાં મળી જઈ પીજાં નવાં થક થયાં, અને હેની નવી ડાળીઓ થઈ અને તે પ્રમાણે વૃદ્ધિ થવા માંડી. તેથી આખરે યમ ઘાટી ગયો, અને પોતાનું કામ હેણે ગંધ કર્યું, અને વૃક્ષ પાછું પહેલાં જેવું મજબૂત થયું. પછી કામદેવ બોલ્યો. 'જુઓ હું જીત્યો છું.' પણ યમે

કહ્યું. ‘હજી થોભો જરા’. પછી તે લઢાઈ લઢતા એક શૂરવીર યોદ્ધા પાસે ગયો. અને ત્હોને મૃત્યુવશ કર્યો, પણ સ્મરદેવથી પ્રેરાઈ, તે દેશના લોકોએ તે વીર પુરુષના મૃત્યુ માટે ઘણો શોક કર્યો. અને ત્હોના સ્મરણ ચિન્હ તરીકે એક મ્હોટો સ્તંભ ઊભો કર્યો. કવિયોએ ત્હોની વીરતાનાં વખાણ ગાયાં, માવરો તે વીર પુરુષના નામે ગોતાના પુત્રોનાં નામ રાખવા લાગી, અને મંદિરોમાં પણ તે દેવની પેઠે પૂજવા લાગ્યો. પછી કામદેવે પાછું કહ્યું. ‘જીવો હું ફરી વિજયી નીવડયો છું. હું બલવત્તર છું તે હવે તો કબૂલ કરો.’ પણ યમે કહ્યું, ‘હજી જરા થોભો.’ એમ કહી તે મહા તપ કરતા યોગી પાસે ગયો, અને ત્હોના હૃદયને આઘાત કરીને મૃત્યુવશ કર્યું. તેમ થતાં જ ત્હોના હૃદયમાં કામદેવે પ્રવેશ કર્યો, અને વાસના પુનઃ પુનઃ જાગૃત થઈ, વિષયો ઉપર આસ્રિત નવી નવી જોડાઈ, અને આમ એ યોગીના હૃદયમાં યુદ્ધ સતત ચાલુ રહ્યું;—સંસાર બાણી મૃતવત

અને વળી જીવંત અને સંસાર સુખોને વશ, એમ
જારા ફરતી થતું ગયું.

પછી કામદેવે કહ્યું, - ‘જુઓ ફરી હું વધારે બળ-
વાન નીવડ્યો છું. મહારો વિજય થયો છે, હવે તો
કબૂલ કરચ કે હારી ગયો.’ પણ યમ કહે ‘આ
બધા દાખલા છતાં હું વધારે બળવાન છું. અને પેલો
ત્રેમી પુરુષ લવારો જ કરતો હતો. આ સાંભળી
કામદેવ હશ્યો. અને યમની મશ્કરી કરવા લાગ્યો.

“હવે રાજકન્યા એ બેમાંથી વધારે બળવાન કોણ
હતો તે કહો.” આટલું કહી રસકોશ ચૂપ રહ્યો.
પછી રાજકન્યા શીકી પડી ગઈ, અને બોલી, - “કા-
મદેવ કપટી છે. અપ્રમાણિક જુગારીની પેઠે તહેણે
પોતાને અનુકૂળ જ પડે તહેવા પાસા વાપર્યા હતા.
કારણ અમુક દાખલાઓમાં, અને અમુક વખતે તે
બળવાન નીવડે છે; બધા દાખલા સમય અને સ્થાન
ઉપર આધાર રાખે છે એમ જાણીને જ કામદેવે ય-
મની સાથે ચડસા ચડસી કરી હતી. તે છતાં યમ

વધારે બળવાન છે, કારણ કાળ તેજ થમ છે, અને કાળને આદિ અન્ત હોતાં નથી. અને જે બળને કાળની સીમા નથી. તે બળ શી રીતે મપાય ? એક ન્હાના કુમ્ભમાં કાંઈ ગંગા નદીનો અવિરત પ્રવાહ ભરી શકાશે ?”

એટલું કહી રાજા તરફ શોકમય દ્રષ્ટિ કરી, રાજ-કન્યા ત્યાંથી ઊઠીને આવી ગઈ. અને રાજા અને રસકોશ પોતાના ખંડમાં ગયા.

ઓગણીસમે દિવસ.

કૃતાકૃત.

પછી રાજાએ રસકોશને કહ્યું,—“મહારા મિત્ર, મહનેલાગે છે કે હવે મહારે મહારા સુખને તિલો-દક આપવાનો સમય પાસે આવ્યો છે. કારણ હવે ફક્ત ત્રણ જ દિવસ બાકી રહ્યા છે. અને મહને

ખાતરી છે કે તે દિવસો ત્હેની ખેલાંના દિવસોને
 માર્ગે જશે, અને હું પણ મહારા પૂર્વજોને માર્ગે
 જઈશ, પછી મહારા ભાગ્યનો સૂર્ય સદા અસ્ત પામશે.
 અહો ! મહારી પ્રિયાએ જે વખત ભય પામેલી
 હરણીની પેઠે મહારી સ્હામું જોયું તે વખતે ત્હેની
 આંખો ઉપરથી મહને મહારું ભવિષ્ય જણાઈ ગયું.
 અરે, તે ગમે તો આના કરતાં ઓછી રૂપવતી અ-
 થવા ઓછી બુદ્ધિમતી હોત તો કેવું સારું થાત !
 કારણ આ બે ગુણોનો સંયોગ મહારો નાશ કરનાર છે.
 જા, ત્હેની છબી મહારી સ્હામેથી લઈ જા મહને તે
 અગ્નિની પેઠે બાળેછે". તે રાત્રિયે રાજાએ તો
 લવારી જ કર્યા કરી. સૂર્યોદય થતાં તે ઊઠ્યો અને
 જેમ તેમ કરી આખો દિવસ ઉદ્યાનમાં ત્હેણે રસ-
 કોશની મદદથી કાઢ્યો. સૂર્યાસ્ત સમયે તેઓ રાજ-
 કન્યાના દર્શનગૃહમાં ગયા. ત્યાં તે રાજકન્યા
 સોનેરી કસબથી ભરેલી સાડી તે જ કપડાની વૈદ્ય
 મણિ જડિત કંચુકી, મુકુટ અને બીજા સર્વ અલંકારો

રહેરી પોતાના આસન ઉપર બેઠી હતી. તહેણે રાજા રહામું જોયું ત્યહારે જણાઈ આવ્યું કે તહેની આંખો-માં હર્ષ અને શોક વચ્ચે સ્વામિત્વ માટે યુદ્ધ ચાલતું હતું રાજા તો તહેનું અનુપમ સૌન્દર્ય જોઈ સ્તબ્ધ અને મૌનયુક્ત થયો. અને પાસેના આસન ઉપર જઈને બેઠો. પછી રસકેશ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો.

“હે ભગવતિ ! કોઈ એક સમયે કૃતાકૃત નામનો એક બ્રાહ્મણ હતો, તે વેદાભ્યાસ તજીને કુપથે ચાલતો હતો. જુગારીઓ વેશ્યાઓ અને ચાંડાળોની સોબતમાં રહેતો હતો, રાતે સ્મશાનભૂમિમાં જતો, અને ભૂત, પિશાચ, વૈતાળ, વગેરે સાથે રહી અપવિત્ર મંત્રો, જાદુ વગેરે શીખતો. એક રાત્રિયે જ્યહારે ચિતાઓના બડકા સળગતા હતા. શખના દહનથી ધૂમાડાઓ નીકળતા હતા, તે વખતે તહેના ઓળખીતા એક વૈતાળે આવી તે બ્રાહ્મણને કહ્યું. મહને ભૂખ લાગીછે મહને તાબું માંસ ખાવા માટે

આણી આખ્ય નહિં તો હું તહને ચીરી ખાઈશ.' કૃતાકૃતે કહ્યું ' હું લાવું પણ તહેનો કાંઈ બદલો ! એમને એમ કાંઈ નહિં મળે'. વૈતાળે કહ્યું મહને તરતનો જ મારેલો એક પ્રાહ્મણ આણી આપે, તો મરેલાંને જીવતાં કરવાનો જાદુ હું તહને શીખવું.' પણ કૃતાકૃતે કહ્યું 'એટલેથી કાંઈ બસ ના થાય.' આમ સ્મશાનભૂમિમાં લાવતાલ ઠરાવવાનું ચાલ્યું. આખરે પેલા વંડેલા પ્રાહ્મણે કહ્યું, - 'મહને એવા પાસા આખ્ય કે તે હંમેશાં મહને જીગારમાં જીતાડે. તો હું તહને તહારે જોઇતું માંસ આણી આપું.' વૈતાળે કહ્યું, 'અસ્તુ'. પછી કૃતાકૃત ગયો. અને બીજો રસ્તો ન સૂઝવાથી પોતાના સગા ભાઈને છૂપી રીતે મારી નાંખ્યો. અને પછી તહેના શખને રાત્રે સ્મશાન-ભૂમિમાં લઈ ગયો. વૈતાળે પોતાના વચન પ્રમાણે પાસા આખ્યા, તથા પેલો જાદુઈ મંત્ર શીખવ્યો.

થોડા સમય પછી કૃતાકૃતે વિચાર કર્યો કે 'લાભ્ય પેલા વૈતાળે શીખવેલો જાદુઈ મંત્ર સિદ્ધિ કરેછે કે

નહિં તે અજમાવી જોઈ.' તેથી ત્હેણે એક ચાંડા-
લનું શબ પેદા કર્યું અને મધ્ય રાત્રિયે ત્હેને
સ્મશાનભૂમિમાં લઈ ગયો. અને જમીન ઉપર સુવાડી
પેલો જાદુઈ મંત્ર ભણવા માંડ્યો. અડધો મન્ત્ર
ભણ્યા પછી ત્હેણે તે શબ તરફ જોયું, તો ત્હેનો
ડાળો હાથ ડાળો પગ, અને ડાળી આંખ સજીવ
થઈ ભયંકર રીતે હાલતાં જોયાં, અને જમણી
તરફના બધા અવયવો મૃત અવસ્થામાં જ હતા.
આ દેખાવ જોઈ ત્હેને ઘણો જ ભય લાગ્યો, અને
તેથી તે બાકીનો મંત્ર ભૂલી ગયો, ને કૂદીને ઊઠ્યો.
અને ત્હાંથી નહાસવા માંડ્યો. શબ પણ ક્ષણભરીને
ઊભું થયું. ત્હેનો અર્ધો ભાગ જે મૃત અવસ્થામાં
હતો ત્હેમાં વૈતાળે પ્રવેશ કર્યો, અને તે શબ એક
પગે ખોડંગતું ખોડંગતું એક આંખ ફેરવતું ઝનાધિકા
કૃતમ્કૃતમ્ એ શબ્દો અસ્પષ્ટ રીતે બરાડતું ત્હેની
પછવાડે દોડ્યું. પણ કૃતાકૃત પૂર ઝડપથી દોડ્યો,
અને પોતાને ઘેર ગયો. અને પથારીમાં ધૂંજતો.

ધૂજતો પડ્યો. અને નિદ્રાવશ થયો. થોડા સમય પછી કાંઈક અવાજ સાંભળી એકાએક જાગ્યો, અને ખારણું ઊઘાડું જોયું, અને પેલા ચાંડાળનું શબ અંદર આંચું. અને એક પગ ઉપર કૂદતું કૂદતું, ડાબી આંખ ઈરવતું, અને ભયંકર રીતે ઝુનાધિકા કૃતમકૃતમ કરીને બરાડતું ત્રેની પાસે આંચું. કૃતા-કૃત છલંગ મારી પથારીમાંથી ઊઠ્યો, અને બીજે ખારણેથી પહાર નાઠો. અને થોડા ઉપર બેસી એક દૂર ગામ નહાશી ગયો.

ત્યાં ગયા પછી ત્રેણે વિચાર્યું કે ‘હવે હું સહી-સલામત છું.’ તેથી જુગારખાનામાં રોજ જવા લાગ્યો. અને પેલા પાસાવડે રમીને પુષ્કળ ધન જીતવા લાગ્યો. અને તેથી ઘણી મોજ મજામાં રહેવા લાગ્યો. એક રાત્રે જુગારખાનામાં બેસીને એ જુગારરમતો હુતો તેટલામાં ત્રેણે પોતાની પાછળ ઘસડઘસડ કરતો અવાજ સાંભળ્યો. પાછા ફરીને જોયું તો પેલા ચાંડાળના શબને, એક પગે કૂદતું ડાબી આંખ

કોધમાં ફેરવતું, અને ગર્જના જેવા અવાજથી ક્રના-
ધિકાકૃતમકૃતમ ગોલતું પોતાની તરફ આવતું ભેંચું.
તહેનો અડધો ભાગ જે મૃતાવસ્થામાં હતો, તે કોહી
ગયો હતો અને લટકતો હતો. આ ભેંઈ કૃતાકૃત
એકદમ ઊઠ્યો, અને કૂદકો મારીને ત્હાંથી બીજે
આરણે પહાર નાઠો, અને એ શહેર તજીને ગયો,
અને રાત દિવસ જંગલો વગેરેમાં થઈ પૂર વેગે
દોડતો દોડતો, વારંવાર પાછળ નજર ફેંકતો ફેંકતો
દોડ્યો; અને બીજે ગામ પહોંચતા સૂધી શ્વાસ
લેવાને પણ થોભ્યો નહિ. ત્હાં એ ગુપ્ત વેશે અને
દરમાં પૂરાઈ રહ્યો હોય તેમ છૂપો રહ્યો. પેલા જુગાર-
આનામાંના જુગારીઓ હબક ખાઈને મરી ગયા.

પાછું થોડા સમય પછી જુગાર રમી રમીને કૃતા-
કૃતે ફરી ફરી ઘણું દ્રવ્ય એકઠું કર્યું. અને પાછો
અમનચમનમાં રહેવા લાગ્યો. એક રાત્રિયે તે એક
પોતાની પ્રિય ગણિકાને ઘેર બેઠો હતો. તહેવામાં
હેણે પાછો ઘસડઘસડ થતો અવાજ સાંભળ્યો. પાછો

બળીને જીવે છે તો પેલા ચાંડાળના શબને એક પગે ફૂટું, ડાબી આંખમાંથી કોપની ઝાળ કાઢતું, અને રાવણના અવાજથી કુનાધિકાકૃતમકૃતમ્ કરીને બોલતું હેની તરફ આવતું દીકું. હેના શરીરનો અડધો ભાગ જે મૃતાવસ્થામાં હતો. તેતો માંસ સડી જઈ, લખડતો હતો. આ દેખાવ જોઈ પેલી ગણિકા તો ત્યાંને ત્યાં જ મરી ગઈ. અને કૃતાકૃત ઊઠ્યો અને છબ્બમાં પડતા એક બારણેથી બહાર નીકળ્યો; અને ચાંડાલ હેની પાછળ વેગથી પડ્યો. અને બીજો માર્ગ ન જડવાથી કૃતાકૃતે ત્યાંથી રસ્તા ઉપર પડતું મૂક્યું. ત્યાં તે પડવાથી ધૂંધા-ધને મરી ગયો.

“હવે રાજકન્યા, પેલું શબ જે શબદો બોલતું હતું હેનો શો અર્થ હતો ? તે મદને કહો.” એટલું કહી રસકોશ ચૂપ રહ્યો. રાજકન્યાએ કહ્યું. “ઓહો, એમાં કાંઈ કઠણ નથી. એકવાર કોઈપણ કામ શરૂ કરવાની ધૃષ્ટતા હોઈ તે શરૂ કરી, પૂરું કરવાની

જેમનામાં હિમ્મત નથી તહેવા નિર્જળ માણસો
 ધિછારને યોગ્ય છે. તેઓ ઘણું જ થોડું કરી છોડી દે
 છે. અથવા તો હઠપાર જતા રહી પોતાનો નાશ
 કરે છે. કેમકે સદ્ગુણી માણસો પાપને તદ્દન ટાળતા
 જ રહે છે. પાપમાં હિમ્મતથી પડનારા માણસો
 પોતાના કૃત્યનાં ફળ વેઠવાને તૈયાર હોય છે સદ્-
 ગુણીને સ્વર્ગમાં, પરલોકમાં, તહેમના સદ્ગુણને માટે
 બ્રહ્મો મળે છે; દુર્ગુણીને આ લોકમાં જ ક્રૂર ક્ષણ-
 લંગુરવસ્તુઓની પ્રાપ્તિ થાય છે. પણ સદ્ગુણી થવાની
 હિમ્મત, અથવા દુર્ગુણી થવાની ધૃષ્ટતા જેમનામાં
 નથી હોતાં, તહેવા ડરકુ માણસો પાપના ભાનથી
 નબળાઈ વડે જ સળ લોગવે છે, અને ઐહિક અને
 આમુષ્મિક બંને સુખો ખુએ છે.”

આટલું કહી રાજકન્યા ઊઠી. અને રાજા તરફ
 જોવાનું કર્યા છતાં ન જોયાનો ડોળ કરી ત્યહાંથી
 ચાલી ગઈ. રાજા અને રસકોશ પોતાના ખંડમાં ગયા.

વીસમો દિવસ.

સમાપ્તિ.

પછી રાજાએ રસકોશને કહ્યું. “મહારા મિત્ર, આ અનુપમ સૌન્દર્યવતી સ્ત્રીના સૌન્દર્યથી મહને એક નાગના ડંખ જેવો ડંખ લાગ્યો છે. અને મહારા શરીરમાં તહેનું વિષ વ્યાપવા માંડ્યું છે. હવે તો ફક્ત મહારે બે જ દિવસ જીવનના રહ્યા છે. કારણ તહારા છેલ્લા પ્રશ્નનો રાજકન્યાનો ઉત્તર તે મહારે મનતો. દેહાન્ત હંડ જેવો જ થશે તે નિઃશંક છે. અને તે ઉત્તર પણ દેશે જ તે પણ તેટલું જ નિઃસંશય છે. કારણ તહેની બુદ્ધિ તીવ્ર અસિધારા જેવી છે. તહારા પ્રશ્નરૂપી ગાંઠને તે કાપે છે. તેમ જ મહારા હૃદયને પણ કાપી નાંખે છે.” તે રાત્રિયે રાજા શય્યામાં સૂતો પણ નહિ અને નિરાશામાં બેસી રહ્યો. સૂર્યોદય થતાં તે ઊઠ્યો, અને એકલો ઉદ્યાનમાં

ગયો, અને ત્યાં સૂર્યાસ્તનો સમય આવવાની ગડીક
રાખતો, છતાં પોતાની પ્રિયાને ફરી મળવાની ઉત્કંઠા
રાખતો, ફરવા લાગ્યો; આમ પરસ્પર વિરુદ્ધ ભાવને
લીધે હેતું હૃદય લગભગ દ્વિધાવિદ્વિર્ણ થતું હતું.
તેણે વિનાયકને ઠપકો દેતે દેતે કહ્યું. “હું રાત્રી
સૂંઢાળા તું મહેને છેતર્યો. મહારા રસ્તામાંના સર્વ
વિધનો દૂર કરવાને બદલે આ રાજકન્યાની તીવ્ર
બુદ્ધિરૂપી એક અટલ વિધન વચમાં મૂકીને તું મહારા
માર્ગ રૂંધ્યો છે.” પણ પછી પોતાને સંમોધીને
કહેવા લાગ્યો; “આ નિરાશાનો વખત નથી. કૃતા-
કૃતની પેઠે મહારે મહારુ કામ અડધું પડતું મૂકવાને
બદલે તે રાજકન્યા છોડી ન શકે તેવો કોઈ કાયડો
સોધી કાઢવો જોઈએ. અરે! પણ રસકોશ જ્યાં
નથી ફાળ્યો, ત્યાં હું ફાવીશ તેની શી આશા?
કારણ રસકોશ વાર્તાઓનો સાગર હોય તેમ વાર્તા-
ઓ રૂપે પ્રશ્નો સોધી કાઢવામાં જેવો ચતુર છે,
તેવી જ રાજકન્યા ઉત્તર દેવામાં કુશળ છે. ખરે,

આ સૌન્દર્યવતી સીના બુદ્ધિચાતુર્યની રહામે ટક્કર
 ઝીલવાને ફક્ત દેવ જ સમર્થ છે, કોઈ મનુષ્ય નથી.”
 પછી સ્વરસ્વતીની પ્રાર્થના કરી કે “હે વાણીની
 દેવી ! હવે તો ફક્ત ત્હારી કૃપા ઉપર મ્હારો
 આધાર છે. મ્હને સહાય થા ! ગમે તો મ્હારી પ્રિયાનું
 મન ક્ષણિક વ્યાકુળતાથી ગૂંચવણમાં નાંખી દે,
 અથવા તો તે ઉત્તર ન દઈ શકે ત્હેવો મ્હને પ્રશ્ન
 સૂઝાડ. ખરે, મ્હારો પોતાનો કાયડો ત્હેના કરતાં
 વધારે કઠિન છે.”

તે જ ક્ષણે સ્વરસ્વતીએ ત્હેને એક વિચાર
 સૂઝાડ્યો, અને તેથી તે હર્ષ પામી છલંગ-મારીને
 ઊઠ્યો અને બોલ્યો. “હા ! હા ! દેવી મ્હારી સાહાય્યે
 આવ્યાં છે. દેવીનો જય થાઓ ! રાજકન્યા હવે
 મ્હારી જ છે.” એમ બોલી તે તરત રસકોશને
 કહેવા ગયો. ત્હેને સાંજના પ્રશ્ન માટે વાર્તા સંભારી
 કાઢતો, વિચારમાં મગ્ન દીડો. તે જોઈ રાજાએ કહ્યું
 “મ્હારા મિત્ર ! વિચાર કરવાનું છોડી દે. મ્હને
 ફક્ત મળવાનો માર્ગ સૂઝ્યો છે. આજે સાંજે હું

પોતે જ એક પ્રશ્ન રાજકન્યાને પૂછીશ પછી રસ-
કોશે કહ્યું:-“હે રાજા ! હું ત્હને મુઆરકબાદી
આપુંછું. પણ આવી મહત્વની બાબતમાં એકદમ
ઝંપલાવવું ન જોઇયે,-માટે ત્હમારો પ્રશ્ન શો છે તે
મ્હને કહો. તે અનુત્તર છે કે નહિ તે ખાતરી કરી
જોઇયે.” “આ સાંભળી રાજા સૂર્યકાન્ત હસ્યો,
અને બોલ્યો “મ્હારો પોતાનો વિષય તે જ એક
પ્રશ્ન છે. હું રાજકન્યા પાસે જઈ મ્હારે શું કરવું
જોઇયે તે પૂછીશ. જો તે મ્હને કાંઈ કહેશે તો
આવતી કાલે ત્હને તે જ સવાલ પૂછીશ અને જો
કાંઈ કહેશે નહિ તો તો કરાર પ્રમાણે તે મ્હારી
જ થશે. માટે ગમે તે રીતે તે હવે મ્હારી
થવાની જ.”

પછી રસકોશે રાજાને કહ્યું. “આપ મહારાજાનો
જય થાઓ. પ્રેમની શક્તિ અજબ છે. એક પથરાની
પેઠે તે બુદ્ધિની તીવ્ર ધારા કોઈક વાર બુઠી કરી દે
છે, તેમ વળી કોઈક વાર અતિ તીવ્ર બનાવી દેછે.

કારણ પહેલાં આપને તહેણે અન્ધ જેવા બનાવી દીધા હતા. અને હવે આપણા રસ્તામાં જ પડેલા છતાં જે આપણને સૂઝતું નહોતું તે આપને જણાય છે. પણ હું તો ધારૂં છું કે કામદેવ પણ હવે તો રાજકન્યાને મોહાન્ધ કરી દેશે. અને પોતાની ખુશીથી જ તે પાંજરામાં આવી જશે. પછી બાહ્ય ચિન્હો છેતરનારાં હોય તો કૌણ જાણે. કારણ આખરે જે લોકોને પકડાઈ જવાની ઇચ્છા હોય છે, તેઓ જ અધિક સહેલાઈથી પકડાય છે. રાજકન્યા મહારા પ્રશ્નો તરફ તો પથ્થર જેવી સખત દૃષ્ટિથી જોતી હતી, પણ તહમારી આગળ તે ફૂલ જેવી મૃદુ થઈ જશે.”

પછી આતુરતાથી રાજ સૂર્યાસ્તની વાટચ જોવા લાગ્યો. અને પોતાનો પશ્ચ રાજકન્યાને પૂછવાની ઉતાવળ થવાથી દિવસનો બાકીનો ભાગ ઘણી મહેનતથી કાઢ્યો. આખરે સૂર્યાસ્ત થયો. પછી રસકોશે કહ્યું:—“હે રાજ ! આજ આપ દર્શનગૃહમાં એકલા જાણે. કારણ આટલા દિવસ મહારી હાજરી

આપને જેટલી ઉપયોગી થઈ હતી તેટલી જ ઉપ-
યોગી આજે મહારી ગેરહાજરી તહમને થશે. કેટ-
ટલાક પ્રસંગો એવા હોય છે કે તહેવે પ્રસંગે પોતાને
મિત્ર ગેરહાજર રહી વધારે ઉપયોગી થાય છે. જુવો,
સાંભળો હું એક વાર્તા કહું.” પણ રાજા બોલ્યો
“મહારા મિત્ર ! વાર્તા કહેનાર વ્યક્તિ તું હોય.
તોપણ આ સમય વાર્તા કહેવાનો નથી. આજે
જે કે હું એકલો જઈશ તે છતાં જો દેવી સરસ્વતી
અને ગણેશની કૃપાથી હું સફળ થઈશ તો તે
સાક્ષ્યને માટે મહારે તહારે ઉપકાર માનવાનો છે.
તે તહારે લીધે જ થશે; કારણ વિયોગના સમયમાં
દરરોજ તહે મહને ટકાવી રાખ્યો છે. એટલું જ નહિ
પણ તહારી વાર્તાઓ તે મહારી પ્રિયાના ખંડની
બારીએ પગલે પગલે પહોંચવા માટે એક નીસ-
રણી રૂપ થઈ છે. અને આશા રૂપી પર્વતની ટોચે
પહોંચી, આપણી ધારેલી વસ્તુની પ્રાપ્તિ થાય છે,
તહેમાં શું સૌથી નીચામાં નીચું પગથિયું નીસરણીના

ઊંઘામાં ઊંઘા પગથિયા જેટલી જ મહત્વની સેવા બળવતું નથી ?” પછી રસકોશ હસ્યો અને બોલ્યો;—“રાજા ! આપ કહોછો તે સત્ય છે, હવે જાઓ, મહારી વાર્તા તહમે સાંભળી નહિં; પણ અસ્તુ, મહારો જે ઉદ્દેશ હતો તે પાર પડ્યો છે; કારણ, રાજકન્યાને આજે તહમારી વાટચ જોવી પડી હશે, અને અપેક્ષાથી ઇચ્છા તીવ્રતર થાયછે; કલ્યાણમસ્તુ”.

પછી રાજા રસકોશને મૂકી રાજકન્યાના દર્શન-ગૃહના દ્વાર આગળ આવતાં રાજાનો જમણો હાથ ફરકવા લાગ્યો. આ શુકન સારા ગણી તે અંદર ગયો. ત્યાં રાજકન્યા અનંગરાગાને ગળીના રંગની સાડી, કબૂતરની ડોક જેવા રંગનું મિશ્રણ હોયછે તેવા રંગની પીળા સૂર્યકાન્ત મણિજડિત કંચુકી, મુકુટ તથા બીજા સર્વ અલંકારો પહેરી ઊભેલી દીડી ! તેણે રાજાને આવતે વાર થવાથી પોતાનું આસન છોડ્યું હતું, અને રાજાની વાટચ જોતી દ્વાર પાસે આવી ઊભી હતી. રાજાને જોઈ તે લજ્જા

પામી, અને ગભરાઈ જઈને પાછી પોતાના આમન ઉપર જઈને બેઠી. રાજા સૂર્યકાન્ત ત્હેની પાસે ગયો, અને ત્હેને પગે લાગ્યો, અને ત્હેનો હાથ ઝાલી બોલ્યો:—“ભગવતિ ! કોઈ એક સમયે એક રાજા હતો. તે ત્હારા જેવી જ એક સૌન્દર્યવતી રાજકન્યા ઉપર મોહિત થયો હતો. અને તે રાજકન્યાને વરવાને ઇચ્છા રાખતો હતો. પણ કરાર એ હતો કે ત્હેણે તે રાજકન્યાને કોઈ એવો સવાલ પૂછવો કે જેનો ઉત્તર તે દઈ ન શકે; તો તે રાજકન્યા ત્હેને વરે. હે જ્ઞાનનો અવતાર ધરી ઊભેલી સુંદરી ! તે રાજકન્યાને રાજાએ શો સવાલ પૂછવો તે મ્હને કહે.”

તરત જ રાજકન્યા ઊઠી. અને હર્ષથી કહ્યું. “અહો ચતુર ! ત્હમે ખરોખર અનુમાન કર્યુંછે.” એમ કહી પોતાના ભુજયુગલની માળા રાજાના કંઠની આસપાસ વીંટી દીધી. અને ત્હેને પોતાના પતિ તરીકે વર્યો. અને કહ્યું:—“જુઓ આ ત્હમને મળતા આવતા મણિ-માં ત્હમારી મૂર્તિ સહસ્રધા પ્રતિબિમ્બિત થઈ છે.

તોપણ ત્હમે મહારાં નયનો રહામું જોશો તો મહારા હૃદયમાં પ્રતિબિમ્બિત થયેલી ત્હમારી છબી ત્હમને જણાશે.” પછી રાજાએ તેની આંખો તરફ જોયું. અને ત્હેમાં એક ઊંડા સરોવરમાં સૂર્ય જેમ પ્રકાસેછે તેમ પોતાની છબી દીઠી. પછી રાજકન્યાના કાનમાં કહ્યું: “ત્હે મહારી જાત્યને લૂંટી લીધીછે. તો હવે તે ત્હારી જાત્ય સમર્પીને પાછી આપ્ય.” પછી રાજકન્યા નીચું જોઈ ધીમે અવાજે બોલી. “મહારી પાસેથી મધુરતા ત્હમે કાંઈ પણ આપ્યા વગર લેશો? મધુકરે કમળને શું આપ્યું હતું?” આ સાંભળી રાજા પ્રેમના આવેશથી ધ્રુજવા લાગ્યો. અને પોતાના હાથવડે ત્હેનું મ્હોં ઊંચું કરી ત્હેના ગુલબી મુખપટ ઉપર ચુમ્બન કર્યું. તે ક્ષણે તે સર્વ ભૂલી ગયો. અને ત્હેનું હૃદય સમુદ્રના મોજાની પેઠે ઊછળવા લાગ્યું. ત્હેની બોલવાની તથા સાંભળવાની શક્તિ ક્ષીણ થતી ગઈ, અને પગ અસ્થિર થવા લાગ્યા, પછી અનંગરાગાએ ત્હેને સાવધ કર્યો. અને પછી બોલી:—“ત્હમને શું એમ ખૂંક હતી કે

હું ત્હમને નહિં મળું.” તે બોલ્યો; પ્રિયે ત્હેં મ્હને મૃત્યુના મુખમાંથી બચાવ્યોછે. “આ સાંભળી તે ધીમેથી હસી અને બોલી,—“ભય રાખવાનું કાંઈ કારણ નહોતું; કારણ, આજે જો પ્રશ્નનો ઉત્તર મ્હેં દીધો હોત તો આવતી કાલે ત્હમે મ્હને મ્હારું નામ ક્રૂર પૂછ્યું હોત, તોપણ કશે ઉત્તર હું દેત નહિં પણ મ્હારાથી કાલ્યસૂધી નહિં રહેવાય એમ લાગ્યું; વારૂં જે થયું તે સારૂં જ થયુંછે.” રાજાએ કહ્યું: ત્હારે, હે કપટિની! આટલા દિવસ શા ગાટે મ્હને દુઃખ દીધું? પહેલાં જ ઉત્તર ન દીધો હોત તો ?” અનંગરાગાએ કહ્યું: “મ્હને પણ તેટલું જ દુઃખ થયુંછે; પણ એ વિષમાં પણ અમૃત હતું. અને હે સ્વામિન્! સ્ત્રી જાતિનો સ્વભાવ જ એવો હોયછે કે પોતાને મ્હાનાર પુરુષને ટટળાવવામાં આનન્દ માનેછે, અને પોતાને જેની ખાસ વાઝના હોયછે તે વસ્તુ ત્હને આપતી નથી.”

પછી સૂર્યકાન્ત રાજા હર્ષના ઉદ્રેકથી મત્ત થઈ

ગયો. તહેણે કહ્યું: “આ જગા મહને દુઃખ દેનારી થવાથી મહને અહિં રહેવું હવે પસંદ નથી;—ચાલો આપણે મહારા રાજનગરમાં જઈએ”. રાજકન્યાએ કહ્યું: “જે’વી સ્વામીની ઇચ્છા”.

પછી રાજાએ રાજકન્યાના રસાલા વગેરેને રસ-કેશ સાથે આગળ મોકલ્યો. અને પોતાની નવોઢા સાથે પોતે રાત્રિયે રાજનગર તરફ જવા નીકળ્યો. તે બે જણાં વનમાં થઈને, ચન્દ્રિકામાં ઘોડેસવાર થઈ ધીમે ધીમે ચાલવા મંડ્યાં. રાજા પોતે ધોળા અશ્વ ઉપર બેઠો હતો. અને તહેની નવવધૂ કાળા અશ્વ ઉપર સવાર થઈ હતી; તેથી દિવસ તથા રાત્રિનાં સૌન્દર્ય મૂર્ત રૂપે આંખ્યાં હોય તહેવાં તે બે જણાતાં હતાં. મધ્ય રાત્રિયે તેઓ વિશ્રાન્તિ લેવા વનમાં થોભ્યાં રાજાએ અનંગરાગાને ઘોડા ઉપરથી ઉતારીને એક મોટા વૃક્ષ નાંચે લતામંડપમાં પુષ્પ અને પાંદડાંની શય્યા ઉપર સૂવાડી. પ્રાસાદની અગાશી ઉપરની આરસ-ની જાળીમાંથી ચન્દ્રનાં મૃદુ કિરણો જેમ આવે તેમ

લતા મંડપમાં પાંદડાંની જાળીમાં થઇને આવતાં હતાં. તે મંડપમાં કુસુમ અને નવપદ્મવની શય્યામાં રાજાએ ગાન્ધર્વ વિધિથી રાજકન્યા અનંગરાગા સાથે લગ્ન કરીધું. તે તહેનાં નીલરંગી વાળનાં ગૂંછળાં હાથમાં લઇ રમવા લાગ્યો, તે વાળમાંથી ચન્દ્રના અજવાળામાં તહેની આંખો ચન્દ્રમણિ જેવી દીપતી હતી. રાજાએ પોતાની પ્રિયાના વાળમાં રક્ત અશોકનાં ફૂલ ગૂંથ્યાં. અને ઉર ઉપર નીલકમળની માળા પહેરાવી, અને કમરે ધોળાં કુમુદની મેખલા બાંધી, અને પગે જૂંધનાં નૂપુર પહેરાવ્યાં. અને તહેના સૌન્દર્યથી મુગ્ધ થઇ પ્રેમના આવેશમાં તે બોલ્યો: “પ્રિયે. ત્હારું નામ અનંગરાગા પાડ્યું છે. તે યોગ્ય જ છે. તોપણ ત્હારા સહસ્ર જાત્યના સૌન્દર્યનું વર્ણન કરવાને એક જ નામ ફક્ત બસ નથી. તું મૃગલોચના છે; કારણ ત્હારાં નયનો લયલીલ મૃગીનાં નયનોના જેવાં તેજસ્વી છે. તું નીલનલિની છે, કારણ કે ત્હારા કાળા કેશ તે ત્હારાં નયનો રૂપી કમળો માટેના સરોવર જેવા છે; તું મદનલીલાલોલતા છે; કારણ કે

ત્હારાં નયનો પ્રેમના તરવરતા પ્રકાશથી નૃત્ય કરી રહ્યા છે. તું શશિલેખા છે, કારણ કે તું ધન્દુકલા જેવી સુંદર અને નાનકડી છે; તું ભુજલતા છે કારણ ત્હારા હાથ લતાની જેમ વળેલા તથા દઢતાથી વળગી રહે રહેવા છે; તું કુસુમયષ્ટિ છે; કારણ કે ત્હારું શરીર પુષ્પની ડાંડી જેવું સીધું અને પાતળું છે; તું કમ્બુકંઠી છે; કારણ ત્હારી ડોક શંખાકૃતિની છે; તું રજનિછાયા છે; કારણ, ત્હારા સૌન્દર્યની દીપ્તિ રાત્રિના જેવી છે; તું લાવણ્યમૂર્તિ છે; કારણ, સંપૂર્ણ સૌન્દર્યની સાક્ષાત્ પ્રતિમા જેવી છે. તું મનોહારિણી છે; કારણ, ત્હેં મ્હારું મન હરી લીધું છે; તું મદલહરી છે, કારણ ઉન્માદ રૂપી સમુદ્રના મોજા જેવી તું છે. તું અલિપ્રિયા છે, કારણ, ત્હારા આંઠને પુષ્પ ધારીને મધુકરો ત્હેમાંનું અમૃત લેવાને આવે છે; તું વજ્રસૂચિ છે; કારણ, ત્હારી બુદ્ધિ હીરાકણી જેવી તીક્ષ્ણ છે; તું હેમકુમ્ભિની છે; કારણ, ત્હારું વક્ષઃસ્થળ કનકનાં કળશયુગ્મ જેવું છે; તું પુલિના કૃતિ છે, કારણ, ત્હારી કટીનો વાંક નદીના કાંઠા જેવો છે;

તું નાનારૂપિણી છે; કારણ ત્હારું સૌન્દર્ય અનન્ત છે; તું
 ભુકુટિયલા છે; કારણ, ત્હારી ભમ્મરો મેઘમાંની વિદ્યુત
 જેવી ચંચલ છે; અને હજી આટલાં નામો પણ મ્હને
 ગાંડો કરી નાંખનાર ત્હારા દિવ્ય અને વશ કરી નાંખ-
 નાર સૌન્દર્યનું વર્ણન કરવાને પુરતાં નથી.” પછી અનંગ-
 રાગાએ સ્મિત કરીને કહ્યું; “સ્વામી ! ત્હમે આ બધાં
 નામો કહ્યાં, પણ જે મ્હારું ખરું નામ છે તેતો કહેવું
 બૂલી જ ગયા.” પછી રાજાએ પૂછ્યું: “એ કિયું વારું”
 તે બોલી: “ત્હમે મ્હારા દેવ છો; અને મ્હારા જીવન-
 ના દરેક આજીમાં વ્યાપી રહ્યા છો; અને તેથી મ્હને
 નીલીરાગા કહેજો; કારણ, ગળીનો રંગ જેમ સ્થિર અને
 અનશ્વર છે તેવી મ્હારી ત્હમારી પ્રત્યેની પ્રેમભક્તિ
 રહેશે. અને મ્હારા હૃદયના સૂર્ય ! સ્ત્રી જાતિનું સૌ-
 ન્દર્ય તેવી પ્રેમભક્તિ શિવાય અમૃત રૂપી વિષ છે.”

આથી રાજા હર્ષદોષો થઇ ગયો અને બોલ્યો;
 “આહા ! મ્હને મ્હારા જન્મનું સુદૃઢ મળ્યું છે; બીજું
 સર્વ આની આગળ મિથ્યા અને નિરુપયોગી છે; ભવિષ્ય-

માં મહારે માટે આના શિવાય બીજું શું હોઈ શકત ? આ હોત અથવા તો, સહસ્ર મરણો કરતાં પણ વધારે દુઃખ કરનારો, આનો અભાવ.” પછી તહેણે શિવની પ્રાર્થના કરી કે—“હે મહેશ્વર ! આ સ્વર્ગીય સુખ તું કૃપા કરી આલૂ રાખજે; અને મહારા જીવનની સાંકળ અહિંથી તોડી નાંખજે, અથવા મહને કાળનાં બન્ધનો લાગૂ ન પડે તેમ કરી મહારી પ્રિયાના સંગમાં મહને રહેવા દેજે.”

આ તહેની પ્રાર્થના શશિધરે સાંભળી; અને તહેની ઇચ્છા પૂરી પાડી. અને આ બે પ્રેમીઓ ચન્દ્રિકાથી પ્રકાશિત લતામંડપમાં એકબીજાને આલિંગીને સૂતાં હતાં. તહેમની તરફ મહાદેવે પોતાનું ત્રીજું નેત્ર ઉઘાડીને જોયું. અને તહેમને ભસ્મસાત્ કરી દીધાં. પણ તહેણે એમ કહ્યું કે: “હજી તહેમના જીવનની સાંકળ અહિંથી તોડી નહિં નંખાય; કારણ, હજી તેઓએ પ્રાયશ્ચિત્ત તથા ઉગ્ર તપ કરી મુક્તિનો હક મેળવ્યો નથી; પણ ફરી તેઓ એક બીજાને અવશ્ય મળશે; અને તહેના બીજા જન્મમાં પતિ અને પત્ની થવા પામશે.”

